

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

ELLEVTE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

POVL BAGGE OG ASTRID FRIIS

11. RÆKKE 4. BINDS 1. HEFTE

KØBENHAVN

H. HAGERUPS FORLAG, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1953

Olav Tryggvesons fald og Venderne.

AF

SVEND ELLEHØJ

I opfattelsen af Olav Tryggvesons sidste kamp, sagaernes slag ved Svolder, og de hertil knyttede begivenheder fulgte historikerne længe den sene islandske overlevering, især således som denne var udformet i Snorres blændende skildring. Rigtig nok fremkom A. D. Jørgensen allerede 1869 med adskillige indvendinger, idet han navnlig så det som kritikken opgave at veje »forholdene, der fremkaldte sammenstødet . . . og følgerne af den afgørelse, det førte til,« mens han hvad selve slaget angik veg tilbage for at tage afstand fra de klassiske fremstillinger: »Kampens enkeltheder vil vi aldrig få nogen anden eller bedre underretning om end den, der kan hentes af de norske kongesagaer og tildels af Saxe . . .«¹

Når Adam af Bremen henlagde stedet for slaget til Øresund, kunne A. D. Jørgensen ikke følge ham: »skøndt meget kunde tale for at tage hans beretning for den pålideligste, lader dette sig dog ikke gøre overfor kvaddenes bestemte navn (Svolder), og de senere historieskriveres overensstemmende vidnesbyrd om, at dette sted lå ved den vendiske kyst.«²

Først med Lauritz Weibulls epokeskabende arbejde »Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000« (1911) bragtes forskningen ind på afgørende nye baner i denne som i så

¹ A. D. Jørgensen: Svolderslaget og Tidsregningen i den norske Kongerække, Årb. f. nord. Oldk. 1869, 283.

² Ibid., 300.

mange andre henseender. På visse punkter kunne Weibull bygge videre på A. D. Jørgensens iagttagelser, men først her droges konsekvensen fuldt ud, og afgørende var den skarpsindige udredning af traditionsudviklingen, idet Weibull viste, hvorledes flytningen af slaget fra Øresund til Svolder ved den vendiske kyst medførte en forskydning af forudsætningerne for kampen. Af denne grund måtte man skænke de ældste kilder, navnlig Adam, størst tiltro, hvilket jo iøvrigt også var rimeligst ud fra almindelig kritisk metode. De samtidige skjaldekvad betragtede Weibull med nogen mistillid »på grund av skaldediktningens hela art med dess genomgående falska perspektiv,«¹ men det påpegedes, at ingen af de samtidige kvad modsagde de hovedtræk i begivenhedsforløbet, som ifølge Weibull måtte anses for historiske.

Denne nye opfattelse fik dog ikke lov til at stå uimodsagt; navnlig drog Finnur Jónsson straks i ledning mod den, idet han foruden sagaerne påberåbte sig skjaldene, hvis udsagn efter Jónssons mening undergravede Adams autoritet og beviste den gængse opfattelses rigtighed.²

Jónssons argumentation for slagets forlæggelse til Svolder var dog i det hele svag, og det var en let sag for Weibull at tilbagevise den.³ Ydermere er Weibulls opfattelse på dette punkt blevet understøttet ved Ove Mobergs undersøgelser ud fra Ernst A. Kocks resultater, som på afgørende punkter bryder med Finnur Jónssons tolkninger af skjaldekvadene⁴.

¹ Kritiska undersökn., 131.

² F. Jónsson: Hvor faldt Olaf Tryggvason? (Dansk) Hist. Tidsskr. 8. r. III (1910—12), 184 ff.

³ L. Weibull: Historisk-kritisk metod och nordisk medeltidsforskning (1913), 62—76.

⁴ Ove Moberg: Slaget vid Svolder eller slaget i Öresund? (Norsk) Hist. Tidsskr., bd. 32 (1940). Her (s. 5—10) også kritisk oversigt over den senere litteratur. Til Mobergs litteraturoversigt skal dog føjes Johan Schreiner: Olav Trygvasons siste kamp, Festskr. t. Hjalmar Falk (1927), 54—77. Schreiner stiller sig hvad slagets lokalisering angår på Jónssons side, men interesserer sig iøvrigt navnlig for slagets indre- og ydrepolitiske baggrund. I fortsættelse af Lauritz Weibulls undersøgelser falder Curt Weibulls behandling af slaget i Sverige och dess nordiska grannmakter (1921).

Det tør vel herefter siges, at kvadene snarere bestyrker end afkræfter Adam af Bremens lokalisering af slaget til Øresund, men når Moberg konkluderer: »Det *breda sund*, till vilket *venderna kommo langväga ifrån*, och till vilket Erik jarl seglade med sina skepp för att komma till *möte med skåningarna*, kan inte vare något annat än *Öresund*,« må et forsigtigt forbehold dog tages. Alene ud fra kvadenes ubestemte vendinger tør man næppe vove at lokalisere slaget til Øresund; der gives talrige sunde og endnu flere øer i de syddanske farvande. Det er her Adam af Bremen, der har det afgørende ord.

Adam er til gengæld ganske klar: »Dette (slag) stod mellem Skåne og Sjælland, hvor kongerne plejer at udkæmpe søslag¹. Overfarten over det baltiske hav er kort ved Helsingborg, hvor Sjælland kan ses fra Skåne, et yndet tilholdssted for sørøvere. Her stødte de altså sammen, Nordmændene besejredes af Danskerne og flygtede«².

Nu er det ganske vist rigtigt, som det i denne forbindelse blandt andet er påpeget af Finnur Jónsson, at Adams skildring af denne tids begivenheder er yderst ukorrekt, og navnlig hvor Hamburgerkirkens interesser spiller ind. Dette kan i høj grad siges at gælde ved beskrivelsen af kong Svend og Olav, og Adams ytringer om disse må derfor tages med største forbehold; heller ikke hans udredning af begivenhederne omkring slaget tør uden videre skænkes tiltro. Det er hos Adam *Olav*, der opbragt over de andre nordiske kongers missionsforbund går til angreb med en talløs flåde, og hvor nærliggende da at henlægge kampen til de danske farvande, men den nærmere lokalisering, som Adam

¹ Adam tænker mulig her på den svenske kong Eriks tidligere omtalte kampe med Sven I: »*Multa utrimque bella navalia — sic enim ea gens configere solet —, copiae Danorum omnes obtrita*«. *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* II, 30, ed. Bernh. Schmeidler (1917), 91.

² »*Hoc factum est inter Sconiam et Seland, ubi solent reges navali bello configere. Est autem brevis traiectus Baltici maris apud Halsinburg, in quo loco Seland a Sconia videri possit, familiare latibulum pyratis. Ibi ergo congressi, Nortmanni a Danis victi et fusi sunt*«. *Adam* II, 40, anf. udg., 100.

giver, kan vanskelig være dikteret af Hamburgerkirkens synspunkter; her synes det nærliggende at tro, at Adam øser af dansk overlevering.

De senere nordiske historieskrivers benyttelse af Adam tyder på, at der hverken i Danmark eller Norge eksisterede nogen tradition om stedet for Olav Tryggvesons nederlag, som stred imod Adams angivelse¹.

For Weibull var det dog hverken Adams eller de ældste nordiske kilders vidnesbyrd, der blev udslaggivende. »Jag har aldrig,« skriver han, »skänkt en blind tilltro vare sig åt skalde-dikternas tystnad, Adams vid Helsingborg eller Ågrips vid Sjælland, huru tungt också de båda senare uppgifterna väga — först i traditionernas utvecklingsgång har jag för dessa uppgifter funnit det avgörande . . . beviset.« . . . »Den yngre traditionen har ända i detaljen alltigenom den äldre som utgångspunkt och förutsättning och förändrar sig följdriktigt under inflytande av den förändrade slagplatsen.«²

Idet slagpladsen flyttedes, konstaterede Weibull, blev Tyres, Olav Tryggvesons danske hustrus, tidligere trolovelse med en vendisk fyrste til ægteskab, det gods, hun gjorde krav på, flyttedes fra Danmark til Venden, og godsindehaveren ændredes fra den danske kong Sven til den vendiske kong Burislav. Olavs styrke decimeredes nu i Venden, før ved den norsk-danske grænse, Olav blev den angrebne, mens han før var angriberen,

¹ Saxo giver ikke stedet klart, men af hans fremstilling fremgår, at slaget tænkes udkæmpet i de sjællandske farvande. Historia Norvegiæ, der ligesom Saxo kendte Adam, lokaliserede slaget »juxta Sælandiam« (Monumenta Historica Norvegiæ, ed. Gustav Storm (1880), 117), og Ågrip-forfatteren fulgte denne angivelse (»fyrrir Sjólandi«, Ågrip, udg. af G. Indrebø (1936), 48), hvorved denne sidste vragede oplysningen hos sin anden hovedkilde Theodricus, som henlagde slaget til øen »Suoln« ved den vendiske kyst (Mon. Hist. Norv., 24). Jeg håber ved anden lejlighed at kunne fremlægge en udførlig behandling af disse ældste norske kilders indbyrdes slægtskabsforhold, herunder også et forsøg på at forklare, hvorledes Theodricus førtes til sin lokalisering af slaget, idet jeg ikke mener at kunne følge Lauritz Weibulls forklaring udfra Skule Thorsteinssons vers. (Kritiska undersökn., 127).

² Historisk-kritisk metod, 73—75.

og den kvindelige opægger forvandlede fra Tyre til Sigrid Storråde, kong Svens dronning.¹

Det er imidlertid et spørgsmål, om det var slagets forlæggelse fra Øresund til Svolder, der forårsagede hele denne omkalfatring. Allerede hos Historia Norvegiæ, der som omtalt henlægger slaget til Sjællands kyst, er Olav ikke angriberen, da flåderne støder sammen, men på vej til Venden efter forstærkning — han overfalder »som et lam af ulve« — og dette dansk-svenske angreb kunne lige så vel være passet ind i skildringen, selv om man lod Olav være ganske blottet for aggressive planer. Men i samme øjeblik Olav var den angrebne, burde den kvindelige opægger overføres til fjendens lejr, uanset stedet for slaget.

Også Tyres ægteskab med den vendiske fyrste, godsets flytning, ændringen af godsets indehaver og flådens decimering i Venden ville meget vel være tænkelig, selv om slaget var forblevet i Øresund. Olav måtte rigtignok i så fald have nået sit vendiske mål og først på tilbagevejen udkæmpet den skæbnesvangre kamp, men allerede Historia Norvegiæ og Ágrip ved, at Olav var på vej derved, og kun under indflydelse fra Adam af Bremen lader de ham blive standset af sine fjender².

Hvad Weibull har opstillet, er ret beset en tidsfølge, som ikke er ganske blottet for svage punkter, og som i hvert fald ikke uden videre kan sættes lig en årsagsfølge; herudfra tør intet argument hentes for rigtigheden af Adam af Bremens fremstilling. Den traditionsforskydning, som vitterligt fandt sted, kan være foregået uanfægtet af slagets placering. Den drivende

¹ Kritiska undersökn., 122 ff.

² En ændring af Tyres forlovelse til ægteskab ville let kunne foretages uden flytning af slagpladsen. Dette lader sig ganske vist ikke bevise ud fra nogen kilde, men derimod, hvad der i denne forbindelse kan have samme værdi, ud fra Weibulls Kritiska undersökningar, hvor det (s. 114) fejlagtigt hævdes, at Tyre ikke blot hos Historia Norvegiæ har været bortfæstet til en vendisk hertug, men gift med ham. Blot ved en skrivefejl ville denne ændring altså være mulig. Men når dette var sket, ville vejen være åbnet for at lade den vendiske fyrste optræde som indehaver af godset, der i så fald naturligt måtte henlægges til Venden, og flådens decimering kunne da lige så godt finde sted her som ved den dansk-norske grænse.

kraft heri er forherligelsen af Olav Tryggveson; han bliver den svigefuldt overfaldne, som kun bukker under, fordi han må hæmpe med en numerisk langt overlegen fjende. Hans mål er ikke at bekriige den danske konge, men at skaffe sin hustru hendes ret. Hertil kommer så Olavs forbindelse med Venden, som lades uomtalt af Adam, men i samtlige norske og islandske historieskriveres opfattelse af begivenhederne omkring kongens fald er en afgørende forudsætning, der hverken forklares ved flytningen af slagpladsen eller noget andet element i traditionsforskydningen, heller ikke ved Tyre-motivet, tværtimod: at lade Olav begive sig til Venden efter hjælp, således som *Historia Norvegiæ* og Ágrip fremstiller det, blot fordi hans hustru der havde en forsmået bejler, ville dog være højst ulogisk.

For Olavs forbindelse med Venden, som hos *Historia Norvegiæ* og Ágrip kombineres med oplysningerne fra Adam af Bremen, må en selvstændig, fra Adam forskellig tradition spille ind, og det er muligt at påvise grundlaget for denne tradition. Det findes i Haldor Ukristnes Eriksflok, der af Finnur Jónsson henføres til ca. 1010, en datering, der dog må tages med det forbehold, at den os overleverede tekst først er nedskrevet ca. 200 år senere¹.

Haldor beretter: (Str. 1:) Erik jarl samler, begærlig efter kamp, en stor hær i Sverige og styrer sydpå til kamp. (2:) Øernes udmærkede konge (Olav Tryggveson) kommer sydfra med syvti krigsskibe og ét, da jarlen (Erik) har befalet sine skibe at mødes med Skåningerne. Freden brydes mellem mændene².

¹ Den norsk-islandske Skjaldedigtning, udg. af F. Jónsson, A I, 203—204, B I, 193—194. Også J. Schreiner (*Olav Tryggvasons siste kamp*, 58) har indset, at Olavs forbindelse med Venderne må være gammel norrøn tradition, uden at han dog herved tænker på Haldor, hvis strofe han opfatter på en ganske anden måde. Schreiner mener, at det er Are Frode, der kombinerer denne tradition med Adam, hvad der dog er lidet sandsynligt.

² Den her fulgte tolkning er Ernst A. Kocks (*Notationes norroenæ*, § 2920). Allerede Storm har dog i *Folkeudgaven* af Snorre (s. 219) givet en lignende udlægning: «... da jarlen havde Skaaningers skibe ud støvnet til striden». Odd (F. Jónssons udg., 198) har ligeledes tolket strofen på

(3:) I denne kamp, som stod ved en holm, kommer Olav i en kritisk situation, da krigeren (Erik) lægger Barden med den vældige side ved Ormens side. (4:) De skarpe sværd begynder deres gang på Ormen Lange, mændene (Eriks) bryder frem, og de guldprydede spyd gjalder længe; svenske mænd og danske krigere siges at have fulgt Erik tæt i denne skarpe strid sydpå (set fra Norge). (5:) Jarlen sparer sig ikke i kampen, han har hovedæren for sejren over Olav, da han kamphård fører Barden mod Ormen, men prisen er også fjordenes land, Norge. (6:) Erik opmuntrer sine kampdygtige mænd, krigerne springer med Olav tilbage over rorbænkene, og nu har mændene indesluttet den modige konge med krigsskibene. Der står kamp ved Vendernes fælder¹.

Men det var ifølge Haldor ikke et i egentlig forstand inter-skandinavisk opgør. (7:) Vendernes krigsskibe kommer langvejs fra til kampen, og de tynde økser gaber med deres jernmunde mod mændene; der bliver sværdgny på søen, den herlige drengstyrer kæmper, ørnen slider i ulvenes føde, mange tager flugten².

denne måde, men opfatter »jarlen« som Sigvalde, hvad der er utænkeligt i et hyldestdigt til Erik, som jo også var jarl. F. Jónsson har (Den norsk-isl. Skjaldedigtn., B I, 193; Heimskringla IV (1900—01), 96) nærmest ud fra Snorre givet udlægningen »Skåningernes jarl« (lig Sigvalde), men heller ikke denne løsning er tilfredsstillende, da Erik også på denne måde forsvinder fra strofen. »Freden brødes,« siger Haldor endvidere udtrykkeligt. De to parter må være fjender og Sigvalde altså optræde som Olavs første modstander, hvad selv den mest sagnomspundne saga aldrig nåede til.

¹ Udtrykket »Vinða myrði« bør næppe opfattes som dækkende en realitet; det er en fast kliché, som hyppigt forekommer i skjaldedigtningen. Schreiner anvender (Olav Trygvasons siste kamp, 72) udtrykket som afgørende bevis for, at Olav har kæmpet mod Venderne. Dette er uholdbart, og det er iøvrigt usikkert, om udtrykket her skal henføres til Olav; snarere bør det vel gå på Erik, om hvem den tætteste kamp samler sig. I Hallfreds arvedrapa over Olav (Den norsk-isl. Skjaldedigtn., A I, 160, B I, 151) anvendes udtrykket derimod uomtvisteligt om den norske konge, men Hallfreds fremstilling er ikke objektiv. Jfr. ndf., s. 49.

² Haldor, strofe 7: »Drógusk vítt at vigi — Vinða skeiðr, ok ginðu — þriðja hauðrs á þjóðir — þunn gólkn íarnmunnum. — Gnýr varð a sæ sverða, — sleit qrn gera beitu, — dýrr vá drengja stjóri, — drótt kom

(8:) Slaget er endt, og som sin velfortjente løn modtager Erik glad Ormen lange, der har båret kong Olavs prægtige mandskab.

Næppe nogen, som uhildet af sagaens opfattelse læser Haldors næstsidste strofe, kan være i tvivl om situationsbilledet. Vendernes økser er rettet mod Eriks mænd; der står gny, hvor denne herlige høvding kæmper; for ham tager mange skibe flugten. De vendiske skibe er kommet Olav til undsætning, for-gæves ganske vist, men de har kæmpet sammen med kong Olav mod Erik jarl¹.

Haldors Eriksflok er en ensidig kilde. Den danske og svenske andel i sejren er skubbet tilbage som en anerkendelsesværdig, men dog beskeden støtte for Eriks strålende bedrift. Det er Nordmand, der kæmper mod Nordmand om Norge, et syns-punkt, der faldt i god jord hos de senere sagaskrivere. Men

mörg á flóttu. Her citeret efter Den norsk-isländska skaldediktningen, reviderad av Ernst A. Kock, I (1946), 102.

¹ Alexander Bugge (Sandhed og Digt om Olav Tryggvason, Årb. f. nord. Oldk. 1910, 32) og F. Jónsson (Heimskringla IV, 101) har været opmærksomme på modstriden mellem Haldors vers og Snorres prosa. Bugge skriver: »Det ser, som Finnur Jónsson siger . . ., ud som om Halldors vers antyder noget andet end prosaen. Snorre siger bare (k. 112), at Sigvalde jarl kom til kampen i Olavs følge med 10 skibe og det 11te, som jarlens hustru Astrid var ombord paa. Da Olav var sprunget overbord, raabte hæren sejersraab. Derpaa citerer han en strofe av Halldor og nævner saa rygget om, at Olav reddede sig ombord paa Astrids vendiske snekke. Halldors vers synes imidlertid at antyde, at der er kommet mange vendiske skibe til kampen og, merkelig nok, at Eirik jarl har kjæmpet mot disse«. Bugge har dog ikke vovet at drage Snorres kildeværdi på dette punkt i tvivl. J. Schreiner (Olav Tryggvasons siste kamp, 71) mener, at »den herlige høvding« (dýrr drengja stjóri) kan være Olav, hvilket dog er lidet rime-ligt, da Erik i så fald forsvinder fra strofen, og slagskildringen afsluttes med den ejendommelige oplysning, at fjenderne flygter for den tabende part. Haldors strenge komposition synes da også kun at tillade den ovenfor givne tolkning af 7. strofe. Bortset fra den indledende og afsluttende strofe domineres digtet af den stærke kontrastvirkning: Erik stillet op over for sine modstandere. I de første 5 strofer af den egentlige kamp-schildring er dette klart, her er det Erik kontra Olav, der ses, og 7. strofe ville stå underligt holdningsløs, miste den indre spænding, der kendetegner de foregående strofer og ganske bryde Haldors stil, hvis man opfattede Venderne som Eriks forbundsfæller.

dette formindsker ikke kildeværdien af Haldors udsagn om, at kong Olav kom sydfra til kampen med en betydelig flåde, og at vendiske skibe deltog aktivt på hans side; heroverfor må såvel Adam af Bremens som sagaernes fremstilling vige. Vi har her et eksempel på, at kvadet strider mod sagaens prosa, og må da foretrække den ældre kilde, der i sin bundne form har bevaret en tradition, som gik i glemme under forherligelsen af Olav Tryggveson¹.

I den islandske litteratur blev disse Vender opfattet som Jomsvikingerne under Jomsborgjarlen Sigvaldes ledelse, men med den vendiske kong Burislav, Sigvaldes svigerfar og Tyres tidligere ægtefælle som baggrundsfigur². Allerede Suhm identificerede denne Burislav med de polske hertuger Mieszko I og Boleslaw Chrobry, hvoraf dog kun den sidste var erindret ved navn i den nordiske tradition, og eftertidens historikere har med enkelte undtagelser fulgt ham heri³. Men den Burislav, der

¹ F. Jónsson har tidligere (Hvor faldt Olaf Tryggvason?, 190) stillet Haldors ord om, at Olav kom sydfra til kampen, op mod Adams og — rigtignok noget uklart — hævdet, at Venderne støttede den norske konge. L. Weibulls yderst spidsfindige forsøg på at komme udenom Jónssons anke: «... ty väl att märka, det var enligt honom i själva stridsmomentet, 'då kampen förestod', och skåningarnas jarl samlat skeppen, som den norske konungen kom från detta håll» (Historisk-kritisk metod, 68) kan vanskelig anerkendes.

² Således navnlig hos Snorre (Heimskringla, F. Jónssons udg., 172—173, 180). Hos Odd (F. Jónssons udg., 197—198) er Sigvalde i forvejen sejlet til Skåne, og det er jarlens hustru Astrid, der stiller de vendiske skibe til Olavs rådighed. En lignende opfattelse har Fagrskinna (F. Jónssons udg., 117). Imidlertid citerer hverken Odd eller Fagrskinna Haldors ovenfor anførte strofe, så Snorres fortolkning må her være normgivende.

³ Suhm: Historie af Danmark III (1787), 172. Endnu Vilh. la Cour (Schultz Danmarkshistorie I (1941), 484) og ligeledes Andreas Holmsen (Norges Historie I (1949), 198) har denne opfattelse. Den polske historiker Leon Koczy slutter udfra de mange uligheder mellem sagaernes Burislav og den historiske Boleslaw Chrobry, at den førstnævnte er en indfødt pommerisk fyrste, der er fader til Gunnhild, kong Svens første hustru. Ifølge Koczy må hun dog være død før 994, og Piastprinsessen blev da Svens anden hustru. Koczys slutning hviler på samme tillid til den sene norrøne tradition, som — omend udfra andre bevæggrunde — tvang sagaskriverne til at indføre Sigrid Storråde som Svens anden hustru. L. Koczy: Związki

fremtræder i sagaerne, tør ikke uden stærke forbehold sættes lig Polens store grundlæggere; han har træk, som leder tanken i en ganske anden retning. Han er trådt i ægteskabsforbindelse med en nordisk kongedatter, men hverken Mieszko eller Boleslaw synes at have hentet deres hustruer her; han er hedning, men Polen havde fra 960'erne en kristen styrer, og endelig er han den danske konges mand og betaler ham skat, hvad de første Piaster vanskelig kan tænkes at have gjort¹.

Denne Burislav tør ikke anses for en egentlig historisk skikkelse. Ved hans skabelse er traditionen om Tyres ægteskab med

małżeńskie Piastów ze Skandynawami (Om ægteskaberne mellem Piasterne og Skandinaverne), *Slavia Occidentalis* XI (1932), 22—41, og *Polska i Skandynawja za pierwszych Piastów* (Polen og Skandinavien under de første Piaster), *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Hist.* VIII, 3 (1934). Koczy støttes af H. Jänichen (*Die Wikinger im Weichsel- und Odergebiet* (1938), 72—73), der dog indrømmer: »Wir wissen aber, dass seine Existenz streng historisch nicht zu beweisen ist«. En lignende opfattelse er fremsat af N. de Baumgarten (*Olaf Tryggwison roi de Norvège et ses relations avec Saint Vladimir de Russie, Orientalia Christiana* XXIV, 1931), hvor sagaernes Burislav jævnføres med en af Helmold (*Chronica Slavorum* I, *Mon. Germ. Hist.* SS XXI, 22) nævnt Boleslaw, der må være en vendisk fyrste. Ingen af disse forklaringer kan dog anses for tilfredsstillende. En kritisk indstilling overfor sagaernes Burislav-skikkelse, som har krav på større opmærksomhed, findes hos forskere som Samuel H. Cross (*Scandinavian-Polish Relations in the late Tenth Century, Studies in Honor of Hermann Collitz* (1930), 139—40) og navnlig Pierre David (*Boleslas le Preux dans les légendes épiques polonaises et scandinaves* (1932), 60), der forklarer Burislav udfra den senere polske fyrste Boleslaw Krzywousty, hvis datter blev gift med den danske kong Niels' søn. Heller ikke herved løses dog alle problemer.

¹ At Burislav betegnes som Venderkonge, udelukker måske i sig selv ikke, at sagaskriverne kan have opfattet ham som polsk fyrste; Boleslaw II af Polen betegnes således i den islandske litteratur som Venderkonge (*Knyttlinga, Sögur Danakonunga*, udg. af Carl af Petersens og Emil Olson (1919—25), 207), mens Saxo udtrykkelig skelner mellem Polakker og Vender. Jfr. Johs. Steenstrup: *Venderne og de Danske* (1900), 7. De forestillinger, som Odd, den første sagaskriver, der omtaler Burislav, gjorde sig om dennes rige, synes dog at have været ganske ubestemte. Om kongens datter Geira siges .det (i AM), at hun »rikði þar er Germania heitir til uestrhalfu . . .« (F. Jónssons udg., 33).

en vendisk fyrste, en tradition, hvis oprindelse ikke kan spores, men som først kendes små 200 år efter begivenheden, kædet sammen med tildragelser, som fandt sted i sagaskriverens egen tid: Valdemar den Stores underkastelse af det hedenske Venden og Knuds tog mod Venden og Pommern, hvor hertug Bugislav ifølge Sven Aggesen måtte gå ind på at betale den danske konge skat og yde ham lenshyldning som hans mand. Dette foregik ifølge Sven ikke langt fra den by, der først var blevet grundlagt af Harald Gormsen i hans landflygtighed — Wollin eller Jomsborg¹. Ikke desto mindre er der ved denne sagaernes Burislav et enkelt træk, som med sikkerhed kan føres tilbage til hertug Mieszko I af Polen, nemlig datterens ægteskab med Sven I af Danmark. Thietmar omtaler Svens ægteskab med en datter af Mieszko, søster til Boleslaw og senere moder til Knud, og Adam beretter, at Erik af Sverige fik Boleslaws datter eller søster til ægte. Videre fortæller Adam — og her må han antages at bygge på Sven Estridsens oplysninger om bedstefaderen — at Sven I giftede sig med Eriks enke, som således blev moder til både Olav (Skotkonge) og Knud. Endelig ved Gesta Cnutonis, at Knud sammen med sin broder Harald hentede moderen tilbage fra Sclavonia².

Det er denne øjensynlige overensstemmelse mellem tilforladelige kilders udsagn og sagaens oplysning om, at Knud den Stores moder var datter af Burislav, der gennem tiderne har ført historikerne til at opfatte denne Venderkonge som for-

¹ Sven Aggesen: *Brevis Historia Regum Dacie*, cap. XX, *Scriptores Minores I*, ed. Gertz (1917), 140.

² L. Weibull: *Kritiska undersökn.*, 108–110. Thietmar: *Chronicon VII*, 39, ed. R. Holtzmann (1935), 446: »Hos (filios Suenni) peperit ei Miseconis filia ducis, soror Bolizlavi successoris eius et nati; quae a viro suimet diu depulsa non minimam cum caeteris perpessa est controversiam«. Adam, schol. 24 (25), Schmeidlers udg., 95: »Hericus rex Sueonum cum potentissimo rege Polanorum Bolizlao fedus iniit. Bolizlaus filiam vel sororem Herico dedit«. Senere, Schmeidlers udg., 99: »(Suein) accepit uxorem Herici relictam, matrem Olaph, quae peperit ei Chnud«. *Gesta Cnutonis*, *Script. Min. II*, 398: »Pariter uero Sclauoniam adierunt, et matrem suam, quae illic morabatur, reduxerunt«.

vansket nordisk tradition om den polske hertug, men selv om det næppe direkte kan modbevises, at sagaerne her bygger på gammel nordisk overlevering, må et forbehold dog tages, ti den mulighed foreligger, at Islændingene kan have hentet deres viden fra Adam af Bremen. I den bevarede islandske litteratur er kong Burislav (Burisleifr) først omtalt af Odd og Jómsvikingasaga, men den usikre overlevering af teksterne, det forskellige sprog og de islandske forfatters selvstændige form vanskeliggør en sammenligning med Adam. I Odds værk, som antagelig er skrevet først, er visse paralleller med Bremerhistorikeren dog påviselige¹, og benyttelse af Adam ville forklare sagaens uhistoriske opfattelse af Svens ægtefælle som Burislavs datter (hun var som omtalt Boleslaws søster), ligesom det er påfaldende, at Adam som sagaen, atter uhistorisk, opfatter fyrsten som konge². Imidlertid foretager sagaen en opspaltning af Svens hustru i to, således at den slaviske prinsesse Gunhild gøres til Svens første dronning, der føder Knud, mens Erik Sejrsæls enke, Olav Skotkonges moder, er datter af Skoglar Toste. Mulig skyldes dette, som bemærket af Sam. H. Cross, at en parallel tradition eksisterede, ifølge hvilken Gunhild var Olav Tryggvesons svigerinde og derfor ikke godt kunne anvendes som opægger imod ham, men iøvrigt løber sikkert her flere traditioner sammen³.

At sagaskriveren giver en fremstilling af slægtskabsforholdet, der i så høj grad afviger fra Adams, er ikke tilstrækkelig grund til at antage, at han savner kendskab til denne. Dels benyttede de islandske skribenter deres kilder yderst frit, og dels måtte enhver forherliger af Olav Tryggveson på forhånd være tvunget til på talrige punkter at tage afstand fra Adam,

¹ Til dobbeltnavnet for Olavs biskop Iohannes — Sigafrið hos Adam (Schmeidlers udg., 98, 118, 268) svarer hos Odd Jón-Sigurðr (F. Jónssons udg., 91, 92, 98, 140, 141, 246); ligeledes tyder omtalen af Tyres død på grund af faste på slægtskab (Adam, 100; Odd, 237, 238, 257, 258). Jfr. Bjarni Aðalbjarnarson: Om de norske kongers sagaer, Skr. utg. av Det Norske Vid.-Akad. i Oslo II. Hist.-Filos. Kl. (1936) No. 4, 61.

² Jfr. det ovf., s. 11 n. 2, citerede sted hos Adam.

³ Sam. H. Cross: Scand.-Polish Relations, 131; L. Weibull: Kritiska undersökn., 106 ff.

der skildrer Olav som en halvhedensk troldmand. Sagaskriveren kan meget vel have taget enkelte oplysninger fra Adam og indsat dem i en anden kombination¹.

Under alle omstændigheder må det være utilladeligt at drage slutninger om Boleslaw Chrobrys stilling til de nordiske stridigheder ud fra sagaernes Burislav, så meget mere som denne i selve de islandske fremstillinger spiller en lidet betydningsfuld rolle og ikke på noget tidspunkt griber aktivt ind eller endog blot yder Olav Tryggveson støtte. Når moderne historiske fremstillinger lader den polske hertug træde mere i forgrunden under omtalen af begivenhederne omkring kong Olavs fald, er der tale om en tolkning af sagaerne, som går udover disse og ikke kan anerkendes, med mindre andre og tungere vejende grunde kan anføres som støtte herfor².

I virkeligheden taler mere for at tro Snorre, der opfattede de af Haldor omtalte Vender som Jomsvikingerne. Allerede Haldors udtryk »Vinða skeið« peger i denne retning, ti »skeið« anvendtes i den norrøne digtning kun som betegnelse for meget store langskibe, og intet tyder på, at de vendiske stammer o. 1000 var i besiddelse af sådanne teknisk fuldkomne fartøjer. Alene af denne grund ville en flåde fra en vikingemagt ved den vendiske kyst være den mest plausible udlægning³. I sig selv

¹ Om sagaens kendskab til Adam jfr. Weibull, kritiska undersökn., 41 og Bj. Aðalbjarnarson: Om de norske kongers sagaer, 80—81.

² Grundlaget for moderne oversigtsværkers anerkendelse af en alliance mellem Olav Tryggveson og Boleslaw Chrobry (jfr. ovf., s. 9, n. 3) er lagt af Halvdan Koht (Norske dronninger, Syn og Segn, 32. årg. (1926), 98) og J. Schreiner (Olav Trygvasons siste kamp, 70—73). Når disse historikere ud fra det ovf. s. 11, n. 2 citerede Thietmar-sted slutter sig til fjendskab mellem Sven Tveskæg og Boleslaw Chrobry, beror det på en tvivlsom læsning af det pågældende stykke.

³ De arkæologiske fund fra de vendiske områder udviser kun mindre både, beregnet for kyst- og flodsejlad, og litteraturen giver først anledning til at tro, at Venderne i en langt senere tid havde lært at bygge store søgående skibe. L. Niederle: Manuel de l'antiquité slave II (1926), 258; F. Genzmer: Germanische Seefahrt und Seegeltung (1944), 43; O. Lienau: Die Bootsfunde von Danzig-Ohra aus der Wikingerzeit (1934). Om udtrykket »skeið« se Hjalmar Falk: Altnordisches Seewesen, Wörter und Sachen IV (1912),

er dette dog ikke tilstrækkeligt bevis; kun hvis det på anden måde kan sandsynliggøres, at det var Jomsvikingerne, der støttede den norske konge, kan sagaens fortolkning følges på dette punkt. Men hertil kræves først af alt et bevis for, at disse sagnomspundne vikinger overhovedet har eksisteret og været i stand til at optræde som en betydende politisk faktor på denne tid. Moderne kritisk historieforskning har længe stillet sig afvisende heroverfor, men næppe med rette¹.

At det område, hvor byen Wollin nu ligger, har været sæde for en omfattende vikingepreget bosættelse, kan anses for givet efter de tyske udgravninger, som tilskyndet af Adolf Hofmeisters kildeundersøgelser iværksattes 1934 og fortsattes ind i de første krigsår, dels i Wollins gamle bydel (Marktplatz), dels i dens nære omegn. Der afslørede herved en beboelse, der strakte sig næsten 4 km langs Dievenow og omfattede et flademål på ca. 50 ha. Ved siden af vikingetyperne gjorde et stærkt vendisk element sig gældende.

Efter de præhistoriske fund, som strækker sig ind i 2. årh. e. Kr., følger et fundløst lag, som må antages at have strakt sig over 7—800 år, og dernæst det indtil 11 m dybe kulturlag, som af udgraverne er opdelt i 15 underafdelinger. I byggeteknikken udviser de første 12 lag, som antages at omfatte en tidsperiode på over 200 år store bul-, stav- og bindingsværks-

104–105. Prof. Hans Kuhn, Kiel, som først henledte min opmærksomhed på dette problem, går videre end Falk og betegner »skeið«-typen som højdepunktet i vikingetidens skibsbygningskunst (Foredraget »Die Entwicklung des Ledungswesen«, holdt på Kbh.s universitet 30. okt. 1951). Jfr. bemærkningen i Germanische Altertumskunde, hrsg. von H. Schneider (1938), 122. A. W. Brøgger stiller sig skeptisk overfor den filologiske tydning af skibsbetegnelserne med henblik på klassifikation (»Den er som regel lagt av folk som aldri i sitt liv har satt sine ben ombord i en skute«), men indrømmer dog, at »skeið« betegner et storskib. A. W. Brøgger og H. Shetelig: *Vikingskipene* (1950), 265–66.

¹ Grundlæggende er også på dette punkt L. Weibull: *Kritiska undersökn.*, 178 ff.

huse, hvortil nærliggende paralleller er at finde i Hedeby, mens denne teknik er ukendt i slaviske beboelser. Grund- og gadeplanen ligger fast og har overlevet talrige ødelæggelser. Først i de øverste 3 lag hersker den uregelmæssige slaviske bebyggelse med små huse.

Keramikken falder i grupper svarende til bygningerne. Indtil lag 7 er »Birkavaren« med paralleller i Birka og Hedeby fremherskende, så følger i de næste 5 lag former, som kan afledes af denne Birkavare og står den nær i teknisk henseende, men også viser hen til Lund og de danske øer og samtidig svarer til den senslaviske vare, former, som også er udbredt i det nordslaviske område uden for Wollin. Ved lag 12 indtræder en ny vekslen, og de fuldt udviklede slaviske former præger nu billedet. Slavisk keramik har iøvrigt under hele perioden været at finde ved siden af de andre varer.

Udfra disse data har udgraverne opstillet to hovedperioder. Den første karakteriseres som en storstadstid med planmæssig grundlæggelse, og den første befæstning af Silberberg tør måske ses i sammenhæng hermed; også her skelnes flere store byggeperioder. Denne periodes præg kan kun forklares udfra beboelse af en betydelig nordisk eller stærkt vikingepreget gruppe, ved siden af hvilken dog et stærkt indfødt-slavisk element gør sig gældende, men rigtignok kun i keramikken, ikke i bygningerne. Hertil kommer indbyggere fra Østersøens østlige egne. Forbindelserne går til Birka-Hedeby og til Baltikum, mens umiddelbare forbindelser mod syd ikke kan påvises.

I denne gruppe findes imidlertid et indsnit (lag 6—7), hvis betydning ikke er ganske klar. Det hænger sammen med to ødelæggelser, viser sig i ændring af byggeskik, keramik samt begravelseskik og har en tidsbegrænset ødelæggelse af Silberbergsområdet til følge. Åbenbart er der her tale om en ny befolkningstilstrømning, et nyt kulturbillede med forbindelser til dansk og preussisk område viser sig. Stadig er der dog tale om en udpræget storstadstid; den afsluttes først med lag 12 og efterfølges af den rent slavisk prægede anden hovedperiode, hvor bebyggelsen er indskrænket til det tidligere kærnekvarter.

For datering ydes desværre kun sparsomme holdepunkter i keramik og kamme. En enkelt på Marktplatz fundet mønt, som må dateres til tiden efter 1040, giver en terminus post quem for afslutningen af lagene 8—9, men disse synes rigtignok at have ligget flere årtier senere. Med forbehold sætter udgraverne første hovedperiodes første del til 10. og begyndelsen af 11. årh., oprindelsen kan næppe dateres længere tilbage end 900. Overgangen til periodens anden del må af forskellige grunde have fundet sted i 11. årh. og den sidste del af storstadsperioden have strakt sig århundredet ud og ind i 12. årh. Den slaviske landsby, som afløses af den tyske bygrundlæggelse, hvis tidspunkt ikke er nøjagtig kendt, henlægges til 12. og måske 13. årh.

Med den første storstadsperiode jævnføres historiske kilder som den jødiske rejsende Ibrāhīm ibn Jacqūbs beretning om Ūbābaernes store havneby ved verdenshavet, der af polske forskere almindeligvis dateres til 965, af tyske til 973, Adam af Bremens omtale af Jumne som Europas største by og sagaernes Jomsborgoverlevering. Overgangsperioden identificeres med Magnus den Godes ødelæggelse 1043 og de danske tog i 1090'erne. Til anden storstadsperiode henføres Otto af Bambergs mission med Julin som hovedsæde 1124/25 og oprettelsen af bispedømmet Wollin 1140. Så indtræder katastrofen for byen med Absalons og Valdemars brandskatninger i 1170'erne og 80'erne. Bispedømmet forlægges 1188 til Kammin, og byen synker ned i betydningsløshed, idet den afløses af Stettin som den nedre Oders hovedhavn. Kun sagnene om den forsvundne by Vineta, som lever videre i de senere afskrifter af Helmold og dennes afledninger, afspejler den strålende fortid¹.

¹ O. Kunkel: Wollin, Nachrichtenbl. f. deutsche Vorzeit X, 8 (1934). Samme: Wollin, Das Bollwerk V, 10 (1934). O. Kunkel og K. A. Wilde: Jumne-»Vineta«-Jomsburg-Julin-Wollin (1941). O. Kunkel: artiklen »Ostsee« i Pauly-Wissowa (1942). Litteratur her (sp. 1849 ff.) og i Adolf Hofmeisters oversigt Der Kampf um die Ostsee, 2. Aufl. (1942), 40—47. Resultatet af sine kildekritiske undersøgelser (bl. a. Die Vineta-Frage, Monatsbl. der Gesellsch. f. pommersche Gesch. und Altertums., Jahrg. 46, 1932) har Hofmeister sammenfattet således: »Die Gleichung Wollin-Julin-Jomsburg-Jumne-Vineta ist keine »Vineta-Theorie«, sondern einer der seltenen Fälle,

De tyske udgravninger har således vist, at den by, der i sagaerne og hos Sven Aggesen betegnes Jomsborg, omkring år 1000 var en meget betydelig handelsplads, som med sin befæstning og rige indtægter kunne være stærk nok til at spille en betydelig politisk rolle og i en vikingekonges hånd være et aktiv, som ikke stod meget tilbage for Hedeby, der iøvrigt på dette tidspunkt havde passeret sit højdepunkt. At byen var domineret af et vikingepreget befolkningselement må ligeledes stå fast. Men arkæologien kan kun vise, at mulighederne var til stede; om Jomsborgs politiske rolle på denne tid kan alene de historiske kilder give underretning.

Det er bekendt, at Lauritz Weibull udfra en analyse af disse kilder nåede til det overraskende resultat, at Jomsvikingerne historiske eksistens måtte anses for usandsynlig. Weibull viste, at de i Nordens historie afgørende begivenheder, som i sagaerne sættes i forbindelse med de navnkundige vikinger, alle i de ældste kilder henføres til andre, således slaget i Hjørungavåg, slaget på Fyrisvoldene, Harald Gormsens flugt og Sven Tveskægs tilfangetagelse. Skjaldene og de ældste prosakilder (*Historia Norvegiæ*, *Ágrip* og *Theodricus*) kender ikke »Jomsborg« eller »Jomsvikingerne«¹.

For såvel *Historia Norvegiæ* som *Ágrip* er stedet imidlertid bekendt, idet *Historia* omtaler »Jomne« (ordet er sikkert hentet fra Adam) og *Ágrip* »Jómsborg« som Olav Tryggvesons vinterkvarter under hans ungdoms vikingetog i Østersøområdet, og

wo in einer Frage der geschichtlichen Überlieferung ein sozusagen mathematischer Beweis geführt werden kann«. (Der Kampf um die Ostsee, 46—47). Også polsk historieforskning anerkender denne jævnførelse, således J. Widajewicz: *Przy ujściu Odry w drugiej połowie X wieku* (Ved Oderflodens munding i 2. halvdel af 10. årh.). *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Hist.* VIII, 5 (1935). Z. Wojciechowski: *Mieszko I, The Baltic Pocket Library* (1936), 93—95. Opfattelsen er i og for sig ikke ny og har, ikke mindst blandt nordiske historikere, altid haft fortalere (jfr. således J. Steenstrup: *Venderne og de Danske*, 33), men først Hofmeister har ved en metodisk kildeundersøgelse leveret et bæredygtigt bevis for opfattelsens rigtighed.

¹ L. Weibull: *Kritiska undersökn.*, 185—192.

iøvrigt siger det i sig selv ikke meget, at selve betegnelsen »Jomsborg« er ukendt for skjaldene¹.

Heller ikke hvad de ovennævnte fire begivenheder angår kan Weibulls resultater uden videre anerkendes. Det slag, som ifølge sagaerne udkæmpedes på Fyrisvoldene mellem Styrbjørn og den svenske konge Erik Sejrsæl, er rigtignok allerede første gang, det forekommer i litteraturen (hos Odd), indsat i en overnaturlig ramme, og det synes vanskeligt at skimte en historisk kerne bag denne kamp mellem guder og mennesker², men at der har deltaget folk fra de vendiske områder ved slaget i Hjørungavåg, synes vanskeligt at kunne bestrides, selv om det ikke hermed er givet, at disse Vender kom fra Jomsborg³. Dog er det lidet rimeligt at forkaste sagaskriverens fortolkning af kvadene på dette punkt, så meget mere som den almindelige politiske situation, der vil blive opridset i det følgende, gør et angreb på Norge af forenede danske og wollinske styrker i Harald Gormsens sidste regeringstid yderst sandsynligt. Tilbage står Harald Gormsens flugt og Sven Tveskægs tilfange-tagelse, og om disse begivenheder yder ikke blot den nordiske, men også den kontinentale litteratur underretning.

Gesta Cnutonis fortæller, at Harald flygtede til Slaverne, hvor han kort efter døde, Adam, at kongen såret flygtede til den by hos Slaverne, som kaldes Jumne, hvor han efter nogle dages forløb døde af sine sår. Hos Sven Aggesen grundlægger Harald efter sin flugt Hyumsborg, men hos Saxo, Fagrskinna og Knytlinga er borgen forlængst grundlagt, og Harald har skabt sig en betydelig besiddelse⁴.

¹ Historia Norvegiae, Mon. Hist. Norv., 113; Ágrip, Indrebøs udg., 44.

² Kritiska undersökn, 86; Curt Weibull: Sverige och dess nordiska grannmakter, 67–72; Ove Moberg: Slaget på Fyrisvallarna och kampen vid Uppsala, Scandia X (1937), 129 ff.

³ Tind Hallkelsson siger, at »krigeren tilføjede Vendernes følge sår«. Den norsk-isl. Skjaldedigtn., A I, 145, B I, 136.

⁴ Gesta Cnutonis Regis, Script. Min. II, 390: »Huius rei gratia congre-diuntur in prelio, in quo uulneratus fugatusque pater ad Sclauos fugit; et non multo post ibi obiit, et Suein eius solium quiete tenuit«. Adam II, 27, Schmeidlers udg., 87: »In quo miserabili et plus quam civili bello victa

Det er nærliggende her at opfatte Sven Aggesen som den, der sår det onde frø, der spirer frem i »Jomsborgmyten«: ud fra oplysningen om, at Harald flygter til Jumne og derfra, som det siges, bekæmper sin søn, er den konstruktion udgået, som gør gældende, at han i virkeligheden grunder borgen her¹. At Haralds grundlæggelse af Jomsborg efter sin flugt er Sven Aggesens egen konstruktion, er sikkert rigtigt, men hermed er ikke sagt, at Jomsborg uden videre kan reduceres til en »myte«. Wollinudgravningerne viser ingen tegn på en rent slavisk bebyggelse forud for den vikingeprægede i Adams Jumne og den spanske Jøde Ibrāhīm ibn Jacqūb beretter (senest 973) om Ūbābaernes store havn, der næppe kan være nogen anden end Wollin². Allerede på dette tidspunkt synes altså sagaernes Jomsdorg at have været en realitet, hvilket også udgravningerne i sig selv tyder på. Hertil kommer en beretning hos Guillaume de Jumièges (o. 1050), som ved, at Harald er blevet fordrevet fra sit rige af sønnen Sven og er kommet med skibe og krigere til »Normannia« efter hjælp. Han modtages venligt og får et jarledømme overladt, men Guillaume finder dog udvej for at lade Harald vende tilbage til Danmark, hvor han forsones

est pars Haroldi. Ipse autem vulneratus ex acie fugiens ascensa navi elapsus est ad civitatem Sclavorum, quae Iumne dicitur. Sven Aggesen, *Script. Min.* I, 118 f.: »(Haraldus) . . . ad Sclauiam profugus usque commeauit; ubi et pace impetrata primus urbem fundasse dicitur, que nunc Hyumsburgh nuncupatur«. Saxo: *Gesta Danorum*, ed. J. Olrik og H. Ræder (1931), 271: Styrbjørn søger til Harald . . . »Post hæc Haraldus, armis Sclavia potitus, apud Iulinum, nobilissimum illius provincie oppidum, Sturbiorno duce competentia militum præsidia collocavit . . .« Fagrskinna, Finnur Jónssons udg. (1902—03), 80: »Haralldr konongr Gorms sunr hæriaðe a Vinlandd. oc let þar gera borg mikla er hæitir at Iome. oc er su borg callað siðan Iomsborgh. Ðar sætti han ifr hofðingia . . . Iomsvikingar vunnu mikit af ríki Burizleifs konongs er þa reð firir Vinlandde«. Lignende fremstilling i *Knytlinga*, *Søgur Danakonunga*, udg. af Carl af Petersens og Emil Olson (1919—25), 29.

¹ L. Weibull: *Kritiska undersökn.*, 187—188; Sture Bolin: *Om nordens äldsta historieforskning*, *Lunds Universitets årsskr.* N. F., avd. 1, bd. 27, nr. 3 (1931), 56—57.

² Georg Jacob: *Arabische Berichte. Quellen z. deutsch. Volksk.* (1927), 14.

med Sven¹. Ingen vil fæste lid til Guillaumes beretning, men ikke desto mindre har den interesse, ti den kan næppe være udsprunget fra en efterretning om, at Harald flygtede til Slaverne. Guillaumes kilde må have fortalt, at kongen flygtede til Normannerne, og at disse derpå af den franske historiker henføres til Normandie, kan ikke undre. Gesta Cnutonis, Adam og Guillaume er vore ældste berettere om Haralds flugt. De to første ved, at denne gik til Slaverne (= Venderne, hos Adam udtrykkelig Jumne), hvor kongen modtoges vel, den tredje må have hørt, at den gik til Normannerne, som ligeledes behandlede den detroniserede fyrste godt. I den danske tradition, som Gesta Cnutonis og Adam repræsenterer, kunne vikingerne i Wollin betegnes som Vender, uanset deres oprindelse, men i den kontinentaleuropæiske var det mere rimeligt at benævne dem Normanner. Således forenes Gesta Cnutonis og Adams oplysninger med Guillaumes.

Om Haralds flugt minder sikkert også et vers, som tillægges en dansk mand og lyder: »Ikke ville Jyderne bringe godset ned til skibene, før Styrbjørns skibe stod på land; nu har Danmarks konge sluttet sig til dem som kampfælle; berøvet land og folk lever han (vil han leve) undertrykt af skæbnen.«² Det billede, der her gives, svarer i virkeligheden nøje til det, vi udfra de ovennævnte kilder må danne os, og hvis verset er ægte, hvad der er al grund til at mene, er det da rimeligt at tro, at Styrbjørns tilknytning til Jomsborg (Wollin) er en historisk kendsgerning. Derimod tyder intet i verset på, at Styrbjørn har tvunget Harald til at følge sig, således som sagaerne fremstiller forholdet. Styrbjørns indgriben er en hjælpeaktion, kong Harald finder tilflugt hos ham og hans mænd, således som også Adam

¹ Guillaume de Jumiège: Gesta Normannorum Ducum III, 9, IV, 7, 9, ed. Jean Marx (1914), 41, 53—55, 56—57.

² Den norsk-isl. Skjaldedigtn., A I, 186, B I, 176: »Eigi uilldu iotar — ræida giald til skæida — adr styrbiarnar stæde — strandar dyr a laude — nu er danmarkar drottinn — j dreingía lid gengín — landa uanr ok lyda — lifir anauðr hann auðar«. Udtrykket »dreingía lid« kan vanskelig antages at betegne indbyggerne i en almindelig vendisk by.

af Bremen og den forvanskede tradition hos Guillaume de Jumièges lader forstå¹.

Hos Sven Aggesen sættes Haralds flugt i forbindelse med kong Svens tilfangetagelse. Harald lever endnu i Venden og indleder forhandlinger med Sven, men Palnatoke overlister denne og fører ham fangen til Jomsborg². Palnatokes historiske eksistens er tvivlsom, og såvel Gesta Cnutonis som Adam er af den opfattelse, at Harald døde kort efter sin flugt, men hermed er ikke sagt, at vi kan se bort fra de wollinske vikingers aktive rolle også ved denne begivenhed, som i de islandske sagaer er knyttet til Sigvaldes navn. Den sene nordiske litteratur har dog heller ikke på dette punkt værdi i en bevisførelse, kun de ældste kilder kan anvendes hertil.

Hos Thietmar, som først omtaler denne opsigtsvækkende begivenhed, tages Sven efter faderens død til fange af oprørske Normanner og må løskøbes af sine undersætter. Adam har hørt beretningen af Sven Estridsens mund: da Sven vil begynde krig med Venderne, tages han to(!) gange til fange og føres til Venden, hvorfra han må udkøbes³.

Som ved beretningerne om Haralds flugt står her en kontinental og en dansk opfattelse overfor hinanden. For Thietmar var det Normanner, der tog Sven til fange, og det var tillige

¹ En lignende opfattelse er fremført af Curt Weibull: Sverige och dess nordiska grannmakter, 67—72.

² Sven Aggesen, Script. Min. I, 118—121. Både hos Sven og Saxo (Gesta Danorum, ed. J. Olrik og H. Ræder, 276) er skildringen af Wollins beboere i denne tid præget af det had til Venderne, som var en følge af plyndringerne og krigene i 12. årh. Sven fordømmer Harald Gormsen, fordi han har grundlagt denne trusel mod Danmark. Alligevel er det dog tydeligt, at begge opfatter stedet som sæde for nordiske vikinger, hvis fædrelands-kærlighed alene ifølge Saxo er grunden til, at kong Sven slipper levende fra sin tilfangetagelse.

³ Thietmar: Chronicon VII, 36, ed. R. Holtzmann, 442: »Ille, inquam, supra memoratus, non rector sed destructor, post mortem patris sui a Northmannis insurgentibus captus, cum a populo sibi tunc subdito cum ingenti precio solveretur, . . .« Adam II, 29, Schmeidlers udg., 91: »Nam cum bellum susciperet contra Sclavos, bis captus et in Sclavianiam ductus tociens a Danis ingenti pondere auri redemptus est«.

oprørske Normanner, hvori må ligge, at de tidligere havde været den danske konges undergivne. I den danske tradition, som Adam gengiver, betegnedes kong Svens fjender som Vender. Atter forenes udsagnene, som begge må anses at have høj kildeværdi, hvis det antages, at disse Normanner eller Vender var vikingerne fra Wollin.

Under de bevægede begivenheder, som ledsagede kongeskiftet Harald Gormsen-Sven Tveskæg, ses Wollin således at optræde som den førstes forbundsfælle, og også i den nærmeste eftertid må byen opfattes som Svens modstander, men hvad Olav Tryggvesons nederlag i de sjællandske farvande angår, er en nærmere bestemmelse af de deltagende »Vender« ikke mulig at foretage på samme måde som ved Haralds flugt og Svens tilfangetagelse, ti Olavs fald erindredes kun i den nordiske tradition, ingen af de europæiske historieskrivere optegnede blot den mindste bemærkning om denne i Nordens historie så afgørende begivenhed. Den eneste mulighed bliver derfor den mere usikre, udfra en analyse af de politiske forhold under kong Svens første regeringstid at søge de vendiske områder og da navnlig Wollin placeret i sammenhængen. Tillige må der her tages skyldigt hensyn til de polske hertuger, idet det polske riges voldsomme ekspansion under de to første Piaster bragte dets grænser i umiddelbar nærhed af de områder, hvor nordisk politik udspillede.

Det er almindeligt at se et tidligt vidnesbyrd om Wollins politiske stilling i Widukind af Corweys omtale af Sachsergreven Wichmann og de med ham forbundne »Vuloini«s kampe med Mieszko I af Polen i 967, men Widukinds fremstilling tillader ikke nogen sikker slutning på dette punkt, snarest synes den at tyde på, at den sachsiske historieskriver regner Vuloini som tilhørende Redarierne og således vel bosat i området vest for nedre Oder¹. Adam af Bremens lokalisering af den slaviske stamme

¹ Widukind: *Rerum Gestarum Saxoniarum Libri Tres* III, 69, ed. P. Hirsch-H.-E. Lohmann (1935), 143—144: »Audiens autem Wichman-

Wilini, som i reglen og sikkert med rette jævnføres med den af Widukind omtalte, synes at pege i samme retning.¹

Disse kampe såvel som de tidligere i 963 må derimod tages som et vidnesbyrd om, at den polske hertug på dette tidspunkt havde underlagt sig i hvert fald dele af Pommern og som det synes ganske i overensstemmelse med den tyske kejser, omend ikke altid med markgreverne. Den tribut, som Mieszko betalte for et område indtil floden Warthe, vistnok nord for denne, og

nus urbem captam sociosque afflictos ad orientem versus iterum se paganis inmersit, egitque cum Sclavis qui dicuntur Vuloini, quomodo Misacam amicam imperatoris bello lascesserent; quod eum minime latuit«. III, 70, *ibid.*, 146—147: »Imperator itaque acceptis armis Wichmanni de nece eius iam certus factus scripsit epistolam ad duces et prefectos Saxoniae in hunc modum: . . . Preterea volumus, ut, si Redares, sicut audivimus, tantam stragem passi sunt — scitis enim, quam saepe fidem fregerint, quas iniurias attulerint —, nullam vobiscum pacem habeant. . . . His litteris lectis in conventu populi in loco qui dicitur Werla coram principibus et frequentia plebis, visum est pacem iam datam Redariis oportere stare, eo quod tunc bellum adversum Danos urgeret, et quia copiae minus sufficerent ad duo bella pariter conficienda«. Widukind sætter øjensynlig kejserens brev til Sachserne i forbindelse med Wichmanns død, og det i brevet omtalte nederlag for Redarierne synes da at måtte henvise til kampene 967. Denne opfattelse har også A. Brackmann: *Die Wikinger und die Anfänge Polens*, *Abhandl. d. Preuss. Akad. d. Wissensch.*, Jhrg. 1942, Nr. 6, 16, n. 2. Sammesteds, s. 34—35, henføres dog Vuloini til Wollin, ligesom Steenstrup: *Venderne og de Danske*, 35—36; Holtzmann: *Böhmen und Polen im 10. Jahrhundert*, *Zeitschr. d. Vereins f. Gesch. Schlesiens* LII (1918), 25, n. 3; Hofmeister: *Der Kampf um die Ostsee*, 17; Wojciechowski: *Mieszko I*, 45 ff.; Kętrzyński: *The Cambr. Hist. of Poland I* (1950), 17 og mange flere. F. Dvornik: *The Making of Central and Eastern Europe* (1949), 57, henfører Vuloini til Ostersøkysten ved nedre Oders højre bred. Den ovenfor fremsatte opfattelse svarer nærmest til den af L. Giesebrecht: *Wendische Geschichten I* (1843), 10, 189 ff., og W. Sommerfeld: *Geschichte der Germanisierung des Herzogtums Pommern* (1896), 14, forfægtede. E. Randt hævder (*Ostland Forschungen*, Heft 2 (1932), 32), at hverken kampene 963 eller 967 kan dreje sig om Pommern.

¹ Adam af Bremen II, 21, Schmeidlers udg., 77—78: »Sunt et alii Sclavorum populi, qui *inter Albiam et Oddaram* degunt, sicut Heveldi, qui iuxta Habolam fluvium sunt, et Doxani, Leubuzzi, Wilini et Stoderani cum multis aliis. Inter quos mediis et potentissimi omnium sunt Retharii, . . .«.

Otto I's mægling på rigsdagen i Quedlinburg 973 i en strid mellem hertugen og Hodo, markgreven i Østmarken (Nordthüringen), viser dette. Hodos overskridelse af Oder nord for Warthe tyder dog på, at ikke alle tyske krese betragtede Mieszkos fremtrængen i Pommern med blide øjne. Omkring Odermundingen mødtes tysk og polsk interesseskære, men næppe nogen af parterne havde ved denne tid kontrol herover¹.

Dette synes at fremgå af den spanske Jøde Ibrāhīm ibn Jacqūbs rejsebeskrivelse fra denne tid (965—973). Der omtales her en slavisk stamme, af Ibrāhīm kaldet Ūbāba, som lever i de sumpede nordvestlige egne af Mescheqqos (Mieszkos) rige, og som ved verdenshavet har en stor by med 12 porte og en havn. Den bekrieger Mescheqqo, og dens kampkraft er umådelig. Der er ingen konge, og Ūbāba lader sig i det hele taget ikke regere af nogen enkeltperson, men magten er hos de ældste¹.

Ibrāhīm er en usikker kilde; han har næppe været i Polen,

Det synes lidet rimeligt med Steenstrup og Holtzmann, ovf. anf. steder, at henføre disse Wilini til øen Wollin. Redaktørerne af Widukind-udgaven, Hirsch og Lohmann, 143, n. 4, støtter dog denne opfattelse imod Schmeidler.

¹ Mieszkos politik og hans forhold til kejseren bedømmes yderst forskelligt af polske og tyske historikere. Z. Wojciechowski (*Dwie tradycje* (To traditionelle opfattelser), *Slavia Occidentalis* X (1931), 1—12, og *Mieszko I*, 47—54) samt J. Widajewicz (*Przy ujściu Odry*, m. fl. hævder stærkt Mieszkos fremtrængen mod Østersøen, mens bl. a. A. Brackmann (senest i *Die Wikinger*, stærkt understreget i *Die Anfänge der polnischen Ostseepolitik*, *Jomsburg I* (1937), 130—131) anser Mieszkos optræden i Pommern for en defensiv forholdsregel. Især M. Z. Jedlicki (*Stosunek prawny Polski do cesarstwa do r. 1000* (Polens statsretslige forhold til kejserriget indtil år 1000), *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Hist. XII* (1939)), opfatter Mieszkos afhængighed af kejseren som ret løs, mens af tyske forskere navnlig G. Sappok (*Die Anfänge des Bistums Posen* (1937), og *Polen, Reich und Pommern im 10. Jahrhundert*, *Jahrb. f. Gesch. Osteuropas II* (1937)) hævder stærk afhængighed. En nogenlunde udtømmende bibliografi findes i *Dvornik: The Making of Centr. and East. Europe*; jfr. hermed den af Hofmeister givne oversigt i *Der Kampf um die Ostsee*, 36.

¹ G. Jacob: *Arabische Berichte*, 14. Jfr. B. Spuler: *Ibrāhīm ibn Jacqūb*, *Jahrb. f. Gesch. Osteuropas III* (1938), 1—10.

omend vistnok hos kejseren i Quedlinburg, og hans interesse for æventyrlige beretninger er stærkere end trangen til at give tilforladelig underretning. Hans udsagn er imidlertid et umiskendeligt vidnesbyrd om, at Mieszkos rige endnu på denne tid var uden kontrol over stammerne i Nordvestpommern og over Wollin, som sikkert må være realiteten bag den store by ved verdenshavet¹.

Heller ikke nogen tysk magt kan på dette tidspunkt antages at have været i stand til at udøve kontrol over Odermunden, omend den tyske kirkeorganisations grænsedragning, der tillige kan opfattes som et udtryk for det videre rigsterritoriums afgrænsning, tyder på, at man fra denne side regnede Usedom, men dog næppe Wollin, med til rigets interesseområde. Der var imidlertid her mere tale om et ønske end om en realitet, ti de slaviske stammer mellem Elben og Oder, navnlig det mægtige

¹ At Ibrāhims skildring sigter til Wollin er almindelig anerkendt; jfr. Hofmeister: *Der Kampf um die Ostsee*, 40—41. Litteraturoversigt i B. Stasiewski: *Untersuchungen über drei Quellen zur ältesten Geschichte und Kirchengeschichte Polens*, *Breslauer Studien z. hist. Theologie* XXIV (1933). Jfr. Brackmann: *Die Wikinger*, 52—63. Afvigende opfattelse hos Wojciechowski (Mieszko I) og Widajewicz (*Przy ujściu Odry*), som sætter Ūbāba lig Veleterne uden dog at levere fyldestgørende argumentation herfor. L. Koczy, der i *Kilka uwag o najstarszych dziejach Pomorza* (Nogle bemærkninger angående Pommerns ældste historie), *Roczniki Historyczne* VIII (1932), 115 ff., havde hældet til samme anskuelse, har senere i *Dagome iudex — Schinesge i (og) Awbaba*, *Rocz. Hist.* XII (1936), 1—46, fremsat en lignende opfattelse som de tyske historikere, til hvis datering af Ibrāhims skildring (973) han også slutter sig i modsætning til de fleste andre polske forskere (965). For den sidste daterings rigtighed er stærke argumenter fremført af W. Koppe: *Das Reich des Miesko und die Wikinger in Ostdeutschland*. *Deutschland u. d. Osten*, Bd. 20 (1942), 261—62. Om Ibrāhims Ūbāba skal indskrænkes til Wollin er usikkert, snarere må betegnelsen omfatte flere kyststammer som foreslået af H. Weidhaas (*Die Volkwerdung der Westslawen und das Reich*, *Jahrb. f. Gesch. Osteuropas* III (1938), 497, n. 37). Hvis Ūbāba som Weidhaas mener tør udlægges »folk ved brændingen«, ville det være nærliggende at opfatte ordet som en oversættelse af »Pommeranere«, d. v. s. »folk ved havet«. Brackmann (*Die Wikinger*, 35) opfatter Ūbāba som betegnelse for Pommeranerne.

Liutizerforbund, besad en udstrakt selvstændighed og fortsatte dyrkelsen af de gamle guder med Rhetra i Redariernes område som hovedhelligdom¹.

Den store Slaveropstand 983 viser, hvor svagt befæstet det tyske herredømme i disse egne var. Hamburg, Havelberg, Zeitz og Brandenburg var blandt de byer, som denne mod tysk politisk og kirkelig overhøjhed rettede oprørsbølge skyllede henover, og for såvel tysk som polsk politik blev faren fra Liutizerne bestemmende i den følgende tid. Mieszko havde efter Otto II's død i lighed med Boleslaw af Bøhmen og Obotritterfyrsten Msciwoj støttet Henrik af Bayern, men da tronstriden var forbi, indfandt den polske hertug sig straks på Otto III's og regentskabets side. Mieszkos politiske mål var underlæggelse af de hedenske eller halvkristne slaviske stammer, han måtte se sin fordel ved et venskabeligt forhold til den tyske kejsermagt, og 986 mødte han da op hos Otto III i Quedlinburg,

¹ H. Aubin: Die Ostgrenze des alten deutschen Reiches. Entstehung und staatsrechtlicher Charakter, Hist. Vierteljahrschr. XXVIII (1933), 240 ff. Navnlig bispedømmet Havelbergs område har i denne forbindelse interesse. I stiftelsesbrevet 948, Mon. Germ. Hist., Dipl. Otto I, Tom. I, 155—156, bestemmes det således: »... Praeterea determinavimus praenominatae sedis parochiae decimas istarum provinciarum infra suos limites consistentium: . . . Tholenz, Ploth, Mizerez, Brotwin, Wanzlo, Wosze. Terminum vero eidem parochiae constituimus ab ortu fluvii qui dicitur Pene ad orientem, ubi idem fluvius intrat mare, ab ortu vero fluminis quod dicitur Eldia ad occidentem, ubi idem flumen influit in Albiam, ab aquilone mare Rugianorum, a meridie Strumma fluvius . . .«. F. Curschmann (Die Stiftungsurkunde des Bisthums Havelberg, Neues Archiv XXVIII (1903), 427) bemærker, at optællingen af distrikter i stiftelsesbrevet begynder i sydvest ved Elben og ender i nordøst ved Forpommern (i moderne betydning, i 10. årh. betegnedes kun landet øst for Oder som Pommern) og Odermundingen, samt (n. 1) at de tre små landskaber Brotwin, Wanzlo og Wosze må søges i Forpommern, på Usedom og måske på Wollin, omend deres nøjagtige beliggenhed er omstridt. Jfr. Germania Sacra, I Abt., Bd. 2, v. G. Wentz (1933), 17, angående ægtheden af de angivne grænser. Angående dateringen se Curschmanns ovf. nævnte arb. Peene skilte Havelberg fra Hamburgerstiftet (bispedømmet Aldenburg). Jfr. Adam af Bremen II, 17, Scheidlers udg., 72; G. Dehio: Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen I (1877), 126.

anerkendte hans overhøjhed og aflagde homagium til ham. Fra denne tid kæmpede han og hans efterfølger Boleslaw Chrobry næsten hvert år på kejserens side¹.

I virkeligheden betød dette, at den første store bølge af tysk Drang nach Osten var brudt sammen, ti oprøret lod sig ikke ganske kue af markgreven; de slaviske stammer bevarede friheden omend under tysk overherredømme, hvad der reelt var af tvivlsom værdi, og efter en ny krig 994—996 måtte kejseren anerkende dette. Navnlig Liutizerne var nu i praksis ganske selvstændige, og heller ikke Otto III's felttog 997 bragte dem til underkastelse. Endnu i de sidste år af 990'erne stormede de klosteret Hillersleben².

Ved siden af Liutizerfarens gjorde imidlertid også en anden politisk faktor sig gældende, ti samtidig med Slaveropstanden 983 og næppe uden forbindelse med denne — man betænke Harald Gormsens ægteskab med Obötritterhertugens datter — havde Danmark ved tilbageerobringen af Hedeby frigjort sig for det tyske overherredømme, som havde eksisteret i hvert fald siden 974 og snarest noget længere³. For Polen måtte Danmarks

¹ Hovedkilderne til Slaveropstanden er Thietmar af Merseburg og de tyske annaler; oversigt herover i G. Richter og H. Kohl: *Annalen des deutschen Reichs im Zeitalter der Ottonen und Salier I* (1890), 147—159. Fra tysk side er Slaveropstanden senest behandlet af G. Lukas: *Die deutsche Politik gegen die Elbslawen vom Jahre 982 . . .* (1940). Kritisk heroverfor er G. Labuda: *Powstania Słowian połabskich u schyłku X wieku* (Oprøret blandt Slaverne hinsides Elben i slutningen af 10. årh.), *Slavia Occidentalis XVIII* (1947). Jfr. iøvrigt fremstillingerne hos F. Dvornik: *The Making of Centr. and East Eur.*, 85 ff. og S. Kętrzyński i *The Cambr. Hist. of Poland*, 18 f. Liutizerfarens afgørende betydning for tysk-polsk politik er fremhævet af A. Brackmann: *Die Anfänge des polnischen Staates*, *Sitzungsber. der preuss. Akad. der Wissenschaften, Phil.-hist. Kl.*, 1934, XXIX, 1003. Samme opfattelse har Z. Wojciechowski: *Mieszko I*, 87.

² F. Dvornik: *The First Wave of the Drang nach Osten*, *The Cambr. Hist. Journ.* VII (1943), 142. A. Brackmann (*Reichspolitik und Ostpolitik im frühen Mittelalter*, *Sitzungsber. d. preuss. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl.*, 1935, XXXII, 957) fremhæver, at paven (Benedict VII) efter tilintgørelsen af den tyske kirkelige organisation i øst spiller den afgørende rolle i Slavermissionen.

³ Når Steenstrup (*De danske Runestene i deres Forhold til Landets*

nye politiske stilling betyde en øget fare. Harald Gormsen gjorde åbenbart fælles sag med de slaviske oprørere, som også var den polske hertugs fjender, og ikke langt fra det polske riges grænser, i Wollin, havde den danske konge, som vi må tro, et af sine strategisk og økonomisk vigtigste støttepunkter; som det viste sig ved hans fordrivelse, det pålideligste af dem alle.

Med begivenhederne ved tronskiftet ændredes disse forhold. For Wollin måtte hovedfjenden nu blive kong Sven, byen var fra nu af skilt fra de danske interesser, og en tilnærmelse til Polen har sandsynligvis fundet sted, men vi er ude af stand til at dokumentere denne endsige fastslå, under hvilken form den er sket. Kildematerialets sparsomhed vanskeliggør overhovedet en bestemmelse af de pommerske områders politiske stilling i denne tid; efter Ibrāhims ovenfor omtalte beretning gives der først omkring 990 oplysninger herom. Den polske hertug synes at have fortsat sin tributbetaling til kejseren, og heri må vel lægges, at han stadig besad i hvert fald visse dele af Pommern, men om hans reelle magt i Østersøområdet kan intet sikkert siges¹. Fra naturens side var de pommerske egne afsondret fra det egentlige Polen, og forbindelsesvejene nord-syd var usikre

og Folkets Historie, Festskr. Kr. Erslev (1927), 84) og Vilh. la Cour (Sønderjyllands Hist. I (1930), 279; Kong Haralds tre Storværker, Årb. f. nord. Oldk. 1934, 74; Schultz Danmarkshist. I (1941), 475) ved denne af Thietmar (III, 24, Holtzmanns udg., 128) omtalte begivenhed ser Sven Tveskægs værk, er dette bygget på Hedeby- og Dannevirkestenenes oplysninger, som dog ikke med sikkerhed kan henføres hertil, omend muligheden vel er til stede. Man kan imidlertid ikke herfra slutte, at Harald Gormsen ved denne tid var på vej til at blive sat ud af spillet. Lis Jacobsen (Runeindskrifternes vidnesbyrd om kampene omkring Hedeby, Scandia VIII (1935), 71) anser det for udelukket, at den på Hedebystenen omtalte belejring henviser til kampene 983. Jfr. iøvrigt om disse spørgsmål Sture Bolin: Danmark och Tyskland under Harald Gormsson, Scandia IV (1931).

¹ Thietmar (V, 10, Holtzmanns udg., 232) regner Boleslaw Chrobry for tributskyldig indtil år 1000. Z. Wojciechowski (Mieszko I, 88) finder det sandsynligt, at Mieszko har set sin fordel ved at opretholde tributbetalingen. Pommern, hvoraf tributten betaltes, var særlig truet, og den retstitel, som den polske hertug opnåede ved erlæggelse af tribut til kejserdømmet, måtte under disse omstændigheder få øget værdi for ham.

og besværlige, så en virkelig beherskelse af Pommern måtte være en vanskelig sag, men at Pommeranerne skulle have indtaget en fjendtlig holdning overfor Polen i 980'erne, er der ingen anledning til at tro. At de tyske kilder tier om disse områder i deres omtale af Slaverkrigene, kan ganske vist ikke tillægges megen betydning, da Pommern lå uden for det egentlige tyske interessefelt, men den kendsgerning, at de polske hertuger kunne sætte så stor kraft ind på bekæmpelsen af Liutizerne og endnu fjernere boende stammer, synes at forudsætte nogenlunde ro ved nordgrænsen. Højest sandsynlig var baggrunden for Piasternes deltagelse i Liutizerkrigene ønsket om at hindre oprøret i at brede sig til Pommern.

Et ejendommeligt og omstridt aktstykke, det såkaldte *Dagome iudex*, der må dateres til ca. 990, synes endvidere at vise, at Mieszko regnede Pommern med til sit rige. Dokumentet, som er meget slet overleveret, er en *Donatio*, hvorved »*Dagome iudex et Ote senatrix et filii eorum Misika et Lambertus*« overdrager til St. Peter »*civitas Schinesne*« med det dertil hørende område, som bestemmes ved en opregning af grænserne¹.

Allerede Giesebrecht indså, at det her angivne område i virkeligheden var det polske rige, og identificerede »*Ote senatrix*« med hertug Mieszkos anden gemalinde, den tyske Oda. »*Dagome iudex*« mente Giesebrecht at måtte opfatte som en pommersk

¹ Dokumentet er bevaret i kardinal Deusdedit's samling af kanonisk ret fra slutningen af 11. årh., udg. af Wolf von Glanvell: *Die Kanonesammlung des Kardinals Deusdedit* (1905), hvor det lyder (359): »*Item in alio tomo sub Iohanne XV papa Dagome iudex et Ote senatrix et filii eorum Misica et Lambertus . . . leguntur beato Petro contulisse unam civitatem in integro, quae vocatur Schinesne, cum omnibus suis pertinentiis infra hos affines: sicuti incipit a primo latere longum mare fine Bruzze (Preussen) usque in locum, qui dicitur Russe (Rusland), et fine Russe extendente usque in Craccoa et ab ipsa Craccoa usque ad flumen Oddere recte in locum, qui dicitur Alemure, et ab ipsa Alemura usque in terram Milze, et a fine Milze recte intra Oddere et exinde ducente iuxta flumen Oddera usque in predictam civitatem Schinesgne*«. Fyldig omtale af aktstykkets overlevering og den tidligere litteratur gives af B. Stasiewski: *Untersuchungen*; jfr. hertil F. Dvornik: *The Making of Centr. a. East. Eur.*, 315-318.

fyrste, men den senere forskning har været enig om heri at erkende selve den polske hertug, der ved denne overdragelse som ved tidligere lejligheder anvendte en tilnærmelse til pave-stolen som led i øjeblikkets politik. Formålet var snarest at beskytte Odas børn og deres krav overfor Mieszkos søn af første ægteskab Boleslaw, der ikke omtales i dokumentet. »Civitas Schinesne« (Schinesghe) opfattede Giesebrecht som Stettin, hvilket også ud fra dokumentets udtryk synes den rimeligste løsning¹.

Vest- og nordgrænserne, som i denne forbindelse alene har interesse, beskrives som strækkende sig fra Craccoa (Krakow) så langt som til floden Oddere (Oder) indtil et sted, som kaldes Alemure (mulig Opavas biflod Mora), fra Alemure indtil Milzernes land, herfra videre til Oder og dernæst følgende denne flod indtil den i indledningen omtalte Schinesne, hvorfra grænsen fortsætter langs »longum mare«, Østersøen².

Dagome iudex synes at vise os et Polen, hvis grænser er skudt frem til Oder og Østersøen og således indbefatter hele Pommern. Om dette er ensbetydende med, at den polske hertug virkelig beherskede disse uvejssomme egne, er ganske vist

¹ L. Giesebrecht: *Wendische Geschichten I* (1843), 232—233. Således også i senere tid A. Brückner: *Boleslaw Chrobry, Slavia Occidentalis VII* 65—79; Z. Wojciechowski: *Mieszko I*, 98; F. Dvornik: *anf. værk*, 318. B. Stasiewski (*Untersuchungen*, 51) hævder derimod, at Schinesne bør identificeres med Gnesen; samme opfattelse har de fleste andre tyske forskere samt L. Koczy (*Dagome iudex — Schinesge i Awbaba*, 21) og J. Widajewicz (*Przy ujściu Odry*, 42—44). Dvornik fremhæver, at »civitas Schinesne« må ligge ved Oder, og dette synes også tydeligt at fremgå af dokumentet. Dog er det ikke rimeligt som Dvornik at oversætte »civitas« ved »by«, snarere betegnes herved det slaviske borgdistrikt, men rigtignok kan det vanskelig antages, at Gnesens distrikt har nået ud til Oder.

² F. Lorentz (*Schinesghe und die Nordgrenze der Dagome-Schenkung, Monatsbl. d. Gesellsch. f. pomm. Gesch. und Altertumsk.*, Jahrg. 50 (1936), 3—9) opfatter »longum mare« som Goplosee. E. Keyser (*Die Nordgrenze Polens im 10. Jahrh., Deutsches Arch. f. Landes- u. Volksforsch.*, Jahrg. 5 (1941), 271—77) forstår herved Warthe-Netze. Disse løsninger er dog lidet sandsynlige og har ikke vundet mange tilhængere.

usikkert, men om noget modsætningsforhold synes der ikke at have været tale omkring 990. Om Wollin gives ingen underretning, øen omtales ikke. Wollin ville imidlertid ikke have været nogen ubetydelig bestanddel i et nyskabt Østersørige, ti den rummede på dette tidspunkt om ikke Europas største by, som Adam af Bremen et lille århundrede senere betegnede Jumne, så dog i al fald en af Østersøens vigtigste handelspladser. Skulle Mieszko have ladet denne nøglestilling uomtalt, hvis den virkelig havde været i hans besiddelse? Sikkert kan dette spørgsmål ikke besvares ud fra *Dagome iudex*, kun så meget tør sluttes, at naboskabet har medført en forståelse mellem Wollin og det polske herredømme efter tronskiftet i Danmark ved midten af 980'erne¹.

Under alle omstændigheder måtte Wollin for den danske konge være en vigtig faktor i det politiske spil. Til et opgør med den norske Håkon Sigurdson har der i disse år næppe været tid eller kraft, fra tysk side behøvede Danmark ikke at frygte angreb, dér var kræfterne bundne af kampen mod Slaverne, og om forholdet til Sverige vides intet sikkert. Meget synes at

¹ Mieszkos erobring af hele Pommern sættes af tyske forskere til 980'erne. B. Stasiewski: *Die Anfänge der Regierung Bolesław Chrobry's*, *Zeitschr. f. osteur. Gesch.* IX (1935), 580—81; A. Brackmann: *Die Anfänge d. poln. Staates*, 1002. I forbindelse hermed sættes undergangen af den pommerske borg Zantoch ved Warthe nær Netzemundingen mellem 980 og 990. Se herom: *Zantoch, eine Burg im deutschen Osten*, hrsg. von A. Brackmann und W. Unversagt (1936). For polske historikere som Wojciechowski (Mieszko I, 35 ff.) og Widajewicz (*Najdawniejszy Piatowski podbój Pomorza* (Piasternes ældste erobring af Pommern), *Slavia Occidentalis* X (1931), 13—117, og *Przy ujściu Odry*, 95) er Wollin siden 967 under Mieszko. Omkring 980 (986) erobres byen af Styrbjørn med hjælp fra Harald Gormsen (ifølge Widajewicz også fra Vladimir den Store), men efter Styrbjørns nederlag mod Erik Sejrsæl lykkes det Mieszko med svensk hjælp at genereobre Wollin. Lignende opfattelse hos F. Dvornik: *The Making of Centr. a. East. Eur.*, 87—88. Grundlaget for denne konstruktion er de nordiske sagaer, kombineret med oplysninger fra Widukind (jfr. ovf., s. 22) og Adam af Bremen (ndf., s. 37 ff.).

tyde på, at kong Sven har opfattet Wollin og byens mulige allierede som hovedtruslen mod sin nyerhvervede kongemagt.

»Skønt Sven levede i fred og tryghed og ikke behøvede at ængstes for noget anfald fra fjender,« fortæller Gesta Cnutonis forfatter om kongens første regeringstid, »havde han dog faren i tankerne og frygtede den, som om den hang ham over hovedet, og han styrkede og hegnede derfor sin lejr, som måske ville være for svag til at yde tilstrækkelig modstand mod fjenderne, hvis de skulle komme, og han tålte ingen efterladenhed hos sine folk, hvad de nødvendige krigsforberedelser angik, men vågede nøje over, at deres mandsmod ikke blødgjordes ved et liv i ro og mag, sådan som det plejer at gå.«¹

St. Omer-munken bedyrer, at hans kærlighed til Sven ikke har forledt ham til at udsmykke beretningen om denne den lykkeligste af sin tids fyrster. Men hans forsikring om, at kongen levede i fred og sikkerhed, udtryk, som havde en dyb betydning i den augustinske terminologi og betegnede Sven som en sand kristen fyrste, formår kun at kaste et let gennemsigtigt slør over den usikkerhed, som prægede Svens første kongetid, og vi tør måske i den stærkt befæstede lejr, som i tiden omkring 1000 grundlagdes ved Store Bælt, se et vidnesbyrd om den danske konges krigsforberedelser og hans disciplinære tugt. Trelleborgmaterialets nordisk-baltiske orientering taler for at søge den lejr, som Sven ifølge Gesta Cnutonis udbyggede, netop i dette imponerende fæstningsanlæg. Ved sin beliggenhed ville det være velegnet både som bastion mod fjenderne og som udfaldsport imod dem. Dog bør man næppe antage, at Trelleborg skabtes blot med dette formål for øje².

¹ Gesta Cnutonis Regis, Liber I, Script. Min. II, 391.

² Poul Nørlund: Trelleborg (1948). Når Lauritz Weibull i sin anmeldelse af dette værk (Scandia XX (1950), 286) hævder, at dateringen er usikker indenfor hundredåret ca. 950—ca. 1050 eller noget senere, er dette næppe holdbart. Ganske vist er Nørlunds udnyttelse af to enkelte fundgenstande, et spænde og en mønt, for den nærmere datering af anlæggelsen til slutn. af 10. årh. (148) højst angribelig, alene af den grund, at begge genstande kun kan anvendes som termini post quos, og ifølge velvillig oplysning fra museumsinspektør, mag. art. Tage E. Christiansen er endvidere fundfor-

Selv den befæstede lejr viste sig dog utilstrækkelig til at bevare kong Svens fred og sikkerhed. Den lange og rolige fredstilstand, som ifølge Gesta Cnutonis gik forud for erobringen af England, tør vi ikke tro på, den må tilskrives forfatterens kærlighed til den danske konge, ti ifølge Thietmar, som trods sin odiøse skildring af Sven er vor bedste kilde på dette punkt, faldt den danske konges tilfangetagelse af de oprørske Normanner, vikingerne i Wollin, endnu forud for hans første store togter mod Vesteuropa. Ifølge Adam var det kong Sven, der indledede krigshandlingerne¹.

»Ti da denne ikke styrer men tilintetgører,« lyder beretningen hos Merseburgbispens, »som efter sin faders død var blevet taget til fange af oprørske Normanner og kun var blevet befriet af sine undersætter mod en stor løsesum, fik at høre, at han af samme grund blev kaldt for en træl i ondsindede menneskers sladder, tænkte han forbitret på at hævne denne forhånelse, for hvilken han på virksom måde havde kunnet straffe nogle få, på det hele rige og dermed til sin egen skade, hvad han havde kunnet indse, hvis han blot havde tænkt sig om. Han prisgav nemlig sit herredømme for udenlandske fjender, ombyttede sikker ro med ustadig omflakken, fred med krig, sit rige med det fremmede, himlens og jordens Gud med djævelen, og mens han hærgede alt beboet land, berømmede han — oh smerte — atter og atter sig selv således: han var ikke nogen købt og medgørlig regent, men en af fri vilje vidt og bredt skalende fjende af sine egne.«²

holdene for møntens vedkommende ganske usikre. Imidlertid peger det samlede fundmateriale henimod 1000 og kan kun yderst vanskeligt henføres til 11. årh.s midte, og når Nørlund henfører borgen til Sven Tveskæg, er dette vel, som bemærket af Weibull, en hypotese, men dog som det synes en ganske rimelig hypotese. Jeg er museumsinspektør C. G. Schultz tak skyldig for imødekommende oplysning angående dateringsspørgsmålet.

¹ Jfr. ovf., s. 21.

² Thietmar: *Chronicon VII*, 36, ed. Holtzmann, 442. Når Curt Weibull (Sverige och dess nordiska grannmakter, 89 ff.) frakender Thietmars skildring af Sven enhver kildeværdi på grund af den stærke anvendelse af augustinske termini, er det sikkert at skyde over målet. At drage de

Thietmar ser Svens vikingetog som en følge af hans tilfange-tagelse, og han har sikkert ret heri. Det uundgåelige opgør med Wollin var endt med nederlag og tilfangetagelse for den danske konge, og hans frigivelse havde været dyr. Sagaskriverne og efter dem mange andre undrede sig over, at de wollinske vikinger overhovedet slap kongen løs igen, hvad der måtte være næsten at opfordre ham til at tage hævn, og de løste kun dette problem ved at smede ham i Hymens lænker med prinsesse Gunhild, men deres løsning er uhistorisk, først ved midten af 990'erne fandt dette ægteskab sted.

I virkeligheden udsatte Wollin sig næppe heller for nogen større øjeblikkelig fare ved at sætte den danske konge i frihed. Det var mere end jordegodset den veltrænede hær, der var kilden til hans magt, og for at opretholde denne styrke krævedes kapital — likvid kapital. Sven var en ruineret mand; hvorledes skulle han aflønne sine folk, stadig bevare sin popularitet som den gavmilde giver af gyldne ringe, nu da det kongelige guld lå velforvaret i Wollin? Han kunne ikke tænke på hævn, ti det må have været en bydende nødvendighed for ham hurtigst muligt at skaffe ny kapital til veje. Han havde sin hær, som var villig til at følge ham derhen, hvor pengene kunne hentes uden alt for stor modstand. Kort tid senere møder vi ham i England.

Bisp Thietmar, der levede i det tyske bonde- og godsejer-samfund, savnede forudsætningerne for at forstå dette; for ham var den personlige ydmygelse eneste forklaring på Svens hærgen. Den rolige udvikling af landet, som Thietmar ville have foretrukket, var ikke kong Svens sag, ja næppe engang mulig for

middelalderlige, som oftest gejstlige forfatteres oplysninger i tvivl alene udfra deres anvendelse af udtryk fra bibelen og kirkefædrene er urimeligt. Denne form er et udtryk for forfatterens kulturelle baggrund, men kan i sig selv intet sige om kildens tilforlidelighed. Den kan jævnføres med nutidige engelske historikers rigelige brug af citater fra Milton, Shakespeare o. s. v. Jfr. A. Hofmeisters afvisning af Curt Weibulls kritik af Adam og Thietmar udfra anvendelsen af augustinske begreber i *Der Kampf um die Ostsee*, 37, n. 27. At middelalderforfatterne i reglen er stærkt partiske, er en ganske anden sag.

ham i den givne situation. Men den gejstlige historieskrivers for-dømmelse er forståelig både fra et socialt og kirkeligt synspunkt, ti Sven brød som bekendt med den tyske kirke, og på ét punkt synes Thietmar at have ret: Svens vikingetog betød i første omgang en trusel mod Danmarks selvstændighed: han prisgav sit herredømme for udenlandske fjender.

Svens nederlag og tilfangetagelse, som må dateres til ca. 990, medførte en øjeblikkelig afspænding i de politiske forhold ved den vestlige Østersø, og det er måske ikke uden forbindelse hermed, at den polske hertug nu fandt tiden inde til at vende opmærksomheden mod syd, hvor forholdet til Böhmen synes at have været spændt efter 977. Under de langvarige kampe mod Liutizerne havde Böhmen støttet disse, og alene af denne grund var en polsk-böhmisk konflikt uundgåelig. Før 990 haves dog ingen sikre vidnesbyrd om kampe, men til denne tid synes den polske erobring af Schlesien, som fremgår af Dagome iudex, at måtte dateres, og Böhmen så sig ikke i stand til at genvinde det tabte¹.

Ved forbundet med det tyske regentskab, som indtil 991 lededes af den kraftige Theofano, holdt Mieszko stadig fast. Endnu i dette år indfandt han sig i Quedlinburg og deltog i de første heldige angreb på Branibor (Brandenburg). 992 sendte han sin søn Boleslaw, da han selv synes at have været optaget af en trusel fra Rusland, og samme år døde han².

Separatistiske tendenser fik i Polen som andre steder rig næring ved et tronskifte, og den modsætning mellem Boleslaw og hans yngre halvbrødre, som synes at skimte frem i Dagome iudex, brød ved faderens død ud i lys lue. Mieszkos ældste søn var dog ikke til sinds at dele arven, og i kraft stod han på ingen måde tilbage for sin fader; hans overtagelse af magten var

¹ Z. Wojciechowski: Mieszko I, 127; B. Stasiewski: Untersuchungen, 60 ff.; R. Holtzmann: Böhmen und Polen im 10. Jahrh., 37; F. Dvornik (anf. værk, 106 ff.) henlægger Böhmens tab af Schlesien til årene 987—990. De øvrige mener snarest 990.

² Samuel H. Cross: Scandinavian-Polish Relations, 137. Kętrzyński i The Cambr. Hist. of Poland I, 19 ff.

blodig, men hurtig og effektiv. Fra sin fader overtog Boleslaw et rige, der gjorde krav på områderne fra Østersøen til Karpatherne og i vest frem til Oder. Også sin politik arvede han fra faderen. Han opretholdt forbundet med det tyske rige, som efter Theofanos død 991 lededes af den langt svagere Adelheid, under hvem grænseforsvaret atter blev et akut problem. 992 støttede han Tyskerne mod de vestlige Slaver, men har dog vel også dette år været optaget af den russiske trusel mod Galizien. 995 var han med i kejser Ottos ekspedition mod de slaviske Redarier, men om hans politik i de mellemliggende tre år vides intet sikkert, dog må det antages, at den almindelige Slaveropstand, som udbrød 994, har fastholdt hans opmærksomhed ved Østersøområdet, og nogle omstridte oplysninger hos Adam af Bremen synes at bekræfte dette¹.

Bremerhistorikeren fortæller med Sven Estridsen som hjemmelsmand, at Svenskekongen Erik samlede en utallig hær og angreb Danmark; efter søkampe beholdt han landet som sejrherre, og kong Sven blev fordrevet. Erik sad nu inde med to riger². Lauritz Weibull og mange med ham har stillet sig tvivlende overfor denne Adams beretning om Eriks erobring af Danmark på grund af hele den tendentiøse ramme, den er sat ind i, og har set den som en parallel til Bibelens fortælling om den frafaldne Manasse, der fanges af den assyriske konge og føres til Babylon, hvor han dog gør bod og anråber Gud, som derpå fører ham tilbage til Jerusalem og hans rige³. Ligheden med Adams fremstilling af Svens omtumlede liv er slående, men det er dog kun en form, som vel kan forvanske de historiske begivenheder, men næppe retfærdiggøre en fuldstændig forkastelse af kildens værdi. Endvidere findes hos Adam i scholie 24 (25) en oplysning om dette svenske angreb på Danmark,

¹ Kendskabet til opstanden 994 beror navnlig på en enkelt oplysning i *Annales Quedlinburgenses*, M. G. H. SS III, 72: »*Slavi — omnes, exep̄tis Sorabis, a Saxonibus defecerunt*«. G. Richter u. H. Kohl: *Annalen des deutschen Reichs im Zeitalter der Ottonen und Salier I*, 154.

² Adam af Bremen II, 30 og 35, ed. Schmeidler, 91 og 95.

³ L. Weibull: *Kritiska undersökn.*, 98 ff.

som falder udenfor den i sandhed tendentiøse ramme, og som øser af andre kilder end Sven Estridsens beretning, uanset at også scholiet må henføres til Adam selv¹.

Der fortælles her, hvorledes Erik og den mægtige kong Boleslaw af Polen indgik forbund, og Boleslaw gav Erik sin datter eller søster til ægte (som vi ved fra Thietmar VII, 39, var det hans søster). Som følge af forbundet blev Danskerne angrebet af »Sclavi« og Svenskere i forening. I forbund med Otto III undertvang Boleslaw hele »Sclavianiam« (Venden), »Ruzziam« (Rusland) og Preussen, hvor den hellige Adalbert led martyrdøden. Boleslaw bragte hans relikvier til Polen².

Det er indlysende, at der i dette tilfælde ikke er tale om nordisk tradition, Adam må her øse af kontinentale kilder, og bortset fra omtalen af Eriks og Boleslaws forbund og angrebet på Danmark, bekræftes de oplysninger, der gives, alle fra anden

¹ L. Weibull: *Kritiska undersök.*, 92. Schmeidler, indledningen til Adamugaven, XLI—XLII. Weibull og senere Sture Bolin (Om Nordens äldsta historieforskning, 33—35) ser Adams mørke fremstilling af Sven Tveskæg som inspireret af Sven Estridsens syn på ham, hvilket dog samtidig stemmer udmærket overens med den tyske kirkes synspunkter. Det sidste fortjener vistnok at understreges. Det er påfaldende, hvor nær overensstemmelse der er mellem Adams og Thietmars skildringer af den danske konge, uanset at Adam ikke synes at have benyttet Thietmars værk.

² Adam af Bremen, ed. Schmeidler, 95, schol. 24 (25): »Hericus rex Sueonum cum potentissimo rege Polanorum Bolizlao fedus iniit. Bolizlaus filiam vel sororem Herico dedit. Cuius gratia societatis Dani a Sclavis et Sueonibus iuxta impugnati sunt. Bolizlaus, rex christianissimus, cum Ottone tercio confederatus omnem Sclavianiam subiecit et Ruzziam et Pruzzos, a quibus passus est sanctus Adalbertus, cuius reliquias tunc Bolizlaus transtulit in Poloniam«. Jfr. fremstillingen hos Gallus, M. G. H. SS IX, 428: »Ipse (Boleslavus) namque Selenciam, Pomoranium et Prusiam usque adeo vel in perfidia resistentes contrivit vel conversas in fide solidavit, quod ecclesias ibi multas et episcopos per apostolicum, ymmo apostolicus per eum ordinavit. Ipse etiam beatum Adalbertum . . ., ad se venientem cum magna veneratione suscepit, eiusque praedicationibus fideliter et institutionibus obedivit. Sanctus . . ., intrepidus Prusiam intravit, ibique martirio suum agonem consummavit. Postea vero corpus ipsius ab ipsis Prusis Bolezlavus auri pondere comparavit, et in Gneznensi metropoli condigno honore collocavit«.

side. Slægtskabet mellem Boleslaw og Eriks dronning har Adams kilde ikke været helt på det rene med, men netop den kendsgerning, at der ikke gøres noget forsøg på at fortie denne brist, giver scholiet et yderligere præg af tilforladelighed. At Erik Sejrsæl skulle have fordrevet Sven fra Danmark, således som Adams hovedtekst beretter, tør næppe anses for sikkert, her ville der være mulighed for en tendentiøs ændring af de historiske kendsgerninger, og Thietmar er som omtalt af den opfattelse, at de udenlandske fjender netop udnyttede kongens fraværelse. Om selve angrebets rigtighed kan der derimod næppe være tvivl — Adams hovedtekst og scholiet bør opfattes som to af hinanden uafhængige kilder —, men mod hvilke egne af Danmark, det har været ført, vides ikke, og om det virkelig, som Adams hovedtekst siger, har medført en fuldstændig erobring af landet, er tvivlsomt. Her ville der atter være mulighed for en tendentiøs overdrivelse, selv om ordene »Erik sad inde med to riger«, som af Adam udtrykkelig lægges Sven Estrid-sen i munden, falder med en vis vægt¹.

At Erik har været hovedfjenden, kan næppe betvivles, men

¹ Heller ikke Adolf Hofmeister mener ganske at kunne afvise tanken om en forbigående erobring af Danmark eller store danske landsdele ved en svensk konge (Der Kampf um die Ostsee, 10). Sam. H. Cross (Scand.-Polish Relations, 131—138) anser derimod scholiet for apokryft og uden kildeværdi, uden dog at give tilfredsstillende grunde herfor. Polske historikere anser scholiet for troværdigt, men er uenige om dateringen. L. Koczy (Jomsborg, Kwart. Hist., 46 (1932), 277—320, Polska i Skandynawja, 53 ff. og 240—42) henfører det til tiden under Boleslaw og lader iøvrigt Eriks angreb være rettet mod Hedeby, idet han hermed forbinder runestenenes udsagn og de tyske annalers oplysninger om Boleslaws og Otto III's kampe mod de polabiske Slaver og Obodritterne. Widajewicz (Przy ujściu Odry, 64—79) og Wojciechowski (Mieszko I, 92—106, og Polska nad Wisłą i Odrą w X wieku (Polen mellem Weichsel og Oder i 10. årh.) (1939)) i fortsættelse af O. Balzer (Genealogja Piastów (1895), 51) henlægger begivenhederne til Mieszkos tid. Bortset fra, at de herved må kassere Adams navn, skønt de øvrige i scholiet omtalte begivenheder sikkert lader sig henføre til Boleslaw, bygger dette på en ukritisk brug af sagaernes oplysninger og misforstået opfattelse af de samtidige forhold i Skandinavien. Også Koczys slutninger er iøvrigt uholdbare.

hans praktiske fordele af forbundet med Boleslaw bør dog sikkert ikke undervurderes, selv om intet tyder på, at den polske hertug skulle have været i besiddelse af en flåde, hvormed han kunne komme Svenskerne til hjælp. De fleste af de historikere, der har studeret Adams scholie, har opfattet det allierede angreb på Danmark som ført af Erik og Boleslaw i forening, men scholiet siger i virkeligheden noget andet, nemlig at Danskerne som følge af forbundet mellem Erik og Boleslaw blev angrebet af »Sclavi« og Svenskere. Hos Adam betyder imidlertid »Sclavi« normalt Vender, mens Polakkerne betegnes »Polani«, og vi må derfor tro, at det var forenede svensk-vendiske styrker, der truede det danske rige¹. At de egentlige vendiske stammer på denne tid skulle have været i stand til at ruste en flåde mod Danmark, må dog anses for usandsynligt, og endvidere udelukker fjendskabet mellem Boleslaw og stammerne vest for Oder, at disse skulle optræde som støtte for de forbundne fyrster. Pommeranerne på den anden side omfattes normalt ikke af betegnelsen »Sclavi«. Men vi har tidligere, ved omtalen af Harald Gormsens flugt, set, at »Sclavi« hos Adam kan betegne andre end de egentlige Vender, nemlig beboerne i Wollin. Den eneste rimelige slutning synes at være, at det var denne bys flåde, der støttede kong Erik af Sverige i hans angreb på Danmark. Wollin havde vel ved at berøve kong Sven hans kapital afværget den øjeblikkelige trusel fra denne side, men faren kunne dukke op påny, når den danske konges finansielle grundlag atter var bragt i orden. Med begærlighed må handelsbyen ved Oder-

¹ Også Pierre David (*Boleslas le Preux dans les légendes épiques polonaises et scandinaves* (1932), 4) er af den opfattelse, at der ved de i Adams scholie omtalte »Sclavi« må forstås Østersøslaver. Alene scholiet oplysning om, at Boleslaw undertvang »omnem Sclovaniam« viser, at Polen ikke medregnes hertil, ligeledes den alm. geografiske omtale i II, 21 (Schmeidlers udg., 75—79), hvor de egtl. Venderstammer opregnes. Pommeranere, Polakker, Preussere, Bøhmere og Russere nævnes for sig i schol. 14. Jfr. iøvrigt om dette spørgsmål L. Koczy: *Sklawanja Adama Bremeńskiego* (Adam af Bremens »Sclovania«), *Slavia Occidentalis* XII (1933), 181—253, 422.

mundingen have grebet muligheden for at få en venligtsindet hersker på den danske trone.

Eriks og Vendernes angreb må henlægges til årene kort før 995, hvor det fra engelske kilder vides, at Sven hjemsogte Vesteuropa med sin flåde, og i Polens historie ville en svensk alliance på denne tid føje sig naturligt ind. Boleslaw måtte med tilfredshed se en forbundsfælle som hersker over Danmark. Han havde vel som sin fader næppe ambitioner på selve Østersøen, men på denne tid fortsatte han sin forgængers kamp mod de slaviske stammer i kystegnene, og et allieret venligtsindet Sverige-Danmark ville være ham særdeles belejligt under fuldførelsen af denne opgave, som ved midten af 990'erne synes at have været hans politiske hovedmål.

Imidlertid skaffede kong Sven sig ved mislige, men effektive midler den kapital, der var en nødvendig forudsætning for en genoptagelse af det ved nederlaget mod Wollin tabte spil. I 994 og 995 var han i England og Wales, det første år med Olav Tryggveson som forbundsfælle. Olav vendte hjem 995 for at overtage kongemagten i Norge, som det synes uden kamp.

Ikke længe efter 995 er også kong Sven af Danmark vendt hjem. Hans refinansiering var tilendebragt, og netop ved denne tid åbnede Eriks død, formodentlig i 995 eller 996, ham en mulighed for tilbageerobring af det tabte. Eriks søn med den polske prinsesse må have været ganske ung, så ingen syntes at kunne true ham; men Sven så større perspektiver åbne sig og viste, at han kendte andre politiske midler end kampen; han ægtede Eriks enke og fik vel dermed den faktiske indflydelse også i Sverige. Håkons sønner, Erik og Sven jarl, der efter flugten søgte tilflugt hos den svenske konge, synes efter dennes død at have sluttet op på Svens side. En stærk koalition med to af de skandinaviske riger som basis var dannet. Jarlesønnernes deltagelse drejede spidsen mod Olav Tryggveson og Norge, hvor også kong Sven havde gamle danske krav at gøre gældende. Men Sven havde tillige en gammel tort at hævne i Wollin, selv de begivenhedsrige år i viking havde næppe udsløttet mindet herom. Det var imidlertid sin sag nu at gøre de gamle danske

interesser i Venden gældende og da navnlig i Wollin, ti hertug Boleslaw, kong Svens egen svoger, havde i de foregående år sat meget ind på at sikre polsk herredømme i disse egne¹.

Pommern må omkring 995 antages at have stået i afhængighedsforhold til den polske hertug eller i hvert fald været ham venligtsindet, og Liutizernes fornyede angreb ved samme tid gav ham lejlighed til som den fraværende kejsers forbundsfælle at vise sine våben hinsides Oder. Også mod Preussen rettede Boleslaw blikket, og han benyttede sig her af et politisk middel, hvis effektivitet han havde haft rig lejlighed til at studere i den ottonske politik: missionen. Der fandtes ganske vist næppe mange disponible polske missionærer, men 996 fik hertugen på dette felt en værdifuld støtte i Adalbert (Wojciech) af Prag. Dennes første indsats synes at have været oprettelsen af Benediktinersamfundet i Międzyrzecze (Meseritz) i Poznan, men foråret 997 rejste han til Preussen, ledsaget til Danzig af polske soldater og iøvrigt sikkert overtalt af Boleslaw, ti det var næppe i overensstemmelse med hans oprindelige planer, som synes at have været mission blandt Liutizerne. Adalberts missionsgerning blev imidlertid kort, 23. april samme år myrdedes han i nærheden af Pillau.

Den polske hertug indså hurtigt de muligheder, der herved åbnedes for ham. Hans første handling var at udkøbe martyrens jordiske rester, som højtideligt bisattes i Gniezno (Gnesen), men tanken om oprettelse af et selvstændigt polsk ærkebispedømme har ikke været langt borte. Allerede Mieszkos politik havde peget herimod, ti en ærkebispes stol ville gøre den polske kirke afhængig af Rom alene og være det første skridt mod politisk emanci-

¹ Når Erik Arup (Danmarks Historie I (1927), 128—129) lader Sven blive i Vesteuropa som vikingehærens fører, er dette uden hjemmel i de engelske kilder, hvor Svens navn forsvinder efter 995, og i strid med Adam af Bremens oplysninger om Svens hjemkomst til Danmark. L. Weibull (Kritiska Undersökn., 101) mener, at Sven er vendt hjem efter midten af 990'erne. Adams fortælling om kampe mellem Sven og den svenske konge Olav skal muligvis blot opfattes som en dublering af beretningen om modsætningsforholdet mellem Sven og Erik Sejrsæl.

pation og en kongekrone. Det store antal munke og prælater, som havde fulgt Adalbert til Polen, gjorde planen praktisk gennemførlig, og det var da næppe heller uden Boleslaws medvirken, at Adalberts broder, Gaudentius, der havde ledsaget martyren på den skæbnesvangre missionsrejse, men havde undgået at dele skæbne med ham, ankom til Rom, hvor han sidst i året 999 indviedes til ærkebisp for St. Adalbert. Omtrent samtidig er en ny kirkeprovins, Polen, blevet oprettet, og ved denne tid fulgte også Adalberts kanonisering.

Boleslaw havde kunnet nå dette mål uden derved at komme i strid med kejserens interesser, ti Ottos tanker om virkeliggørelsen af Gudsriget på jorden med kejser og pave som bærere af een udelelig magt var næppe uden realpolitisk indhold¹. Ved denne *Renovatio Imperii* ville kejserens overherredømme kunne sikres i Central- og Østeuropa, uden at de unge nationale stater Polen og Ungarn blev gået for nær. Slaverne kunne indtage deres plads i Imperiet ved siden af Rom, Gallien og Tyskland. Den lærde, men politisk kyniske Gerberts bestigelse af pavestolen som Sylvester II betød, at disse tanker skulle prøves, og den nye pave så gerne, at de vestlige Slaver blev knyttet fast til Rom som modvægt mod det Byzans-orienterede Rusland. Boleslaw var her den rette mand at støtte sig til. Han hævdede netop ved denne tid sine våbens magt ved at tilbageerobre distriktet Krakow, der en tid havde været besat af Tjekkerne.

Tidligt i året 1000 udspilledes da i Gniezno en række begivenheder, som både af samtid og eftertid er blevet højst forskelligt bedømt. Den unge kejser havde besluttet at ledsage den ny-

¹ Dette er overbevisende begrundet af P. Schramm: *Kaiser, Rom und Renovatio* (1929), og har vundet almindelig anerkendelse. Jfr. Z. Wojciechowski: *La »Renovatio Imperii« sous Otton III et la Pologne*, *Revue Historique CCI* (1949), 30—44. I Ottos *renovatio* er det egentlig antikke element ikke meget fremtrædende, langt større betydning har Karl den Store som forbillede. Jfr. senest fra tysk side C. Erdmann: *Das ottonische Reich als Imperium Romanum*, *Deutsches Archiv f. Gesch. des Mittelalt.*, 6 (1943), 412—441.

indviede ærkebisp til Polen for at vise sin afdøde ven, nu St. Adalbert, en sidste ære. Han modtoges ved grænsen af Boleslaw, som under de største æresbevisninger ledsagede ham til Gniezno, hvor de pavelige beslutninger kundgjordes og en synode sammenkaldtes for at organisere det nye ærkebispedømme og oprette bispestole i Krakow, Breslau og Kolberg, svarende til de tre provinser, der nyligt var inkorporerede i det polske rige. Den polske hertug fik herefter en lignende stilling indenfor den polske kirke som kejseren indenfor den universelle. Boleslaw var nu en fyrste indenfor imperiet, Romerfolkets allierede og ven, han fik overdraget alle rigets religiøse pligter og rettigheder både i Polen og i alle de barbariske områder, som var eller ville blive erobret af Polen¹. Otto har måske næppe i dette set en selvstændiggørelse af Polen, mulig er Boleslaw udfra hans synspunkt endog blevet knyttet fastere til den romerske kirke og kejseren ved disse handlinger, men reelt måtte den polske kirke og hermed det polske rige herefter indtage en langt mere uafhængig stilling end før; den indtil da ydede tributbetaling indstilledes nu².

I Pavens og den romerske kejsers universalrige var denne ændring i Polens stilling på sin plads, men mod gammel tysk østpolitik var det et forræderi, Otto her havde begået. Stemmningen i tyske kirkelige krese afspejles i Thietmars harmdirrende kritik af denne kejser, der gjorde den skatskyldige til herre, tributarium fecit dominum, og dette var vel også, hvad

¹ Gallus, *Chronicon*, M. G. H. SS IX, 429.

² Om Adalberts mission og begivenhederne i Gniezno jfr. A. Brackmann: *Die Anfänge des polnischen Staates*, 1010 ff.; M. Z. Jedlicki: *Stosunek prawny Polski*, 177 ff.; A. F. Czajkowski: *The Congress of Gniezno*, *Speculum* XXIV (1949), 339—56; S. Kętrzyński og P. David i *The Cambr. Hist. of Poland* I, 23, 63—64; F. Dvornik: *The Making of Centr. and East. Europe*, 128 ff., og *The First Wave of the Drang nach Osten*, 143—44; Z. Wojciechowski: *La »Renovatio Imperii«*, samt den disse steder anførte litteratur. Wojciechowski lægger i begivenheden, at Boleslaw nu overtager den ottonske hierakiske statsorganisation med mission og kirke som afgørende faktorer i beherskelse og administration af landet.

der i virkeligheden var sket¹. Da Boleslaw efter at have ledsaget kejseren til Magdeburg, hvor de var Palmesøndag, vendte hjem til sin hovedstad, kunne han i langt højere grad end tidligere føle sig som dominus.

Om Boleslaws videre handlinger i året 1000 haves ingen tilforladelig underretning, men den polske fyrste har næppe haft ro til at hvile på sine laurbær efter mødet i Gniezno. Den udsatte sydgrænse krævede stadig opmærksomhed, østgrænsen var langt fra sikker, og i vest var Liutizerne en konstant fare, så det er tvivlsomt, om han har kunnet sætte meget kraft ind mod nord, hvor det nyoprettede ærkebispedømme i Kolberg ikke synes at være kommet længere end på pergamentet; vidnesbyrd om dets praktiske virke savnes i alle tilfælde.

Missionen var i disse egne kun netop begyndt. Vi hører, at der 1001 på initiativ af Bruno af Querfurt, Otto III's kapellan, og efter fælles henstilling fra Otto og Boleslaw udsendtes to St. Romualds munke, som slog sig ned i klosteret Międzyrzecze (Meseritz) for at forberede en mission blandt Liutizer og Pomeranere, der dog ikke nåede at komme til udførelse, idet begge myrdedes 1003, endnu før de var kommet af sted. Bruno af Querfurt, der 1009 påbegyndte en mission blandt Preusserne og Jadzvingerne øst for Masovien, led martyrdøden samme år. Boleslaws ry som missionsfyrste øgedes herved, men om egent-

¹ Thietmar: *Chronicon* V, 10, ed. Holtzmann, 232. A. Brackmann understreger, at begivenhederne i Gniezno fra kejserens synspunkt var højst onskværdige og fremhæver Ottos selvstændighed, således som forholdet fremgår af tyske kilder, der ganske vist næppe svarer til virkeligheden — paven medvirker på vanlig måde — men er talerør for kejserens opfattelse og politik (*Die Anfänge*, 1005). Polen er ikke på nogen måde blevet uafhængigt ved Gniezno år 1000 (*Reichpolitik und Ostpolitik*, 959—60). Dette er dog næppe ganske rigtigt. De tyske kilder tager netop ved denne begivenhed afstand fra kejseren, hvis nye tanker de ikke kan følge, og netop ved at give ham hele skylden som den politisk ansvarlige, giver de indtryk af kejserens selvstændige optræden. At Otto skulle have følt sig som egenmægtigt handlende overfor paven, er ganske urimeligt at antage, og at nyordningen betød en tilsidesættelse af navnlig Magdeburgs interesser, lader sig ligeledes vanskelig bortforklare.

lig beherskelse af Østersøegnene vidner disse begivenheder ikke just¹.

Den polske hertug har mulig omkring 995, hvor hans politik koncentrerede sig om Østersøområdet og kampene mod de oprørske Slaverstammer, kunnet udøve en ganske effektiv kontrol af Pommern, men i 990'ernes slutning lagde andre opgaver, navnlig forholdene mod syd, beslag på hans kræfter. Til Danzigområdet havde Boleslaw ikke kunnet udstrække sin magt, således som begivenhederne omkring Adalberts martyrium viser: han måtte udkøbe helgenens legeme med klingende mønt, og skønt Adalberts sendelse, vistnok imod missionærens eget ønske, til området ved Weichsels munding kan ses som et tegn på, at Boleslaw betragtede Odervejen som nogenlunde sikret, er det dog lidet sandsynligt, at hans indflydelse over de isolerede og ufremkommelige pommerske egne og den blomstrende handelsby ved Oders munding har haft megen vægt, efter at han havde måttet vende sin slagkraft mod andre mål.

Det har været i såvel Boleslaws som Wollins interesse at opretholde et neutralt og måske endog venskabeligt forhold, men intet tyder på, at den polske hertug har kunnet vente eller forlange mere ved denne tid. Hvorfor skulle han også have henlagt det nye pommerske bispesæde til Kolberg og ikke til Wollin, således som Otto af Bamberg et godt århundrede senere gjorde det, hvis denne rige storstad havde været i hans besiddelse? Boleslaw havde vel ikke opgivet sine politiske planer i Østersøområdet, og det er overvejende sandsynligt, at der ved de »barbariske områder«, som omtales af Gallus under skildringen af begivenhederne i Gniezno, netop er tænkt herpå. Men den polske fyrstes politik i disse egne måtte være en politik på langt sigt og i hovedsagen præventiv, den var en imødegåelse af de angreb, som stadig kunne forventes fra de urolige stammer, og han måtte, atter udfra defensive synspunkter, med bange anelser følge den danske kong Svens stigende magt og udsigten til en genoptagelse af den danske politik på Østersøens sydkyst.

¹ Kętrzyński i *The Cambr. Hist. of Poland*, 30; P. David, *ibid.*, 66—67.

Boleslaw havde imidlertid aldrig prøvet andet end krig til lands og savnede sandsynligvis en egentlig flåde; det kan næppe have været hans skibe, der deltog i det i Nordens historie så afgørende søslag, som fandt sted vistnok endnu i samme begivenhedsrige år 1000.¹

De Vender, hvis økser gabede med deres jernmunde mod Erik jarls mænd, må have været folk, som kunne mønstre en betydelig flåde, og som i lighed med den polske hertug følte truslen fra den danske magtudfoldelse, men havde faren mere umiddelbart inde på livet. Alt peger mod vikingerne fra Wollin, de samme Vender, som vi må tro kæmpede i Hjørungavåg for Harald Gormsen, hvem de var forblevet trofaste efter hans fordrivelse, som havde taget Sven til fange, og som senere synes at have støttet Erik Sejrsæl ved hans angreb på Danmark. Alene udfra skjaldekvadets udtryk er dette den rimeligste antagelse, og den politiske situation ved Østersøens sydkyst støtter Snorres fortolkning af Haldors ord.²

Norske historikere har forlængst fremhævet den indrepolitiske baggrund for Olav Tryggvesens sidste kamp. Hans magtover-

¹ Are Frode giver dette årstal i *Íslendingabók*, k. 7, F. Jónssons udg. (1930), 29: »En Óláfr Trygvasonr fell et sama sumar at søgo Ségmundar prestz. . . þat vas CXXX. vetrum epter dráp Eadmundar. en M. epter burþ Cristz at alþýþo tali«. («. . . som alle siger»). Også Adam af Bremen (II, 42, Schmeidlers udg., 101) synes at henlægge slaget til året 1000, idet det efter skildringen af slagets virkninger umiddelbart følgende afsnit indledes med ordene: »Interea millesimus ab incarnatione Domini annus feliciter impletus est, et hic est annus archiepiscopi XII^{us}«. Med mindre Sæmund har kendt Adam, hvilket ganske vist ikke kan helt udelukkes, har vi to uafhængige kilder at bygge på med hensyn til slagets datering. A. D. Jørgensens argumenter (*Årb. f. nord. Oldk.*, 1869, 284—299) for at henlægge slaget til 1002 er ikke holdbare.

² Også Sam. H. Cross (*Scandinavian-Polish relations*, 139) og L. Koczy (*Polska i Skandynawja*, 244—45) anser det udfra den almindelige politiske situation i Polen for urimeligt, at Boleslaw skulle have støttet Olav. De forsøg, som Cross og Koczy gør på at løse problemet om Venderne i det nordiske søslag, er derimod ganske uantagelige. Her spiller den ukritiske benyttelse af sagaerne atter ind.

tagelse synes at være gået uden større besvær, og i Viken og på Vestlandet voldte det kristningsarbejde, som blev Olavs kongegerning, heller ikke afgørende vanskeligheder. Det danske styre, forbindelsen med Vesteuropa og Harald Gråfells religionspolitik havde banet vejen i disse egne, ligesom Erling Skjalgsson fra Sole, der skal have været gift med Olavs søster og herse over landet fra Lindesnes til Sognsøen, var kongens kraftige støtte. Men anderledes lå forholdene i Hålogaland og Trøndelag, her stødte kristenkongen på indgroet modstand, ti Trønderne var næppe blinde for, at kampen for kristendommen tillige var en kamp for en stærk kongemagt. »Trønderne var trodsige,« siger Tord Kolbeinsson, »det kunne ingen forhindre.« Heroverfor slog Olav øjensynlig ind på en tvangspolitik, han blev »den mod helligdommene grumme konge.« »Den gavmilde fyrste ville lade opbrænde de meget talrige offerhuse og templer; han bød at ødelægge de hedenske gudebilleder« beretter Hallar-Stein, og Hallfred siger: »Den skik er nu hos Sygnernes fyrste, at blot er forbudte; vi må undgå alle nornebestemmelser, man før har troet på.«¹

Kirken og kongsgården på Nidarnes var dog ikke tilstrækkelig til at bøje den trøndske modstand, og den stærke koalition, der dannedes i slutningen af 990'erne med kong Sven af Danmark som ledende, fjede udenlandsk trusel til den indre modstand. Olav valgte under disse omstændigheder offensiven, men han indså, at hans egen styrke var for svag mod den forenede dansk-svenske, og han vidste, hvor hjælpen var at hente. I årene omkring 1000 var Wollin den eneste betydelige flådemagt, som Olav kunne være sikker på at have på sin side. Som han selv måtte denne by være forberedt på et angreb fra Danmark. Olav slap igennem de danske farvande og forenede sin styrke med den vendiske, men selv denne alliance viste sig for svag under den afgørende styrkeprøve; Olav faldt, og Venderne flygtede.

Haldor fortæller, at Olav kom til slaget med 71 skibe, men

¹ Tord Kolbeinsson: Belgskakadrápa, Den norsk-isl. Skjaldedigtn., B I, 202; Hallfred: Óláfsdrápa, ibid., 149; Hallar-Stein: Rekstefja, ibid., 527; Hallfred: Lausavisur, ibid., 159.

det er usikkert, om skjalden her medregner den vendiske styrke; dog er det urimeligt med sagaskriverne at antage, at den norske flåde indskrænkede sig til 11 skibe. Med 11 skibe styrede Olav ifølge Hallar-Stein ud af Trondhjemsfjorden, men herved skal sikkert kun forstås Olavs personlige flåde, ti om egentlig trøndsk ledingsopbud har der næppe været tale. Hallfred synes netop i Trøndernes svigten at se årsagen til Olavs nederlag: »Kongen måtte for stærkt savne Trøndernes følge,« siger han. Fra Vestlandet har Olav derimod fået bistand. Historia Norvegiæ nævner deltagelse fra Gulatingslag — nogle få, siger forfatteren, idet han nemlig opfatter de 11 skibe som Olavs samlede styrke i slaget — og i Håttalykill, som forfattedes på Orknøerne omkring 1145, synes de sognske mænds støtte at være forudsat.¹

Om den dansk-svenske flådes størrelse vides intet sikkert. Den norsk-islandske historiedigtning, der aldrig blev træt af at søge forklaring på den strålende helts nederlag, formindskede Olavs og forstørrede modstandernes styrke, men historisk realitet tør vi ikke se i dens oplysninger.

Adam af Bremen betragtede slaget i Øresund som et rent dansk-norsk opgør, hverken svensk deltagelse eller Erik jarls tilstedeværelse omtales af ham, men Adams tradition dækker ikke de faktiske forhold. Håttalykills digter, der så begivenhederne fra en fjern Atlanterhavsø, men synes at have støttet sig til en særdeles pålidelig tradition, stiller svenske og danske lige blandt Olavs modstandere, kun i den egentlige norsk-islandske digtning funkler Nordmanden Erik jarl som den, der alene af modstanderne kunne besejre Olav Tryggveson, dog nævner Hallfred, at Olav forsvarede skibet mod Danerne, og Rekstefja anser Sven for Olavs hovedmodstander. At det virkelig var Erik, der ved kampens slutning erobrede Ormen Lange, må vi have lov til at tro udfra Haldors og Hallfreds enstemmige forsikring, men selv i Haldors panegyriske Eriksflok skimtes forholdenes rette sammenhæng: Erik modtager glad Ormen efter slaget; han var i en andens tjeneste.

¹ Historia Norvegiae, Mon. Hist. Norv., 117; Håttalykill, Den norsk-isl. Skjaldedigt., B I, 505.

Der kan da heller ikke være tvivl om, at det var kong Sven, der var den ledende i koalitionen mod Olav. Olaf af Sverige var på dette tidspunkt endnu ikke voksen, og hvad var vel en landflygtig jarl mod sejrherren fra England, kongen af Danmark og sikkert den faktiske magthaver i Sverige? Af slagets følger ses det tydeligt, hvor den virkelige magt lå. At Adam af Bremen lader Sven alene blive herre i Norge bør ikke på forhånd tillægges for stor vægt, ti Adam så forholdene gennem danske briller, men også hos Tord Kolbeinsson er Sven og endnu Knud den Store Norges overherre, først hos 12. årh.s norsk-islandske forfattere, tidligst i Nóregs Konungatal og hos Theodricus, træder jarlesønnerne selvstændigt op, og det er også først her, at den svenske konge som en konsekvens af sin deltagelse får del i byttet. Kong Sven havde benyttet sig af den svenske flåde og Eriks duelighed i kampen mod sin tidligere staldbrøder fra Englandstogene, men han var ikke til sinds at dele byttet. Ingen kunne true ham nu, Olav Tryggveson var faldet, og Wollinerne havde måttet tage flugten.

Som i Frankrig Rolands satte i Norge og Island Olavs tragiske endeligt sindene i bevægelse. Til det sidste havde man set ham stå brynjeklædt i stavnen, men efter slaget var han ikke at finde; var den strålende kriger da virkelig død? »Der var den kriger, der fortalte det om Tryggves svigfri søns liv, at mændenes konge levede endnu; man siger, at Olav er sluppet levende fra kampen« fortæller Hallfred, »men det er værre end som så; man opstiller formodninger langt fra sandheden,« . . . og »nu har man (da også) med sandhed erfaret fra det vældige slag i syden, at kongen er faldet; jeg ænser ikke meget folks upålidelige tale.« Skjalden slugte sin smerte og bekendte, hvad han mente at måtte anse for sandheden, men med ham begynder en tendens, som blev bærende i den norsk-islandske digtning. At Olav Tryggveson havde tabt lod sig ikke bortforklare, men kun en knusende overmagt kunne have medført dette nederlag. Allerede hos Hallfred kæmper Olav alene mod to modige konger og en jarl som den tredje; Venderne lades uomtalt, skjalden fortier den fulde sandhed, og snart vidste man, at Venderne havde

svigtet Olav i kampen. »Jeg vil ikke nævne — men jeg stævner ham nær: niddingen har nedadkrummet næse — ham, som sveg kong Sven ud af landet og bedrog Tryggves søn,« siger Stefnir om en mand, som de islandske sagafolk identificerede med Sigvalde, en jævnføring, som vi vel ikke uden videre tør tro, men som det dog udfra den rolle, som Wollin har spillet i Sven I's historie, ligger nær at henføre til Wollins styrer. Vi ved blot ikke, om denne virkelig var Sigvalde.¹ Men det var ikke nok, at Venderne svigtede, hos Snorre kæmper de på modstandernes side, og således bortforklarede den store sagaskriver Haldors udsagn. Hverken Hallfred eller de senere forherligere af Olav Tryggveson tør vi tro. Alene Haldor, som digtede til Erik jarls pris, og for hvem hensynet til Olavs minde måtte træde i baggrunden, har opbevaret sand underretning for eftertiden; alene det billede, som han giver af kampen, stemmer med de politiske betingelser, som vi på grundlag af tilforladelige kilder må tro var til stede i Norden og Østersøområdet omkring år 1000.

Vi ved ikke, om kong Sven i den følgende tid har syslet med planer om at forfølge sejren og genvinde det gamle danske herredømme over Wollin, således som det havde eksisteret under Harald Gormsen. Det ligger nær at antage, omend ordningen af forholdene i Norge må have beslaglagt nogen tid, og hensynet til den polske magt vel også har spillet ind i overvejelserne. Den sidste faktor har dog næppe virket meget afskrækkende på Skandinaviens herre. Hertug Boleslaw havde andre og vigtigere ting at tage vare paa ved denne tid, og som omtalt var hans reelle magt i Pommern næppe stor. Det var søen og ikke de ufremkommelige pommerske sumpe og skove, der var alfarvejen til Wollin. Tilmed indtraf der i 1002 begivenheder, som snart måtte fjerne enhver rest af betænkeligheder hos kong Sven.

Hertug Boleslaw havde med rette kunnet mene, at en nær tilknytning til kejser Otto var i hans sande interesse, han havde herved opnået at sætte bom for østtysk indflydelse i sit rige og tillige personligt erhvervet en langt selvstændigere stilling overfor riget. Kejseren var ganske ung, så alt tydede på, at den

¹ Stefnir: Lausavisur, Den norsk-isl. Skjaldedigt., B I, 146.

udvikling, der var påbegyndt ved handlingerne i Gniezno år 1000, kunne fortsætte fremover. Da døde Otto pludseligt 1002, og med hans død brast også tankerne om *Renovatio Imperii* og Gudsriget på jorden. Hans efterfølger Henrik II genoptog den nationaltyske politik. Boleslaw havde 1002—1003 været optaget af forholdene i Bøhmen, som han havde underlagt sig, men endvidere benyttede han tronstriden i Tyskland til at bemægtige sig Øvre Lausitz og Meissen m. m, hvilket dog omgående resulterede i en krig med Sachsen. Henrik II, hos hvem den polske hertug indfandt sig i juli 1002, nægtede at forlene Boleslaw med Meissen, og dermed var bruddet åbent mellem de to fyrster, omend den egentlige krig først begyndte 1004. I denne kamp, der med korte afbrydelser fortsattes til 1018, havde Henrik forbundet sig med de endnu hedenske Liutizer, og det var nu alene den polske missionsfyrste, der blev genstand for de nordvestslaviske stammers had. Pommeranerne blev atter ganske uafhængige.¹

Det havde under disse omstændigheder næppe været vanskeligt for Sven Tveskæg at genvinde det danske herredømme i Wollin, men vi hører intet herom, og endnu i 1002 indtraf de blodige begivenheder i Danelagen, som blandt andet skal have kostet Svens søster livet. Fra nu af blev England den bestemende faktor i kongens udenrigspolitik; først Svens søn, der fra 1018 som Knud den Store atter samlede faderens vikingemperium, fik stunder til at vende opmærksomheden mod den vendiske Østersøkyst. Hans moder, hertug Boleslaws søster, havde, efter at hun var blevet forskudt af Sven, fundet et asyl i disse egne.

¹ K. Tymieniecki: *History of Polish Pomerania* (1929), 16; E. Hanisch: *Die Geschichte Polens* (1923), 18; S. Kętrzyński i *The Cambr. Hist. of Poland* I, 24—29; Z. Wojciechowski: *La »Renovatio Imperii«*, 42.

Zusammenfassung.

Der Fall Olav Tryggvesons und die Wenden.

In der ältesten nordischen Geschichte nimmt die Niederlage des norwegischen Königs Olav Tryggveson eine zentrale Stellung ein. Lange Zeit wurde die späte isländische Überlieferung als beste Quelle für diese Begebenheit verwertet, und in den historischen Darstellungen wurde eine Auffassung vertreten, die nicht von der klassischen Schilderung in Snorre Sturlasons *Heimskringla* sehr verschieden war.

Gegen den Quellenwert der Sagaschilderungen wurde aber mit Lauritz Weibulls »Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000« (»Kritische Untersuchungen zur Geschichte des Nordens um das Jahr 1000«), 1911, ein Grundschiuss gerichtet, denn Weibull zeigte, dass die späte isländische Auffassung eine ältere Tradition als Voraussetzung hat und sich davon entwickelte. Aus diesem Grund war es für den schwedischen Historiker nicht möglich den Sagas zu folgen; die ältesten Quellen, namentlich Adam von Bremen und die kurzgefassten norwegischen Darstellungen *Historia Norvegiae* und *Ágrip* (2. Hälfte des 12. Jahrhunderts), mussten vorgezogen werden. Die Schlacht war dementsprechend nicht bei der Insel Svolder in der Nähe von der deutschen Ostseeküste zu suchen, aber vielmehr in Öresund, und Olav war nicht als der Angegriffene aufzufassen, sondern als der Angreifer.

Obwohl viele Historiker später die alte Auffassung verteidigt haben, sind die Haupterfolge Weibulls stets von weiteren Kreisen anerkannt worden und in der neuesten Zeit auch von Ove Moberg verteidigt in einer Abhandlung in der norwegischen Historischen Zeitschrift (Bd. 32, 1940), wo gezeigt wird, dass die Ausdrücke von den Skaldendichten besser zu verstehen sind, wenn der Schlachtplatz in Öresund gesucht wird.

Wenn man aber auch mit Weibull zugibt, dass die späte isländische Überlieferung auf Hauptpunkten keinen wesentlichen Quellenwert enthält, ist es doch nicht sicher, dass die Auffassung, die bei Adam von Bremen vertreten wird, als historische Wahrheit zu betrachten ist. Für die ganze norwegisch-isländische Literatur, auch für *Historia Norvegiae* und *Ágrip*, ist nämlich die Verbindung Olavs mit den Wenden eine wichtige Voraussetzung, die nicht von der übrigen Traditionsentwicklung aus ihre Erklärung findet. Die Grundlage findet man aber im *Eriksflokr* des Haldors, in welchem erzählt wird, dass Olav vom Süden zur Schlacht gekom-

men ist, und dass wendische Kriegsschiffe ihn gegen Erik Jarl unterstützt hätten. Dieser Bestätigung gegenüber muss auch die Darstellung Adams zurücktreten.

Bei Snorre wurden diese Wenden als die Jomsburgwikingen mit dem Wendenkönig Burislav als politische Hintergrundgestalt aufgefasst. Viele Historiker haben in diesem Burislav die polnischen Herzoge Mieszko I und Boleslaw Chrobry erkennen wollen, aber die Überlieferung ist auf diesem Punkt so unsicher und von den Ereignissen unter den dänischen Kriegen gegen die Wenden im 12. Jahrhundert beeinflusst, dass man davon nicht über die Stellung Boleslaw Chrobrys den nordischen Streiten gegenüber schliessen kann. Wenn Snorre anderseits Haldors Wenden als die Jomsburgwikingen auffasst ist dies auch nicht ohne weiteres glaubenswürdig, denn in den oben erwähnten Studien gelangte L. Weibull zu dem Erfolg, dass die historische Existenz der Jomsburgwikingen unwahrscheinlich ist. Die Analyse Weibulls ist doch auf diesem Punkt nicht ganz annehmbar, und namentlich ist es von den Schilderungen in zuverlässigen Quellen zu schliessen, dass bei der Flucht des dänischen Königs Harald Gormsen und der Gefangennahme seines Sohnes und Nachvolgers Sven Gabelbart die Jomsburgwikingen eine wichtige Rolle in der nordischen Geschichte gespielt haben. Weiter haben die deutschen Ausgrabungen in Wollin gezeigt, dass in der Stadt, welche in den nordischen Quellen als Jomsburg erwähnt wird, am Ende des 10. Jahrhunderts eine bedeutungsvolle Wikingerniederlassung zu finden war. In dieser Stadt wird man wohl auch den grossen Hafen der Ūbâbas bei Ibrâhim ibn Jacqûb suchen müssen, dagegen kaum die Vuloini bei Widukind.

Es ist kaum annehmbar, dass in der Regierungszeit Harald Gormsens (bis ca. 986) die Odermündung und Wollin von entweder deutschen oder polnischen Machthabern kontrolliert worden ist, und nach 983, wo der Dänenkönig Deutschland gegenüber eine ganz selbstständige Stellung einnahm und wohl noch dazu mit den slavischen Aufrührern einverstanden war, musste die Besitzung Haralds von Wollin für den mit dem deutschen Kaiser verbundenen Polen eine vergrösserte Gefahr darbieten.

Mit dem Vertreiben Haralds wurden aber diese Verhältnisse geändert. Sven Gabelbart musste jetzt für Wollin der Hauptfeind sein, und es ist zu glauben, dass eine Annäherung zu Polen stattgefunden hat, jedoch schweigen die Quellen darüber. Das Dagome iudex-Fragment (ca. 990) zeigt uns Polen mit dem damaligen Pommern eingeschlossen, aber es bleibt trotzdem unsicher, ob Polen eine wirkliche Kontrolle über diesen schwer zugänglichen

Gegenden ausüben konnte. Wollin wird in diesem Aktenstück nicht erwähnt.

Es scheint glaubenswürdig, wenn Thietmar die ersten Wikingerzüge Sven Gabelbarts als eine Folge der Gefangennahme des Königs von aufrührerischen Normannen, wahrscheinlich die Wollinier, betrachtet. Das Lösegeld, womit er seine Freiheit kaufen musste, hat ihn gezwungen einen Ausweg zu suchen um das Heer zu bezahlen. Doch hat die Abwesenheit des Königs Dänemark als leichte Beute liegen lassen; in dieser Zeit wird wohl der von Adam erwähnte Angriff verbundener »Sclavi« und Schweden stattgefunden haben. Die historische Wahrheit dieses Angriffes wird man nicht bezweifeln dürfen, indem die Darstellung Adams sowohl eine nordische (Haupttext) als auch eine kontinentale (schol. 24) Überlieferung darüber bietet. Weil aber das Wort »Sclavi« bei Adam nur als Bezeichnung für Wenden und nicht für Polen gebraucht wird, und es weiterhin nicht wahrscheinlich ist, dass entweder der polnische Herzog oder die eigentlichen wendischen Stämme auf diesem Zeitpunkt im Stande waren, eine Flotte gegen Dänemark zu rüsten, scheint die Schliessung nahe zu liegen, dass auch bei dieser Gelegenheit Wollin eine Rolle spielte. Die allgemeine politische Lage bestätigt dies.

Mitte der 990-Jahren ist der schwedische König Erik der Siegreiche gestorben, und kurz danach ist Sven Gabelbart nach Dänemark zurückgekommen, wo er in dem ganz jungen Schwedenkönig Olav keinen Gegner gefunden hat. Kurz danach hat Sven mit der Witwe Eriks die Ehe geschlossen und erwarb wohl dadurch auch in Schweden grossen Einfluss. Die Söhne Erik und Sven des norwegischen Jarl Håkons waren an der Seite des Dänenkönigs zu finden.

Für Herzog Boleslaw von Polen scheint in der ersten Hälfte der 990-Jahren die Bekämpfung und Unterlegung der unruhigen Slavenstämme ein Hauptziel gewesen zu sein, aber die Missionsgeschichte deutet nicht auf wirklicher polnischer Beherrschung des Ostseegebietes in den Jahren um 1000, auf welchem Zeitpunkt der Polenfürst auch seine Aufmerksamkeit den Verhältnissen im Süden widmen musste. Dass er bei dieser Zeit eine wirksame Kontrolle über das blühende und reiche Wollin ausgeübt hat, ist unbestätigt von zuverlässigen Quellen und nicht annehmbar, obwohl ein neutrales und vielleicht freundliches Verhältnis zwischen den zwei Mächten sich von der politischen Lage schliessen lässt.

Die wendischen Unterstützer Olav Tryggvesons in der Seeschlacht in Öresund sind vielmehr als die Wollinier aufzufassen,

welche Sven Gabelbart als Hauptfeind fürchten mussten. Allein von den Ausdrücken Haldors aus, ist dies die nächstliegende Erklärung, und es gibt keinen Grund die Auffassung Snorres, in Folge welchem diese Wenden die Jomsburgwikingen waren, zu bezweifeln.

Wollin war um ca. 1000 die einzige bedeutende Flottenmacht, die dem norwegischen König als sicherer Bundesgenosse beistehen konnte. Olav ist glücklich durch das dänische Gebiet gekommen und hat seine Schiffe mit den wendischen vereinigt. Der Bund aber zeigte sich zu schwach den dänisch-schwedischen Streitkräften gegenüber, und Sven Gabelbart blieb als Überherrscher des ganzen Skandinaviens zurück. Doch scheint es, dass die Verhältnisse ihm nicht erlaubt haben den Sieger zu verfolgen und den dänischen Einfluss auf dem Südufer des Ostsees wieder geltend zu machen. Erst seinem Sohn und Nachfolger Knud dem Grossen wurde diese Rolle zugewiesen.

Smaastykker.

1.

Hvem var Martinus de Dacia?

Af

Louis L. Hammerich

Et af de få danske videnskabelige værker, der i middelalderen nåede europæisk betydning, Martinus de Dacia's *Modi significandi*, er blevet gjort til genstand for behandling af Heinrich Roos, der er tysk af oprindelse og medlem af jesuiterordenen, men nu i nogle og tyve år har boet i Danmark, er blevet magister i tysk filologi ved Københavns Universitet og just har erhvervet den filosofiske grad sammesteds ved dette arbejde¹. Det er et værk af betydelig interesse for danske historikere.

Grundlaget er filologisk: i 1. og 2. kapitel gøres fortræffeligt rede for håndskrifterne og deres forhold. Nogle håndskrifter var kendt tidligere, andre har forfatteren selv fundet på studierejser

¹ Heinrich Roos, S. J., *Die Modi Significandi des Martinus de Dacia*, Kopenhagen und Münster i. W. 1952. 167 sider; også som bind 37,2 af *Beiträge zur Philosophie und Theologie des Mittelalters*. Selve teksten foreligger desværre ikke endnu; den vil fremkomme i et af *Det Danske Sprog- og Literaturselskab* planlagt corpus af de danske skolastikere. Tidligere herhenhørende studier af Heinrich Roos findes i »*Classica et Mediaevalia*» 8 (1946), 87–115 (Martinus de Dacia und seine Schrift *De modis significandi*); 9 (1948), 200—215 (*Sprachdenken im Mittelalter*); samt i *Festschrift til L. L. Hammerich*, København 1952, 208—218 (Martinus de Dacias isagoge-kommentar). Det behøver ikke at være nogen hemmelighed, at denne artikels basis er hoveddelen af den officielle opposition den 25. september 1952.

gennem Europa (til dels sammen med sin ordensbroder, dr. Alfred Otto). 20 bevarede og 5 forsvundne håndskrifter fra 13.—15. årh. påvises, samt ikke mindre end 9 forskellige kommentarer i 24 håndskrifter fra de samme århundreder. Martinus de Dacia's *Modi significandi*, der begynder *Cum cujuslibet artificis*, synes at have været det mest udbredte af alle højmiddelalderens sprogvidenskabelige værker.

To små filologiske bemærkninger kan være ønskelige. 1) Det er ret underordnet, med hvilke sigler man vil betegne sine håndskrifter, men når man, som forfatteren, betegner dem med bogstaver, der antyder proveniensen (E: Erfurt, B: British Museum, T: Troyes, A: Bibliotheca Apostolica Vaticana osv.), så bør man ikke bruge en rækkefølge som denne, men tage det hensyn til den søgende læser, at rækkefølgen enten er systematisk eller alfabetisk. 2) En lapsus er det, når forfatteren side 19 og side 42 af en bibliotekskatalog har ladet sig forlede til at tro, at *puntschuech* (*bundschuh*) i 14.—15. årh.s tyske håndskrifter skulle kunne betegne en skriver af bondeherkomst. *Bundschuh* (grov sko til at binde) er bondefodtøj og bliver i slutningen af 15. og navnlig i begyndelsen af 16. årh. i Schwaben og tilgrænsende egne bøndernes symbol eller våbenmærke under de store opstande, hvorefter *Bundschuh* også kan betegne en (bonde-) opstand. Men tidligere, i 13.—14. årh., finder vi en helt anden udvikling af ordet. »Hjelm på fødderne, bindesko på hovedet« synes at have været folkelige udtryk for en tåbelig fremgangsmåde. Specielt betegner *rîm dich buntschuech* noget, der er »ungereimt«, tåbeligt. Middelalderlige håndskrifter slutter som bekendt ofte med *et cetera* — hvilket delvis beror på, at abbreviaturen for *et cetera* kan være identisk med den for *et sic est* (nemlig *finis*) — men det er heller ikke ukendt, at en skriver ved afslutningen af sit arbejde giver udtryk for sin lettelse eller utålmodighed ved et vers eller på anden måde. Når nogle håndskrifter slutter med *et cetera puntschuech*, så kan det vist normalt gengives med »og så videre, sludder og vrøvl«!

3. kapitel behandler forfatterspørgsmålet, mens 4. kapitel redegør for grammatikkens stilling inden for middelalderens

undervisning og lærdom. Og det 5. og sidste kapitel går ind på selve værket, dets datering og dets indhold.

Det vigtigste i Pater Roos' bog er nok det, der handler om grammatikkens historie i middelalderen og om indholdet af Martinus de Dacias værk. Det er spændende at følge skildringen af, hvorledes (sen)antikkens latinske grammatik allerede delvis omformes af Chartres-skolens logik, for så i det 13. årh. at blive mødt af den aristoteliske hylemorfisme og hos Martinus de Dacia og andre at blive til en sprogteori, der — hvad forfatteren fremstiller udmærket — kan siges at have visse træk fælles med vor tids strukturalistiske lingvistik. Sådanne modi significandi blev også skrevet af andre ved Paris Universitet virkende danskere, blandt hvilke Boëcius de Dacia skal være den betydeligste. Det er Pater Roos' fortjeneste at have påvist, at denne skole af danske forskere har øvet en langtrækkende indflydelse på europæisk sprogteori og grammatik.

De egentlig historiske afsnit er ganske vist især skrevet med henblik på de sprogteoretiske kapitler, men har dog i sig selv ikke ringe interesse. Siden den som kilde uforagtelige krønike om Jens Grands fangenskab fra ca. 1330 har traditionen fastholdt, at Erik Menveds kansler, magister Martinus, var identisk med Martinus de Dacia, forfatteren til de modi significandi, der begynder: *Cum cujuslibet artificis*. Nu gennemgår Pater Roos først alle personlige efterretninger om grammatikeren. Han påviser, at dennes modi significandi ifølge hentydninger i selve teksten må være skrevet af en dansker, og at denne efter pålidelige håndskrifter og samtidige kommentatorers vidnesbyrd hed Martinus de Dacia og var magister theologiæ i Paris. Da kommentatoren Gentilis de Cingulo udtrykkeligt angiver Martinus som værende i funktion som magister i teologi og da Gentilis de Cingulo vides at have været elev af Johannes Vate, der 1290 var Paris Universitetets rektor, kan vi heraf med stor sandsynlighed slutte, at skriftets forfatter har virket som magister i teologi før 1290. Af forholdet til Boëcius de Dacia kan slutes, at skriftet må have foreligget ca. 1280.

Hermed sammenlignes nu, hvad vi ved om Erik Menveds

kansler: *magister Martinus, regni cancellarius* eller lignende (kilden til den senere benævnelse Morten Mogensen kendes ikke) optræder første gang i et dokument fra 14. april 1288 (se Diplomatarium Danicum) og derefter med mellemrum indtil 1299. Han var som bekendt 1296–99 kongens procurator ved kurien under processen mod Jens Grand. Han var kannik i Roskilde (i hvis Liber daticus hans obiit står) og han var kannik i Paris, hvor han havde et hus og hvor han døde $^{10}/_8$ 1304 og blev begravet i Notre Dame.

Derimod lykkes det — efter min mening — ikke Pater Roos at sandsynliggøre, at Martin Hammerich skulle have ret i den i 1860 fremsatte, i 1933 af P. Glorieux atter hævdede påstand, at Martinus de Dacia skulle være identisk med den parisiske kannik *magister Martinus de Rippa*, der $^{8}/_7$ 1303, *actu regens Parisius in theologica facultate*, højtideligt må erklære sin tilslutning til Philip den Smukkes appel til et almindeligt koncilium. Rippa kan betyde andet end Ribe (med hvilken by vor Martinus de Dacia ellers ikke vides at have forbindelse, endsige at det skulle have været hans fødeby), og nationsbetegnelse mangler, mens vor Martinus af kapitlet i Paris 1302 og 1304 betegnes som *Martinus Dacus*. Vi har ingen fuldstændig fortegnelse over parisiske kanniker, der samtidig var *magistri in theologia*, men vi har grund til at tro, at der var mange. Det er naturligvis ingeniunde umuligt, at Martinus de Dacia 1303 under den franske konges strid med kurien kunne indtage en holdning, der afveg fra den, han havde forfægtet for den danske konge få år tidligere, men uden supplerende vidnesbyrd er det ikke sandsynligt.

Martinus synes at have haft præbender som kannik i Lund (efter en omtale i procesakterne) og som provst i Slesvig. Dette sidste kan Pater Roos¹ med nogen sandsynlighed slutte af to dokumenter: 1) en indulgens, som Bonifatius VIII. den $^{15}/_3$ 1299 giver *magistro Daco, doctori in theologia, preposito ecclesie Slesvicensis* til gengæld for et alter, han havde stiftet i kirken i

¹ S. 50, jvf. Alfred Otto S. J.: Liber daticus Roskildensis, Kbh. (1933), 62.

Slesvig *in honorem beate Virginis et beati Martini*; 2) et 1407 forfattet udtoget af *Registrum capituli Slesvicensis* (anlagt af biskop Nicolaus Bruun 1350—57), der ved kirken i Slesvig omtaler et *vicaria fundata per magistrum Martinum Dacum*. Man kan måske undre sig over, at denne værdighed som provst i Slesvig ellers ikke omtales, men med de magre kilder er en slutning *e silentio* intet værd; og at pavebrevets *magister Dacus doctor in theologia* virkelig er kansleren magister Martinus sandsynliggøres i høj grad af datoen $15/3$ 1299. Thi under denne samme dato udsteder Bonifatius efter den foreløbige afslutning af striden de to pudsige breve til den pavelige nuntius Isarnus, hvorved det trods interdiktet tillades kong Erik, at hans kapellan må læse messe for ham »for lukkede døre og med sagte stemme« og at der i givet fald endda kan læses messe før daggry¹; og kun 3 dage senere, fra $18/3$ 1299, har vi yderligere 5 pavebreve til gunst for kong Erik og hans mænd, foranledigede af kongens procurator og kansler, magister Martinus². At denne i det en gave til Slesvig domkirke vedrørende pavebrev kaldes *prepositus ecclesie Slesvicensis*, men i det tre dage senere udstedte brev til greven og grevinden af Hainaut kaldes *canonicus Parisiensis*, kan egentlig ikke undre, heller ikke at der den 20. juni 1299 som dokumentvidne i København optræder en *Johannes prepositus Slesvicensis*, thi det er efter vedkommende dokument³ sandsynligt, at dette var den virkelig regerende provst: Det har naturligvis aldrig været meningen, at vor i Paris residerende *canonicus Martinus* ville indlade sig på at passe et embede i Slesvig.

Dersom da ovennævnte pavebrev og udtoget af Nicolaus Bruuns register omtaler den samme gave, kan der drages en for et helt andet område interessant lille slutning. I udtoget hedder det: *fuil ibi una vicaria fundata per magistrum Dacum que habuit citra septuaginta deymath in parochia Sywertmanrype, in valore LXX marcarum. Sed post in adhuc in fundatione submersa sunt*

¹ Acta Processus Litium, 269 f.

² Ibid., 270.

³ Ibid., 289.

in diluvio. Således skriver P. Lauridsen, der fremdrog teksten i dette tidsskrift 1891¹. Det meningsløse *post in rettes* af en senere udgave² til *postea* og hertil slutter Pater Roos sig s. 51. Men med urette, thi der skal sikkert læses *posita*: *Sed *posita adhuc in fundatione*; altså endnu under ordningen af gaven, før stiftelsen var bragt helt i orden, blev disse 70 demat »druknede«, bortskyllede, dækkede af havet under en oversvømmelse.

Pater Roos formoder, at det drejer sig om den store stormflod 1362, men det er jo umuligt: tekstens *adhuc in fundatione* sammenholdt med pavebrevet viser, at katastrofen må have fundet sted på pavebrevets tid, og når vi tænker på, hvor få pålidelige efterretninger vi har om middelalderens stormfloder på den vestslesvigske kyst, så er vi glade, hvis vi mener at kunne notere, at altså Sywertmanrype — der var et sogn i Lundebjergs herred i landskabet Strand sydvest for Husum — gik mere eller mindre til grunde ved en stormflod i vinteren 1298—99. Det kan ikke siges at være usandsynligt, at en mindre stormflod i vinteren 1298—99 gjorde skade i de samme egne, der kort efter rammes af en virkelig katastrofe: Den 7/9 1300 indtraf den vældige stormflod, der reducerede halvøen Strand til nogle øer og blandt andet oversvømmede det senere sagnberømte Rungholt. Men det er heller ikke umuligt, at Martinus' 70 demat først forsvandt den 7/9 1300.

Efter min mening er der grund til at overveje den mulighed, at Martinus i 1299 har forelagt paven bevis for sit valg til præpositus i Slesvig, men at valget ikke senere er blevet effektueret. Når dotationen ikke blev til noget, fordi de 70 demat i Sywertmanrype forsvandt i stormfloden, har kapitlet ikke haft interesse i at lade Martinus få præpositurens indkomster. Og hvis den i Paris residerende Martinus har haft svært ved at give en anden dotation, som formodentlig har været ønsket, så har heller ikke han haft interesse i opretholdelse af valget. Han har da vel abdiceret, hvilket iøvrigt kan være sket af andre grunde.

¹ 6. r. V, 204 n. 2.

² Quellensamml. d. Gesellschaft f. Schleswig-Holst. Gesch. 6 (1904), 57.

Af de den $18/3$ 1299 udstedte pavebreve er der særlig interesse knyttet til det til greven og grevinden af Hainaut¹, i hvilket Bonifacius går i rette med dem for et overfald på nogle udsendinge, der var undervejs til Rom, nemlig *quidam nuncii magnifici principis Erici illustris regis Dacie ac dilecti filii magistri Martini Daci canonici Parisiensis, cancellarii regis ejusdem, qui ad nos et dictam sedem fiducialiter mittebantur*. Pater Roos gør s. 52, note 4 med rette opmærksom på, at det må bero på en misforståelse, når Marius Kristensen i Dansk Biografisk Leksikon XV (1938) taler om, at Martinus på hjemrejsen var genstand for voldelig behandling i Hainaut; men når han siger »die Boten zwischen König Erich und dem Kanzler wurden überfallen«, så burde han have begrundet denne opfattelse. Thi den nærmest liggende udlægning er dog at *nuncii . . . regis Dacie ac . . . magistri Martini . . . cancellarii . . . eiusdem* betyder »udsendinge fra kongen af Danmark og hans kansler« — hvoraf synes at kunne sluttes, at magister Martinus måtte være i Danmark, da overfaldet fandt sted, altså måtte være taget hjem efter domsforkyndelsen $26/12$ 1297, men en |rum tid inden udstedelsen af pavebrevet af $18/3$ 1299. — Dette ville dog være en letsindig slutning, thi forholdet kan være helt anderledes; udsendinge, som magister Martinus har sendt hjem under processen, kan nemt ved tilbagereisen fra Danmark være blevet suppleret med nye udsendinge fra kongen, og disse kanslerens og kongens udsendinge i fællesskab være overfaldet i Hainaut. Man kan, som Pater Roos siger, ikke heraf slutte, at Martinus skulle være taget hjem. Tværtimod: det er faktisk fremragende usandsynligt, at kongens procurator skulle have vovet at forlade kurien, før de eftertragtede privilegier var i havn — hvilket vil sige, at vi må regne med, at Martinus var ved kurien indtil $18/3$ 1299. Men der er ingen grund til at tro, at han skulle være blevet der stort længere; til den nye proces udnævnes samme sommer en anden kongelig procurator, nemlig Ribe-provsten Esger.

For Arups antagelse, at magister Martinus skulle være for-

¹ Acta Processus, 273 f.

blevet i Rom til 1304 og da være død i Paris på tilbagevejen, savnes der vistnok grundlag.

Det rimelige er, at magister Martinus efter at have tjent kongen som kansler hjemme og som procurator ved kurien nu efter afslutningen af paveprocessen ikke har ønsket at tage til Danmark (hvad skulle han dér? — hans kansler-embede var jo sikkert under hans lange Italien-ophold de facto gået over på andre hænder), men simpelthen har genoptaget sin sikrede — og formodentlig inspirerende — magister- og kanniktilværelse i Paris.

Pater Roos vil s. 54 af et sted i magister Reinalds replik under processen 1296¹ slutte, at kongens kansler, magister Martinus, i 1289 i Rom skulle have anbefalet den daværende pave, Nicolaus IV., at bekræfte Jens Grands valg til ærkebiskop i Lund. Men det er umuligt. Magister Reinalds udtryk *coram domino papa* kan kun gå på den regerende pave, Bonifacius VIII; ellers måtte navnet være nævnt. Og 1289 var der jo foregået det², at kapitlet i Lund havde valgt Jens Grand til ærkebiskop, og at denne kun havde opnået kongens samtykke ved i Roskilde edeligt at påtage sig en række forpligtelser, herunder at skaffe pavens tilslutning til valget. Til den ende rejste Jens Grand til Rom, hvor han over for paven — gav afkald på sit ærkebispembede: dermed bortfaldt alle hans i Roskilde påtagne forpligtelser, og han kunne frit modtage af paven at blive udnævnt til ærkebiskop *per provisionem*! Lige så selvfølgelig det er, at Martinus som kongens kansler har medvirket ved de hårdhændede aftaler i Roskilde, lige så klart er det, at han ikke har medvirket under forsvindingsnummeret ved kurien. Og ingen bør undre sig over, at Martinus i 1290 ikke kunne få Jens Grands tilslutning til sit valg til biskop i Roskilde (Roos, s. 53)!

Men disse overvejelser har betydning for et sidste sted i procesakterne, som Pater Roos s. 56 f. har søgt at udnytte til

¹ Acta Processus, 196, l. 15—22; smlgn. 192, 2—10.

² Se i det hele taget: N. K. Andersen: Ærkebiskop Jens Grand (Kbh. 1934).

oplysning om magister Martinus. Det er den samme replik af magister Reinald, der omtaler den 1274 afdøde Jacob Erlandsen *quem et magister Martinus hic presens commendabilem novit, tanquam qui ipsum proxime coram domino papa commendavit*. Pater Roos hævder, at dersom man — hvad der er grammatisk nærliggende — lader *quem* og *qui* gå på den samme og lader *ipse* have den velkendte reference til det overordnede subjekt, så skulle der stå, at Jacob Erlandsen *proxime* (»på det nøjeste«?) har anbefalet magister Martinus over for paven. Dette måtte være sket før Jacob Erlandsens udnævnelse til biskop i Roskilde 1250, nærmere betegnet 1245—50, da Jacob var *capellanus domini Innocentii IV pape commensalis et dilectus*.

Jeg har selv tilrådet Pater Roos at lade denne vidtrækkende hypotese blive underkastet international prøvelse, men må for mit vedkommende blive ved den mening, at *qui* går på Martinus, og at *ipse*, som så ofte, står hvor ældre sprogbrug ville sætte *ille*, og at de to sætninger skal oversættes: »Jacob Erlandsen, som også den her tilstedeværende magister Martinus har kendt som en prisværdig mand, såsom han selv fornylig har prist ham over for paven«. Herved måtte det antages, at magister Martinus i det under selve pavens forsæde afholdte møde, hvormed processen indledtes, har anset det for rigtigt at sige nogle pæne ord både om den nuværende kirkelige kongemodstander, ærkebiskop Jens Grand, og om den tidligere, ærkebisp Jacob Erlandsen. Det er iøvrigt usikkert, om *novit* betyder »har kendt« (*cognovit?*); *commendabilem novit* kunne vel være det samme som *scit commendabilem esse*, altså »kender som prisværdig«, »véd er prisværdig«. I så fald siger stedet intet som helst om nogen forbindelse mellem magister Martinus personlig og Jacob Erlandsen. Men det vigtigste er, at dette sted således forstået ikke kan give nogen art af oplysning om magister Martinus 1245—1250¹.

Facit er efter min mening, at vi intet ved om den 1304 afdøde,

¹ Jeg er dr. Alfred Otto S. J. megen tak skyldig for oplysninger og overvejelser vedrørende opfattelsen af de dokumentariske meddelelser om magister Martinus.

i Notre Dame begravede, danske magister theologiæ Martinus, kannik i Roskilde og Paris, sandsynligvis også i Lund, rimeligvis i hvert fald valgt til provst i Slesvig, førend han i 1288 bliver kongens kansler; og at vi om forfatteren til de modi significandi, der begynder *Cum cujuslibet artificis*, væsentlig ved, at han var dansker, hed Martinus, var magister theologiæ i Paris, samt at han før 1280 havde fuldført sit grammatiske værk, der fik stor udbredelse, og at han forøvrigt har skrevet nogle logiske arbejder. De to kan være identiske, men behøver ikke at være det.

Videre når vi ved en betragtning af selve værket *Cum cujuslibet artificis*; jeg har haft lejlighed til at læse den til udgivelse præparerede tekst.

I den trykte bog påvises s. 122, at Martinus bl. a. har benyttet Robert Kilwardby's kommentar til Priscian, der senest kan være skrevet 1250. Åndrigt og med stor beherskelse af stoffet anvender Pater Roos nu den viden om den almindelige lærdomshistoriske udvikling i Paris, som han har fremlagt i kapitel 4 og uddybet i slutningen af bogen, til et forsøg på en nøjere placering af Martinus' grammatiske traktat inden for tiden 1250—1280. Og han hævder med stor energi, at den må placeres meget tidligt i dette tidsrum, hvis to altoverskyggende videnskabelige begivenheder er ophævelsen i 1255 af forbudet mod i artes-fakultetet at læse over Aristoteles' naturvidenskabelige og metafysiske skrifter, og fremkomsten af den hele række af nye oversættelser af disse skrifter, hvoraf fulgte storslåede forsøg på en selvstændiggørelse af artes-fakultetet til et virkelig »filosofisk« fakultet (i tysk og svensk bemærkelse), samt den teologiens filosofiske nyopbygning, hvis største navn er Thomas Aquinas.

Af alt dette findes intet spor hos Martinus de Dacia, hverken i hans Modi significandi eller — efter hvad Pater Roos oplyser¹ — i hans logiske skrifter. Ganske vist citeres (hvad Pater Roos

¹ Festskrift l. c., 214.

ikke nævner) i *Modi significandi* (§ 265 og 267) *De Anima* og *Metafysikken*, altså to af de først i 1255 til *artes*-forelæsninger frigivne værker. Men dels betød forelæsningsforbudet ikke forbud mod studium, dels var just disse to værker også før 1260'ernes oversættelsesarbejde tilgængelige, nemlig ved fra arabisk stammende versioner. Specielt bemærker Pater Roos, at der intet steds hos Martinus findes noget citat fra Thomas, hvis andet Pariser-ophold var 1269—72; tværtimod har Grabmann, hvad Pater Roos omtaler med en vis tilslutning (s. 59 f.), formodet, at vor grammatiker skulle være den Martinus, der af en samtidig kilde nævnes som Thomas Aquinas' lærer i logik — hvilket da måtte have været 1239—44 i Neapel! Det, Martinus de Dacia har beskæftiget sig med, ligger, så vidt det kan ses af bevarede værker, helt inden for samme kreds som f. eks. Nicolaus af Paris, der af Pater Roos nævnes som typisk for tiden før 1255. Selve formen af hans arbejde, der er en blanding af *lectio* og *questiones*, viser til samme tid.

Med støtte i foreløbige undersøgelser af Grabmann mener Pater Roos, at Martinus de Dacia forudsættes af Boëcius de Dacia (der døde 1284) og Johannes de Dacia (der benytter Wilhelm af Moorbekes Aristoteles-oversættelser), men selv forudsætter Simon de Dacia, hvis tid endnu ikke er kendt. Og han gør (s. 134, noten) opmærksom på, at Gentilis de Cingulo et sted i sin kommentar, der vel er fra 1280'erne, om en bestemt læremening, som ikke findes hos Martinus, siger: *adhuc non erat notum hoc in illo tempore quo fecit*, hvoraf Pater Roos vil udlede sandsynlighed for, at Martinus' værk er meget ældre end kommentaren.

Imod alle disse betragtninger kan man gøre gældende, at de fleste er argumenter *e silentio* — hvis vi havde Martinus' teologiske forelæsninger, ville måske meget se anderledes ud — eller løst funderede (Grabmanns hypotese om Martinus de Dacia som Thomas' ungdomslærer!), og at f. eks. en bemærkning som den fra Gentilis de Cingulo citerede *in illo tempore*, ikke behøver at betegne en i åremål langt tilbageliggende tid, da der i de sidste decennier af 13. årh. var et så myldrende rigt viden-

skabeligt liv, navnlig i Paris, at et tidspunkt, der kun lå få år tidligere, kan have forekommet fjerntliggende. Det synes efter det foreliggende ikke udelukket, at Martinus de Dacia kan have skrevet sit værk i 1260'erne eller endog i 1270'erne efter en gammeldags metode, men med en ny gennemtænkning af problemerne; at han har ydet det sidste, er sikkert. Og sikkert er det da også, at det i *Modi significandi* givne stof vedblev at stå på artes-fakultetets læreplan, også efter 1255, og at Martinus' »gammeldags« værk blev benyttet og kommenteret endnu i 14. årh.

Nærmere til en afgørelse vil vi først komme efter udgivelsen af teksten, hvorefter man f. eks. måske kan finde ud af, hvem det er, Martinus i § 201 og 203 tager afstand fra med en så påfaldende høflighed (*salva reverentia ita dicentium; sine prejudicio melioris sententiae*). På basis af en kritisk tekst af grammatikken kan man også foretage en filologisk sammenligning med de indlæg, som kansleren Martinus giver i processen mod Jens Grand og se, om der er afgørende lighed mellem grammatikerens og kanslerens udtryksmåde.

På forhånd vil almindelige overvejelser tale for en senere datering end af Pater Roos foreslået. Skulle disse *Modi significandi* nemlig være foredraget ca. 1250, som Pater Roos helst ser, måtte grammatikeren være født ca. 1225 — var han Thomas' ungdomslærer, allersenest 1220 — hvorved han bliver noget gammel til den tid, kansleren virkelig vides at have handlet politisk (1288—99). Og navnlig bliver der et forbavsende hul mellem ca. 1250, da han skal have skrevet de logiske og grammatiske værker, og 1280'erne, da grammatikken bliver kendt og kansleren træder frem. Ukendt i 30 år og pludselig berømt: ikke umuligt naturligvis, men . . .

Man kan næsten ikke væge sig mod følgende konklusion: Skulle Pater Roos have ret i sin med energi forfægtede these, at Martinus de Dacia's *Modi significandi* helt igennem er et barn af tiden før 1255 eller endog første halvdel af 13. årh. — så bliver det usandsynligt, at samme Martinus i århundredets sidste tiår skulle have været den danske konges kansler! I hvert

fald måtte denne identificering tages op til fornyet undersøgelse med filologiske midler.

Det har for dansk historie interesse at få at vide, om Erik Menveds kansler og procurator, magister Martinus, var identisk med grammatikeren. Men det er for Europas lærdomshistorie i 13. årh. og for Danmarks andel i denne af den største betydning at få fastslået, hvornår Martinus de Dacias så virkningsfulde *Modi significandi* blev skrevet, og at få klarlagt deres forhold til de andre »Daciere«. Dette kan vi vente af den forestående udgave af disse skrifter. Og der er grund til stor taknemlighed mod Pater Roos, fordi han har set og rejst hele dette problemkompleks. Han har med sine studier og navnlig med denne bog placeret sig højt blandt nutidens medieviser.

Zusammenfassung.

Seit etwa 1330 weiss die Tradition zu berichten, dass der Kanzler König Eriks des VI., Magister Martinus genannt, derselbe sei, der einen allbekannten grammatischen Traktat verfasst hat. Ist diese Überlieferung richtig?

In der bedeutenden Kopenhagener Habilitationsschrift, womit Heinrich Roos eine Ausgabe vorbereitet und deshalb zuerst die Handschriftenverhältnisse klarstellt, wird mit ausgebreiteten Kenntnissen dargelegt, wie sich die grammatischen Traktate (»*De modis significandi*«) in das Lehrsystem des Mittelalters einordnen, und nachgewiesen, dass in der Reihe der für die europäische Bildung recht wichtigen grammatischen Werke dänischer mittelalterlicher Autoren dem *Cum cujuslibet artificis* beginnenden Traktat des Martinus de Dacia eine besondere Bedeutung zukommt. Der Inhalt des Werkes wird der dramatischen Geschichte der Philosophie des XIII. Jh.s gegenübergestellt, und daraus der Schluss gezogen, dass die Abfassung in den Anfang der zweiten Jahrhunderthälfte gesetzt werden müsse. Gleichzeitig wird, z. T. mit neuen bemerkenswerten Argumenten, an der Autorschaft des Kanzlers festgehalten.

Demgegenüber versucht der gegenwärtige Aufsatz den Nachweis, dass wir vor 1288 von dem Kanzler nichts wissen, dass aber an verschiedenen Punkten die Nachrichten über ihn präzisiert werden können. Ferner wird die behauptete frühe Abfassungszeit bezweifelt und darauf hingewiesen, dass ein eingehenderes Stu-

dium des Textes die Datierungsfrage vielleicht lösen könnte. Und es wird der Schluss gezogen, dass, falls Heinr. Roos dennoch mit seiner Frühdatierung Recht haben sollte, der berühmte Grammatiker dann mit dem Kanzler Eriks des VI. nicht identisch sein könne.

2.

Har Valdemar 4. Atterdag i 1342 benyttet titlen: greve af Holsten og Stormarn?

Af

C. A. Christensen.

I Aalborgs ældste privilegium af 1342¹ tillægges der Valdemar 4. Atterdag en ganske enestaaende titel: *Valdemar af guds naade Danmarks og Sclauorum (sic) konge, hertug i Estland, greve i Holsten og Stormarn*. Denne titel er et unikum og forekommer i betragtning af Valdemars forhold til Holsten paa denne tid saa usandsynlig, at man straks fristes til at drage slutningen: dette privilegium kan ikke være ægte.

En nærmere undersøgelse af privilegiets overlevering gør én betænkelig ved denne slutning. Privilegiet findes i AM. 8° nr. 21, der, som Kofod Ancher udtrykker det, er »en kjøn Ansamling af Magistratens Paabudde i Aalborg« fra 16. aarh.² Hovedindholdet er bestemmelser om politiforanstaltninger, vedtægter vedrørende handel og næringsliv o. lign.³ Foruden disse bestemmelser fra 16. aarh. indeholder haandskriftet to tillæg med byens privilegier, det første privilegierne til og med Kristian 2., denne del slutter i modsætning til den efterfølgende med et sagregister; det andet indeholder privilegierne efter Kristian 2.s tid og indtil Frederik 2.s privilegium af 1570.

¹ Trykt Kolderup-Rosenvinge, Saml. af gl. danske Love V, 278—82; P. C. Knudsen: Aalborg Bys Hist. I, 27; Danmarks Gl. Købstadlovgivning II, 271. Gengivet paa moderne dansk i Rismøller: Aalborg, 43.

² Lov Hist. II, 338.

³ Den fyldigste beskrivelse af haandskriftet er givet af H. D. Wulff i Samlinger til jysk Hist. og Topogr. II, 113 fig.

Denne deling af privilegierne bliver klar og indlysende, naar vi læser Kristian 3.s privilegium af 1546 og Frederik 2.s af 1570, i hvilke der siges, at originalerne til byens ældste privilegier blev ødelagt under Grevens Fejde¹. Inden denne ødelæggelse maa de dog være blevet afskrevet og afskrifter heraf omkr. 1550 indført i stadens bog, der nu er AM. 8° nr. 21.

Det ældste brev i den første del af samlingen er omtalte Valdemars privilegium af 1342. Originalen — eller den fingerede original — maa have været paa latin; hvis den er ægte, følger dette af sig selv, da privilegiernes sprog paa denne tid er latin, og hvis den er uægte, kan dette sluttes af vendingen *Sclauorum konge*, hvilket viser, at oversætteren af den nu foreliggende tekst ikke har vidst, at dette gengiver *Venders konge*². Denne oversættelse maa efter de sproglige vendinger dateres til tiden 1450—1500³.

Dette betyder, at dersom privilegiet er uægte, kan den fingerede original være fabrikeret under de første Oldenborgere. Bedømt som forfalskning maa det siges at være et vellykket stykke arbejde. Det er svært — bortset fra kongetitlen — at sætte fingeren paa noget konkret og sige, at dette kan ikke have staaet i et privilegium af 1342. Nærmest det mistænkelige kommer vel omtalen af »borgermestere og raad« i artikel 14, da eksistensen af borgmestre i Aalborg allerede 1342 er paafaldende tidlig i sammenligning med deres første forekomst i andre nørrejske købstæder. Paa den anden side nævnes de ogsaa i Slesvig i 1342⁴, og det kan ikke siges at være udelukket, at Aalborg, der i disse aar paa en maade var Valdemars hovedresidens, kan have faaet borgmesterinstitutionen paa samme tid som Slesvig. Privilegiet 1342 viser dernæst paa adskillige punkter saglig overensstemmelse med privilegiet for Viborg af 1440. Men heller

¹ P. C. Knudsen: Aalborg Bys Hist. I, 24—26.

² Den uforstaaelige artikel 16 skyldes efter al sandsynlighed ogsaa en daarlig oversættelse af en latinsk tekst.

³ Saaledes ogsaa dr. E. Kroman, udgiveren af Danmarks Gl. Købstadlovgivning, med hvem jeg har drøftet dette spørgsmål.

⁴ Danmarks Gl. Købstadlov. I, 56.

ikke heraf kan udledes noget bestemt. Som J. Hvidtfeldt har fremhævet, kan dette skyldes enten at Viborgprivilegiet 1440 er paavirket af Aalborgprivilegiet 1342, eller at de begge for disse afsnits vedkommende har en fælleskilde i en nu tabt ældre kilde⁴.

Det mest besynderlige ved privilegiet 1342 er i virkeligheden titlen: *greve af Holsten og Stormarn*. Den er højst besynderlig for 1342, men den er alt overvejet endnu mere besynderlig i et falskneri fra 1450—1500. Holsten og Stormarn kommer som bekendt først ind i den danske kongetitel med Oldenborgerne. Kristian 1.s titel inden 1460 lyder: *Danmarks (Sveriges), Norges, Venders og Goters konge, greve i Oldenburg og Delmenhorst* og efter 1460: *Danmarks, Sveriges, Norges, Venders og Goters konge, hertug i Slesvig, greve (senere hertug) i Holsten og Stormarn, Oldenburg og Delmenhorst*

Lad os nu overveje, hvad der maa være sket, dersom privilegiet 1342 er en forfalskning. Denne maa, da den eksisterende oversættelse er fra det 15. aarh.s anden halvdel, ogsaa høre denne tid til; den kan selvfølgelig ikke være yngre, og den kan paa den anden side heller ikke være ældre, da titlen, greve af Holsten og Stormarn, forudsætter begivenhederne i 1460. Falskneren — eller falsknerne — har da vidst, at af den dagældende kongetitulatur hørte *Sverige og Norge* ikke til i kong Valdemars titel og selvfølgelig heller ikke *Oldenburg og Delmenhorst*. Hertil hørte jo heller ikke megen historisk viden. Mere viden krævedes der derimod til at udelukke *Goternes konge*, da Valdemar benyttede denne titel siden 1361. Fremgangsmaaden har dog været korrekt, da Valdemar tildeles titlen *hertug i Esland*, en titel der hører tiden indtil 1346 til. Paa samme korrekte maade udelades titlen *hertug i Slesvig*, da denne titel paa Valdemars tid førtes af den sønderjyske hertuginie og først 1460 bliver optaget i den danske kongetitel.

Overfor denne historiske korrekthed er det nærmest ufatteligt, hvorledes falskneren har kunnet begaa denne lapsus at tildele Valdemar titlen *greve af Holsten og Stormarn*. Det er næsten

¹ Viborg Købstads Hist. I, 27.

umuligt at forestille sig, at en ellers saa kyndig mand har kunnet overse, at denne del af titlen først optages i den danske konges titulatur med de vigtige begivenheder i 1460, begivenheder som maa have været samtidige eller næsten samtidige med falskneren selv.

Et andet ræsonnement fører til et lignende resultat, nemlig usandsynligheden af at der foreligger en forfalskning. I 1413 2. november stadfæstede Erik af Pommern kong Valdemars privilegier til Aalborg »eftersom deres brev udviser«, og lod sin stadfæstelse sigillatorisk forbinde med Valdemarprivilegiet¹. Heraf følger, at dersom det eksisterende Valdemarprivilegium er en forfalskning, maa det være underskudt for et ældre privilegium, og det kan næppe være andre end raadet i Aalborg selv, som har ansvaret for denne ombytning. Men hvis raadet — eller en af dets embedsmænd — foretager en bearbejdelse af Valdemarprivilegiet, var der et punkt, hvor der i hvert fald ikke var grund til at foretage ændringer, nemlig netop i kongens titel. Derfor skulle man slutte, at titlen, overtaget fra det ældre privilegium, maa være ægte. Men titlen er den væsentligste indvending, der kan rejses mod privilegiets ægthed, altsaa er man lige vidt.

Et tredie punkt kan fremhæves. Privilegiet gives til »os elskelige borgere og bymænd i Aalborg og Hasserris«. Denne sidestillen af Aalborg og Hasserris findes i intet privilegium fra 15. aarh. eller fra senere tid. Hasserris kendes fra mange dokumenter fra 15. aarh. som en landsby i st. Peders landsogn. Det ville derfor være mærkværdigt, om man i en forfalskning fra 15. aarh. skulle gøre et forsøg paa at hæve Hasserris til en ligestilling med Aalborg; det er mere sandsynligt, at Hasserris har haft en saadan stilling paa kong Valdemars tid, men at denne ordning senere er ændret.

Konsekvensen af disse betragtninger er, at man tvinges til

¹ Danmarks Gl. Købstadlov. II, 274. Ægtheden af dette brev er der ingen grund til at betvivle. Det svarer ganske til andre af Erik af Pommerns stadfæstelser paa privilegier, fx. stadfæstelsen til Ribe 1410 12. marts, anf. værk II, 71.

at overveje, om privilegiet er ægte, om kong Valdemar virkelig i 1342 har benyttet titlen *greve af Holsten og Stormarn*.

Titlen førtes paa dette tidspunkt baade af Rendsborglinien og af Plønlinien af det Schauenburgske grevhus, repræsenteret henholdsvis af grev Gerhards sønner, Henrik og Klaus, og af grev Johan den milde. Kong Valdemars forhold til sidstnævnte, hans faders halvbroder, havde lige siden hans tronbestigelse i 1340 været godt, grev Johan støttede Valdemar i de første svære aar under hans diplomatiske og krigeriske sammenstød med Gerhardsønnerne¹. Endnu 1342 17. februar slutter han forbund med Lübeck mod deres fælles og kongen af Danmarks fjender². Disse fjender var greverne Henrik og Klaus af Holsten og kong Magnus af Sverige. I pinsen 1342 udløb den vaabenstilstand, der i efteraaret 1341 var sluttet mellem kongen og hans modstandere³, og krigen genoptoges for fuld kraft. Kong Valdemars marsk Frederik v. Lochen og Lybækkerne foretog i fællesskab et hærningstogt gennem Holsten lige til Itzehoe og Dänischwohld. Dette togt synes at have været ret kortvarigt⁴, men i eftersommeren samlede de allierede en stor styrke i Lübeck, markgreve Ludvig af Brandenburg, Valdemars ven og svoger og Lübecks værneherr, sendte en hærstyrke, og markgrevens fader kejser Ludvig ydede aktionen diplomatisk støtte⁵. Over for denne truende situation opbød grev Henrik 17. august almindeligt landeværn i Holsten til forsvar mod fjenderne, »som kom for at ødelægge al Holstens land«⁶. Til krigeriske begivenheder kom det dog ikke. Allerede 13. oktober sluttede greverne Johan(!), Henrik og Klaus forlig med deres modstandere, saaledes at de egentlige stridspunkter henskødes til senere drøftelse og afgørelse⁷. Hvad de i det konkrete er gaaet ud paa vides ikke. Det

¹ Reinhardt: Valdemar Atterdag, 109.

² Lüb. UB. II, 680.

³ Detmar, ed. Grautoff I, 252.

⁴ Møllerup i Hist. Tidsskr. 4. rk. V, 14 flg.

⁵ Detmar I, 254; Lüb. UB. II, 686.

⁶ Schlesw.-Holst.-Lauenb. Urks. II, 108 flg.

⁷ Dipl. Svec. V, 123.

er bemærkelsesværdigt, at grev Johan, der begyndte krigen paa kong Valdemars og hans allieredes side, ved dens afslutning optræder som kongens modstander. Hvad der har været aarsag til hans omsving vides ikke, den 2. oktober omtaler han kong Valdemar som en fjende, der er i besiddelse af en umaadelig arrogance¹.

Hvis Aalborgprivilegiet er ægte, maa det være i denne situation, inden traktaten af 13. oktober, at Valdemar har taget titlen *greve af Holsten og Stormarn*. Lad os overveje, hvilke problemer en saadan adfærd ville rejse. De første til at protestere ville selvfølgelig være greverne selv; men da Valdemar var i krig med dem, ville deres protester i den givne situation være betydningsløse. Kong Valdemar var jo ogsaa i krig med kong Magnus af Sverige og udsteder 1342 10. august privilegium til Stralsund paa markederne i Skanør², skønt Skaane paa det tidspunkt tilhørte kong Magnus, og Valdemar 1341 3. januar højt og helligt havde lovet at respektere denne ordning til evig tid³. Paa samme maade spurgte han jo heller ikke Magnus om lov, da han i 1361 tog titlen *Goternes konge*.

Den næste til at protestere ville være grevernes lensherre. Men netop her var der et svagt punkt i grevernes stilling. Hvem var grevernes lensherre? Teoretisk set var det hertugerne af Sachsen-Lauenburg⁴, men de holstenske grever forsøgte netop i denne tid bevidst at stryge dette lensbaand af sig og havde undladt at »mute lenet«, I praksis opnaaede de herved en rigsumiddelbar stilling, i teori var denne hverken anerkendt af kejseren eller hertugen⁵.

Men netop med det Sachsen-Lauenburgske hertughus havde Valdemar snævreste forbindelse; hertug Erik 2. var Valdemars kødelige fætter, dennes moder Elisabeth var søster til Valdemars moder Evfemia, begge døtre af Bugislavs 4. af Pommern. Og

¹ Hans. UB. II, 310.

² Dipl. Svec. V, 118.

³ Ibid., 4.

⁴ N. Falck: Handb. d. Schlesw.-Holst. Privatrechts II, 103.

⁵ G. Waitz: Gesch. v. Schlesw.-Holstein I, 265 og 378—80.

hertug Erik var en af de faa mænd, som Valdemar hele sit liv arbejdede venskabeligt sammen med¹.

Som forklaring paa Valdemars holstenske grevetitel i 1342 behøver man derfor kun at antage, at kongen og hertugen — eller hertugerne, der var flere linier, og der kan være tvivl om hvilken linie, der havde ret til at tildele forleningen — er blevet enige om, at lenet Holsten var et forbrudt len og at lensherren havde ret til at give Valdemar forlening herpaa. Det er muligt, at Valdemar i efteraaret 1342 virkelig har kunnet tænke sig, at krigen ville medføre grevernes forjagelse; men det er ikke givet, at det har været hans endelige maal. Baade fra kongens og hertugens side kan det have været et politisk skaktræk, hvorved begge parter har regnet med at kunne vinde en position i deres kamp med greverne.

Konklusionen af disse betragtninger er derfor, at det er mere sandsynligt, at den enestaaende titel i Aalborgprivilegiet skyldes en ganske konkret politisk situation i efteraaret 1342 end en lapsus af en eller flere falsknere i det 15. aarh.

Zusammenfassung.

Der Titel, den König Waldemar IV Atterdag in dem von ihm der Stadt Aalborg im Jahre 1342 gegebenen Privilegium gebraucht, enthält einen einzigartigen Zusatz: comes Holsacie et Stormarie, der sonst niemals von einem dänischen König in diesem Jahrhundert verwendet wird. Und doch muss das Privilegium seiner Überlieferung nach als echt angesehen werden. Es muss daher angenommen werden, dass König Waldemar gleichzeitig mit dem Angriff auf die holsteinischen Gräfen Heinrich und Klaus in ihren Erbländern im Herbst 1342 durch seine freundschaftliche Verbindung mit dem sächsischen Herzoghause ausgewirkt hat, dass die alten dänischen Ansprüche auf Holstein wieder belebt werden konnten. Der scharfe Ausbruch des Grafen Johan III von Holstein, welcher am 2. Oktober 1342 in einem Brief an Stralsund von Waldemars »arrogancia enormis« spricht, obgleich er seit Waldemars Tronbesteigung 1340 bis tief ins Jahr 1342 eine Haupt-

¹ Reinhardt, 87—88.

stütze des Königs gewesen war, erhält damit eine besondere Beleuchtung. — Mit dem von Brandenburg herbeigeleiteten Waffenstillstand am 13. Oktober 1342 muss diese Episode in Waldemars Geschichte als abgeschlossen gelten.

3.

Christian Colbjørnsen som Højesteretsadvokat.

Af

Troels G. Jørgensen

Det Tidsrum, hvori Christian Colbjørnsen levede og virkede i København som en Forgrundsfigur i Danmark-Norges Retsliv, dækker hele den sidste Menneskealder af Rigernes Forening. Hans Virkefelter var disse tre: i Højesteret dels som Sagfører dels som Dommer, i Landbokommissionen, der udarbejdede de store Landboreformer, og i Danske Kancelli som Generalprokurør, der havde med Lovgivningen at gøre. Hans blivende og fremtrædende historiske Betydning knytter sig til det Arbejde han satte ind paa de to sidstnævnte Pladser. Under enestaaende gunstige Forhold fik han her Anvendelse for sin sjældne Evne til at skabe god og højst paakrævet Lovgivning. Paa dette Sted er det kun Hensigten at fremstille en Del af hans Virksomhed i Højesteret nemlig som Advokat i Retten.

Han var født 29. Januar 1749 paa Sørum Gaard i Romerike i Norge som Søn af en Regimentskvartermester, der hørte til den fra Krigen mod Karl XII fortjente Familie Colbjørnsen. Den danskfødte Amtmand Chr. Petersen, der var indgiftet i Familien, tog sig efter Faderens Død i 1761 af Christian, der kom i Latinskolen i Christiania og senere arbejdede hos Amtmanden, hvem han 1768 fulgte til tilsvarende Embede i Bergen. I København levede hans 4 Aar ældre Broder Jacob Edvard som juridisk Manuduktør; han blev i 1771 Højesteretsadvokat men Aaret efter overordentlig Professor i Retsvidenskab. Efter at den yngre Broder omkring 1771 var kommen til Byen, tog Jacob Edvard sig af hans Undervisning. I Juli 1773 blev han juridisk Kandidat

med *laudabilis*, men først et Par Dage forinden var han blevet indskrevet som Student. Allerede 11. November s. A. fik han Bestalling som Prokurator (Advokat) ved Højesteret med Ret til Møde ved Over- og Underretterne i begge Riger. For at vurdere disse ved første Øjekast paafaldende Datoer vil det være oplysende at anføre de tilsvarende Tider for nogle samtidige Advokaters Uddannelse og Beskikkelse. Broderen Jacob Edvard Colbjørnsen (1744—1802) blev Student 1760, Kandidat 1770 og Advokat 1771, den senere Kammeradvokat J. M. Schönheyder (1752—1831) Student 1765, Kandidat 1772 og Advokat 1774, den senere Generalfiskal P. Uldall (1743—98) Student 1755, Kandidat 1763 og Advokat 1769, Kammeradvokat O. L. Bang (1731—89) Student 1747, Kandidat 1750 og Advokat 1758. C. G. Schmidt født 1751 blev Student 1769, Kandidat 1772 og Advokat 1778 og A. Nørager født 1736 blev Kandidat 1755 og Advokat 1764. Noget, særlig paafaldende ved hans tidlige Begyndelse er der da ikke. Retten nævnte i Bedømmelsen af hans Prøve, at han var i Besiddelse af en klar Røst og en god Udtale. Broderen, der maa antages endnu at have praktiseret, kunde straks overlade ham en Del Sager.

Foruden den senere Professor Christian Bagger Brorson, der 1788 blev Advokat ved Højesteret og 1800 Assessor, er saavidt vides Brødrene Colbjørnsen de eneste, der har indtaget Stillingen først som Sagfører og senere som ordinær Dommer i Retten. Jacob Edvard Colbjørnsen, der som nævnt praktiserede et Par Aar som Advokat, var Justitiarius fra 27. December 1799 til sin Død 13. Februar 1802 og var desuden ekstraordinær Assessor 1775—88 og 1790—99. Chr. Colbjørnsen fik paa begge Omraader en længere Løbebane. Fra 11. November 1773 til 28. September 1785 var han Advokat deraf fra Februar 1780 tillige Kammeradvokat. Fra 10. August 1787 til 29. August 1788 var han Assessor i Retten og fra 4. Januar 1804 til sin Død 17. December 1814 dens Justitiarius. Hvert af disse Tidsrum udgør altsaa c. 12 Aar. Om hans Oplevelser som Advokat og hans Sammenstød med Rettens Justitiarius har der allerede tidligere været bragt en hel Del Oplysninger tilveje i Erkendelse

af, at de bidrager til at belyse hans Karakter. Akterne og Voteringsprotokollerne har dog ikke været undersøgt saa grundigt, at der er fremkommet det helt sammenhængende Billede af de forskellige Episoder. En saadan Undersøgelse fører ogsaa til at fordele Lys og Skygge anderledes, end navnlig Edv. Holm blev staaende ved, og den fører Billedet udover de to Personligheder til de Institutioner, de var tilknyttet. Se Edv. Holm i Bricka I, Sophus Vedels Højesteretshistorie (1888). S. 502 og H. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer 1660—1869.

Et Begreb om Omfanget af hans Virksomhed faar man ved en Optælling af de Sager, hvori han gav Møde i Højesteret. Foruden ved denne erindres det, at han kunde møde i Over- og Underretter. I Aarene 1774—79, da han endnu ikke var Kammeradvokat, mødte han foruden i egne civile Sager ogsaa i de strafferetlige Justitssager som Aktor eller Defensor eller som befalet Sagfører i civile Sager. Justitssagerne var brødløse Forretninger, og i de befalede gaves kun Salær, hvis det paalagdes den tabende Modpart. En Optælling efter Voteringsprotokollerne har givet følgende Resultat: i 1774 Møde i 18 civile Sager, hvoraf 8 blev vundne, samt i 35 Justitssager, i 1775 Møde i 34 civile Sager, hvoraf 20 vandtes, samt i 40 Justits- eller befalede Sager, i 1776 i 40 civile Sager hvoraf 27 vundne og i 14 Justitssager, i 1777 i 37 civile Sager, hvoraf 21 vundne, og i 10 Justits- eller befalede Sager, i 1778 i 56 civile Sager, hvoraf 42 vundne, og i 15 Justitssager, og i 1779 i 65 civile Sager, hvoraf 35 vundne, og i 24 Justitssager. Som Kammeradvokat fra 1780—85 var han fritaget for de befalede Møder i Justits- og andre Sager. I Kammersagerne fastsatte Retten et Salær at betale af den tabende eller det offentlige, og der var desuden en Lønning af 400 Rdl. Antallet af dem var c. 12 aarlig, men ikke alle behøvede jo at komme for Højesteret. Antallet af hans egne Sager for Højesteret var i 1780 90, hvoraf 45 vundne, i 1781 72, hvoraf 47 vundne, i 1782 51, hvoraf 21 vundne, i 1783 56, hvoraf 31 vundne, i 1784 52, hvoraf 30 vundne. I den Del af 1785, hvori han fungerede, var der kun en Sag i Marts og en i Juni; som Kammeradvokat mødte han ret ofte ved Mandatarius. De for-

holdsvis faa Sager, hvori 5 Rdl. Afgiften fra den tabende er paa-
lagt begge Parter, er opført som vundne, og Aarstallene omfatter
Marts-Februar. En dybere systematisk Indtrængen i disse Sager
kunde maaske fastslaa visse Iagttagelser om deres Beskaffenhed
f. Eks., om Colbjørnsen i særlig Grad havde norske Klienter.
Blandt disse ses iøvrigt Kammerherre Tønnes Lüttichau, hvem
han som Generalprokurør i 1791 var en saa gram Modpart i
Jordrotternes Sag. Det ses flere Gange, at der ikke fandtes
Inhabilitetshindringer ved, at Professor J. E. Colbjørnsen sad
som ekstraordinær Assessor i de af hans Broder procederede
Sager. Der er bemærket to Tilfælde, hvori hans Procedures Form
paataltes under Voteringen. 18. Marts 1780 siges det, at han paa
en saa haard og upasselig Maade har angrebet Modparten, at
Proceduren ikke kan tillade det; Mulkt paalægges dog ikke.
7. Marts 1781 havde han i en gæsteretsvis behandlet Kammersag
paaanket en Kendelse, der nægtede at lade to Toldbetjente føre
som Vidner, og havde nedlagt Paastand om, at Modparten
Advokat Schmidts Beskyldninger imod ham i Skranken skulde
mortificeres. Voteringen, der omfattede 14 Dommere, var med
5 Stemmer inde paa at mulktene baade Colbjørnsen og Schmidt
for deres utilbørlige Ordstrid, men der blev dog Flertal for at
nøjes med »for sidste Gang« at lade Justitiarius give begge en
Advarsel. Denne Schmidt, der efter nogle Udtalelser nærmest
havde været »Aggressor«, havde iøvrigt første Gang, han i 1778
mødte i Retten, paadraget sig en Irettesættelse for sine Ud-
talelser overfor Colbjørnsen.

10. Maj 1776 udnævntes han til Justitsraad. Til Sammenlig-
ning kan anføres, at Uldall, der begyndte som Advokat 1769,
ligeledes fik denne Titel i 1776. J. E. Colbjørnsen, der begyndte
1771, fik den 1775, medens Schönheyder, der blev Advokat 1774,
matte vente til 1803. To Aar senere søgte Colbjørnsen om
Ekspektance paa Amtmandseembedet i Stavanger og opnaede
vistnok et Løfte (Edv. Holm hos C. F. Bricka I). Hvis dette
ikke skyldtes Svagelighed, viser det, at Advokaturen ikke havde
hans højeste Interesse, hvad enten det nu var den administra-
tive Virksomhed eller det norske Milieu, der tiltrak ham.

Ledigheden indtraf 1781, da han var blevet Kammeradvokat, og Rentekammeret, hans Foresatte, støttede ham efter Evne, men den 21-aarige Kammerjunker og exam. jur. P. F. U. Benzon udnævntes 15. Juli. Colbjørnsen havde dermed haft et af sine Sammenstød med de adelige, mod hvem han nærrede en hjertelig Modvilje; senere kom Forholdet til Justitiarius Grev v. d. Osten og i Kancelliet til Kammerherre Frederik Moltke, der forbigik ham ved Præsidentudnævnelsen.

Inden denne Afgørelse blev truffet, havde Colbjørnsen haft en anden Modgang — der dog maaske var mere tilsyneladende — idet han forgæves havde bedt sig fritaget for Hvervet som Kammeradvokat. I Promemoria til Rentekamret af 16. Marts 1781 anfører han, at han nu har tjent som Advokat i ni Aar [rettelig c. 7½ Aar], og hans svage Helbred har mindet ham om at forlade dette Embede. »Men Hans Majestæts Naade og publici Tillid har altid oplivet mine svage Evner, og den Bevaagenhed, med hvilken det kgl. Rentekammer har værdiget af anse mine Bestræbelser i Hans Majestæts Tjeneste, har ladet mig glemme baade Sygdom og Smerter«. Imidlertid, fortsætter han, da hans Helbred daglig svækkes og hans besværlige Forretninger tiltager, nødes han til at forlade et Arbejde, som næsten overgaar hans Kræfter. Dette er dog ikke den eneste Grund, der bestemmer ham — og nu kommer formentlig det vigtigste — men han udvikler, at han efter af Generaltoldkammeret at have faaet Ordre til at plædere en Sag i Højesteret, blev offentlig anklaget for Uredelighed og Egennytte, idet han skulde have bevæget Kamret til at forfølge denne Sag og derved have været ledet af Egennytte og privat Had. Højesteret havde givet ham Medhold men tog ikke hans Paastand til Følge om Mortifikation »af disse Beskyldninger mod min Redelighed og Uegennyttighed (de eneste Fortjenester, som jeg har turdet vove at tilegne mig)«. Da Kammeradvokatembedet fortjente at beklædes af en Mand, mod hvem ingen fornærmelig Beskyldning hviler, udbeder han sig at fratræde dette med denne Sessions Udgang, da han ogsaa ophører som Advokat i Højesteret. Der sigtes altsaa til den foran omtalte Episode i Retten af 7. Marts s. A., og da Justitiarius

Peder Rosenørn maa antages i de mellemliggende Dage at have opfyldt Rettens Vedtagelse om at meddele Colbjørnsen en Advarsel for hans egen Optræden ved denne Lejlighed (der ogsaa indeholdt Forklaringen paa, at Mortifikation ikke var givet) maa Forbigaaelsen heraf i Promemoret betegnes som illoyal baade overfor Rentekamret og Højesteret. Som en Demonstration mod sidstnævnte maa Promemoret nærmest opfattes. Om det ogsaa har spillet en Rolle, at Colbjørnsen i 1781 købte Sophienhøj i Nærum og ønskede at bo der, kan jeg ikke afgøre. I sin nedlagte Forestilling af 17. s. M. anførte Kamret bl. a., at ved Embedet Besættelse Aaret forinden havde Uldall vægret sig ved at overtage det, og at Colbjørnsen havde maattet overtales. Resolutionen faldt 26. s. M. og gik ud paa, at det fandtes betænkeligt af samtykke i Ansøgningen, hvorfor det befales ham at vedblive i Embedet »udi hvilket han, ligesom ham udi sin Instruktion er tilsagt, altid kan gøre sig Haab om Vores besynderlige Naade og kongelige Beskyttelse«. I Motiveringen hedder det, at »Kongen er tilfreds med den Flid, Iver og Kynlighed, Colbjørnsen har udvist til hans Foresattes fuldkomne Fornøjelse«, og der dvæles ved hans Duelighed og Redelighed. Rentekamret ledsagede Meddelelsen heraf med Paaskønnelse af hans Talenter og retsindige Embedsførelse. Hvad der havde nedsat ham i Rettens Øjne, var altsaa hos Rentekamret blevet til Sukces for ham.

Højesteret havde i den hidtil forløbne Tid været præsideret af Baron Jens Juel Vind til 1776, af H. H. Hjelmstjerne 1776—80 og derefter af Peder Rosenørn. 25. September 1782 tiltraadte Adolf Siegfrid Greve v. d. Osten. Han havde senest i nogle Aar været Stiftamtmand i Aalborg, tidligere Gesandt først i St. Petersborg og derpaa i Neapel, hvorpaa han havde været Udenrigsminister. Det var en Mand paa 56 Aar, der havde bevæget sig i større Forhold, og han karakteriseres som selvbevidst og skarp i sine Udtalelser. Han satte vigtige Spor i Rettens Administration og fremkaldte den betydningsfulde Fdg. 20. Februar 1789 om Tyveristraffene. Det kunde ventes, at han med Bestemthed vilde varetage Rettens Tarv og Anseelse.

I 1783 foretog Colbjørnsen paany et Skridt bort fra Advokatanen, idet han 9. April ansøgte Kancelliet om »naar han en Gang i sin Tid forlader Advokaturen, at blive udnævnt til Assessor i Retten« fra Ansøgningens Dato, saaledes at han ved forefaldende Vakance tiltræder dette Embede, og at hans Anciennitet til Sæde og Løn bestemmes derefter. Ansøgningen fik Paategning af 26. Maj om dens Imødekommen, »fordi Manden er duelig og fordi Vi have for vist Tjeneste givet ham saadant allern. Løfte«. Dette afholdt dog ikke Kancelliet fra i sin Forestilling af 4. Juni om Udfærdigelse af en saadan kgl. Ordre til Justitiarius at tage et Forbehold, i det man skrev: »dog synes det ikke at kunne i sin Tid give Colbjørnsen Fortrin for Kammerjunker Levetzau, som allerede for over et Aar siden har haft Løfte af Deres Majestæt paa den første Plads i Højesteret og har aflagt Prøve«. Antagelig har Ansøgningen faaet Paategningen efter at være forelagt Kongen gennem Rentekamret. Imidlertid corroborerede Kongen 25. Juni Paategningen saaledes, at Colbjørnsen skulde have Anciennitet fra hans Ansøgnings Dato »uden nogen Undtagelse«. Motiveringen for at søge en saadan Gunstbevisning, der ikke var saa usædvanlig, var dels Tilsagnet af 26. Marts 1781 dels Paaberaabelse af Instruks for Retten af 7. December 1771 § 33, der lover Bestillinger til Advokater, naar de »til Publici Bedste har anvendt deres bedste Aar og Kræfter«. Heri laa ganske vist ikke noget Løfte om tilbagevirkende Lønningensberegning, naar denne beroede paa Tjenestealder.

Med det samme skal omtales, hvorledes det kom til at forløbe med Ansættelsen. Ledighed indtraadte kort efter ved Assessor Korens Afgang 1. April 1783 og ved Assessor Reiches Død 19. Maj s. A. Colbjørnsen meldte sig ikke, og 18. Juni 1783 ansattes Overhofretsassessor Kammerjunker N. K. Levetzau og 7. Januar 1784 Landsdommer P. H. Graah. 1. Oktober 1784 ansattes C. F. Jacobi som overtallig og med ekstraordinær Løn, da hans Hofstilling som Lektør var ophørt. Da Assessor Ancheren døde 21. November 1785, gik han ind. Først ved Assessor Rosenkrantz Levetzaus Død 27. Maj 1787 kunde da Colbjørnsen, der nu meldte sig, indtræde. Ifølge Tilsagnet om Anciennitet

fra 9. April 1783 gik han ind foran Levetzau og Graah (Nørregaard, som ogsaa nævnes hos Vedel S. 364, var ikke fast ansat). I en ved denne Lejlighed afgivet Erklæring af 25. Juni 1787 til Kancelliet gør v. d. Osten Rede for disse Forhold. Colbjørnsen havde nemlig nu besværet sig over ikke at være kommen ind efter Anchersen. Justitiarius opregner dem, der havde faaet tillagt Anciennitet og Ret til Assessorplads. Det var Konferensraaderne Jacobi og Bornemann, Etatsraad J. E. Colbjørnsen og Justitsraad Wessel. Disse 4 havde faaet Ret til at indtræde med Anciennitet fra en tidligere Dato men kun med yngste Løn. (De 4 yngste havde samme Lønsats, der derefter var stigende). Samme Stilling var givet Stiftamtmand Koren, der havde faaet Tilsagn efter Chr. Colbjørnsen. Alene denne havde faaet Løfte ogsaa om Lønningsanciennitet. Senere havde Assessor Falsen og Kammerjunker Kaas faaet Løfte om Fortrin ved Nyansættelse men uden Anciennitet. Falsen havde henvendt sig efter Anchersens Død og af Justitiarius faaet Besked om, at der ingen Vakance var. Erklæringen slutter saaledes: »Jeg overlader til Cancelliets nærmere Overvejelse om Justitsraad Colbjørnsen kan anses at være fornærmet derved, at en anden berettiget blev af Kongen indsadt i Rækken længe førend han forlod Avocaturen, som skeede i Junii 1785«. Sin Kritik af selve den trufne Ordning holdt v. d. Osten paa dette Sted tilbage, han havde ytret den, da Colbjørnsen afgik som Advokat. Kun Colbjørnsens Tilknytning til Rentekamret havde bevirket, at Kancelliets og Højesterets vante Cirkler var blevet forstyrret ved hans Særstilling. Levetzau og Graah var iøvrig lidt yngre end Colbjørnsen, medens Jacobi var 10 Aar ældre.

Opgøret mellem Colbjørnsen og v. d. Osten paa Højesterets Vegne kom i 1785 og udviklede sig af en Episode under en Kammersag samt af Forslaget til Plakat 19. Aug. 1785. (Dette sidste har ikke før været paaagtet). Ved Resol. 28. Sept. 1785 blev han entlediget som Kammeradvokat med Udtalelse om, at han havde forestaaet Embedet med udvist Flid og Nidkærlighed i Hans Majestæts Tjeneste; J. M. Schönheyder beskikkedes til hans Efterfølger med Gage efter Reglementet 400 Rdl. Sagen

havde staaet paa siden 21. Marts s. A. Ifølge Sagsfremstillingen i det gennem Danske Kancelli 3. Juni 1785 udfærdigede Reskript tilskrev Colbjørnsen nævnte Dag Rentekamret en Besværing over, hvad der samme Dag var hændt ham ved Højesteret. I en Sag mod Anders Larsen for Vildttyveri havde Retten sat Salæret for Landstinget og Højesteret til 30 Rdl. Begge Steder havde han givet Møde ved Mandatarius. For Omkostninger og Salær ved Landstinget kunde der ikke nægtes denne 20 Rdl. Ved Højesteret maatte der beregnes saa meget i Ekstraktpenge, at der kun blev 2—3 Rdl. tilbage. Han bad sig derfor af Rentekamret anvist 30 Rdl. Paa et Aarstid, udviklede han videre, havde det behaget Højesteret i en Del Toldsager at nedsætte Salær og Omkostninger til 20 og 10 Rdl., hvilket han ansaa med Ligegyldighed, naar han selv førte Sagen, men hvor han nødes til at bruge Fuldmægtig, synes det ham haardt, at han skal betale Salær af sin Kasse, skønt Instruksen befaler den udredet af de aktionerede. Rentekamret havde nu anvist ham 30 Rdl. og havde begæret Kancelliet foranstalte, at Kammeradvokaten kunde for Eftertiden ved Højesteret faa tilkendt et Salær, som efter hans Instruks kan anses passende. Kancelliet havde faaet en Erklæring herover fra Højesteret, hvori det anføres, at paa-gældende Retssag som Delinkventsag kunde være behandlet med almindelig Aktor uden Udgift for det offentlige, og Retten havde udtalt Haabet om, at Kancelliet ikke med Ligegyldighed vilde anse Colbjørnsens Forhold men paa en passende Maade haand-hæve Højesterets Værdighed. Desuden havde Retten benyttet Lejligheden til at indstille en vis Fortolkning fastslaaet af en Bestemmelse i Kammeradvokatens Instruks gaende ud paa, at der i visse Tilfælde ikke skulde tilkendes Salær. Reskriptet tiltraadte denne og udtalte: »Iøvrigt ville Vi af særdeles Naade for denne Gang oversee med den af bemeldte vores Justitsraad og Kammeradvocat Colbjørnsen . . . imod vores Høyesteret brugte uoverlagte Skrivemaade«. Dette skulde Justitiarius tilkendegive ham. Colbjørnsens Reaktion var atter hurtig. 9. s. M. meddelte han Kamret, at hans svage Helbred og hans øvrige Forfatning havde bevæget ham til samme Dag offentlig at nedlægge sit Embede

som Advokat i Højesteret. Han meddelte, at økonomiske Grunde tvang ham til at tage Bopæl udenfor Byen og at han derfor »meget imod sin Vilje« saa sig nødsaget til at opgive Kammeradvokaturen. Erklæringen fra v. d. Osten var i Kancelliets Forestilling til Reskriptet af 3. Juni refereret saaledes: det er usædvanligt, at Kammeradvokaten indtræder som Aktor i Delinkventsager, og som en saadan var Sagen behandlet ved Underretten. De andre Advokater faar intet for deres Møde og maa selv betale deres Ekstrakter (til Brug for Advokaterne). Det er rigtigt, at han i nogle Toldsager (disse vedkom Generaltoldkammeret), som han enten tabte eller som var af ringe Betydning, og hvor nogle Omstændigheder var i Tiltaltes Favør, kun har nydt 20 Rdl. og i en enkelt 10 Rdl. (en fattig Mand der frikendtes). Efter Instruksen faar han sine Omkostninger skadesløse, naar han lovligen og retmæssigen har søgt den skyldige. »Og ligesom Dommerne i Almindelighed og mindst i Høyesteret aldrig efter Kongens og Lovens Retferdighed kand indskrænkes i nogen Sag at dømme anderledes, end de efter deres Eed og Samvittighed finde sig pligtig til, saa vilde det endnu være upasseligere, at Høyesteret skulle foreskrives, hvad Kammeradvocatens salarium skulle være . . .« Det var ønskeligt, at hans Løn var større, og at Salarium kunde bortfalde, saa at de skyldige betalte Omkostninger til Kongens Kasse. Nogle skarpe Bemærkninger i Erklæringen, der var af 7. Maj, var ikke medtaget. Justitiarius troede ikke, at de andre stedfortrædende Advokater lod sig noget betale, og Bekostningen ved Ekstrakten var næppe over 1 Rdl., Sagen tog i Retten kun 1½ Time. Der tales om Colbjørnsens Begærlighed til overdreven Salarium og om hans Tillid til Rentekamret.

Først 20. Sept., efter at Colbjørnsen som nævnt 9. Juni havde søgt Afsked, nedlagde Rentekamret Forestilling herom, der alt-saa bevilgedes 8 Dage senere, og det er troligt, at der som Hjorth-Nielsen skriver i Mellemtiden har været arbejdet paa at faa Colbjørnsen til at ændre Beslutningen, men der var ogsaa kommen nye Argumenter for Dagen for, at det denne Gang maatte blive Alvor. Generaltoldkammeret havde 25. Maj 1785 faaet udfær-

diget en kgl. Resolution, der indeholdt Opfordring til Danske Kancelli om at lade udfærdige Bestemmelse om Forlængelse af Appelfristen til Højesteret i Kammersager til 6 Maaneder, og i en saadan Plakat ønskedes optaget et Paalæg om »at anse de underordnede Domstole og Advokaterne efter de gældende Regler, hvis de udtalte sig utilbørligt om Kammerne« (Rentekamret og Generaltoldkamret), altsaa en Indskærpelse et »Monitum« til Højesteret, hvis naturlige Forudsætning maatte være, at der havde vist sig Trang dertil. Plakaten udfærdigedes 19. August 1785 men uden Paalæget, hvorfra Kancelliet støttet paa stærke Indsigelser fra Generalprokurør Bang og v. d. Osten havde taget bestemt Afstand. Sidstnævntes Udtalelse er af 30. Juni, og den fastslaar, at Ophavsmanden til Ønsket om dette Monitum uden Tvivl var Colbjørnsen, hvorpaa der fortsættes: »... denne Mand, som ved sine Talenter og Naturens Gaver ville lettelig tildrage sig hver Mands Agtelse, naar man ikke nærmere prøvede deres Anvendelse. Jeg vil ikke oprippe, hvad som under og ved hans Indflydelse skeede for 2 Aar siden og som var saa odieux in publico, ei heller lægge ham det alleene til Last.« (Her maa sigtes til den ved Resol. 25. Juni 1783 opnaaede Særstilling). »Jeg har nærmere end jeg ønskede lært at kiende ham i Højeste Ret, hvor Skranken gjorde ham berømmelig for dem, som ei nøje nok kiendte Sagerne hand tracterede. Men iblandt de Advocater som endnu er i Live har vist ingen oftere tilsidesadt sine Pligter end hand.« Justitiarius oplyste derefter, at Colbjørnsens Optræden i Skranken ved under Indstævntes Udeblivelse at tilbageholde et denne støttende Hoveddokument var det, der havde givet Stødet til, at v. d. Osten foranledigede udstedt Reskript 7. April 1784 om skriftlig Behandling af saadanne Sager. Da man under Voteringen fattede Mistanke og afkrævede ham det manglende, havde han undskyldt sig med paakommen Svaghed og Forglemmelse. (I vedkommende Andragende om Reskriptet er der kun talt om, at der var Mulighed for Forglemmelser). Der fortsættes: »Hand søgte gemeenligen at indvelte sig paa sin Vederpart med bidende og fornærmende Udtryk. Et særdeles Exempel derpaa har ieg fundet i Protocollerne i en

Kammer Sag under 7. Martii 1781, da Højeste Ret igiennem da værende Justitiarius tilkiendegav ham og Advocat Schmidt en Tilrettesættelse og Advarsel for deres uanstændige Opførsel imod hinanden [se herom foran]. Især udi Kammer-Sagerne søgte hand at irritere sine Contraparter, fordreyede deres Ord og forventte enhver Exception eller Argument de brugte i Sagen og imod ham, ligesom om de hafde talt det imod Kammerernes Foranstaltninger og fornærmet de kongelige Collegier. Sielden, ja næsten aldrig var hand til rette Tider med sine Sager færdig, saa Højeste Rettes Charta hver anden Dag for hans Skyld maatte forandres, og ved hver en Session for de skriftlige Sager udeblev hand med sine Indlæg eller Besvaringer. De fornødne Bevillinger søgte hand først i sidste Øyeblikke og naar hans Vederparter hafde grundet Aarsage at sætte sig derimod ansaae hand det for Chicaner. Hand ville være over alle, tillade sig selv alle Friheder, men vilde aldrig taale Modsigelse eller Svar af andre.« Det hævdes, at der fra alle Sider er vist ham »all Moderation og føyelighed, saa man mindst skulle have ventet, at hand paa en skiult maade skulle beføre Højeste Ret for Kammerne, at have efterladt sin Pligt og tillige at sværte andre, hvilket ieg aabenbare tør sige Deres Mayestæt.« Det bedes paalagt Kammerne at oplyse, hvortil der er sigtet, hvorom der kun kunde gættes. Colbjørnsen havde dannet Skole mellem de unge Advokater med Hensyn til Kaadmundenhed, men da de ikke havde den Gave at indklæde deres Bitterhed saa kunstig som han, vilde det forhaabentlig gaa af Mode.

Colbjørnsen var den Gang 36 Aar, saa der kan nok undskyldende tales om Ungdommelighed. Han var ogsaa en svagelig Mand, der altid havde været plaget af Gigt, og efter sit Udsagn led han af Smerter som Eftervirkning af Anspændelsen ved at staa i Skranken. Naar han som foran oplyst kun havde haft 2 Retsmøder i de 4 første Maaneder af Højesteretsaaret 1785/86, er det vel en Følge deraf og kan forklare en særlig Irritabilitet. Senere ses det, at han i sit Aar som Assessor kun mødte i noget over 2 Maaneder nemlig i Oktober og i November til den 24., saa igen fra 4. December i ca. 1 Uge og 4 Dage i Januar. At han

yderligere gav Møde 6. Marts, da Kongen kom tilstede for at indvarsle det nye Aar, kan give Mistanke om, at Fraværelsen ikke havde været ganske nødvendig. Hans Modstander Grev v. d. Osten afgik som Overpræsident i København 25. April 1788. Hans Gigtlidelse var tiltagende og i de sidste $3\frac{1}{2}$ Aar af sin Embedstid gav han overhovedet ikke Møde i Retssalen. Om v. d. Ostens Erklæring af 30. Juni 1785 bemærker Edv. Holm rigtigt, at den fremkom, efter at Colbjørnsen havde bestemt sig til at søge Afsked, men naar Holm i Stedet for at oplyse, at den til Foranledning havde det over Rentekamret fremkomne Forslag om et ufortjent Monitum til Retten, omtaler den som et blot Produkt af v. d. Ostens Had til Colbjørnsen, er han ganske paa Vildspor. At undertrykke Modpartens Dokumenter under hans Fraværelse var vel nok den groveste Advokatforseelse, der kunde begaas, se om et saadant ældre Tilfælde S. Vedel S. 384, og Undskyldningen med Svaghed og Forglemmelse behøvede vistnok »Moderation og Føjelighed« hos Retten for at akcepteres. Udover dette kunde Justitiarius som hans Chef anke over Efterladenhed og udæskende Optræden som stadige Mangler hos ham. Allerede det foran meddelte om hans Fornærmethed og Illoyalitet i 1781, hans Paagaahed i 1783 og hans Kværlans i 1787 illustrerer hans Holdning paa en ikke tiltalende Maade. Det var ikke saa overmaade længe siden, Højesterets Uafhængighed som Statsinstitution var trængt igennem i den almindelige Bevidsthed paa bestemmende Sted. Chr. Colbjørnsen havde efter sit autokratiske Syn paa Statens Styreform ikke megen Interesse derfor, og »Kamrene«, som han betjente, havde det aabenbart heller ikke. Derfor lod de sig villig af ham anstifte til at søge fremkaldt et administrativt Paalæg til Højesteret om Salærberegning til Kammeradvokaten og en Indskærpelse i Lovsform af Rettens Pligt til at værne om Kamrenes Værdighed. Naturligvis var det Pligt for Justitiarius at gøre stærkest mulige Modstand, og Kancelliet stillede sig da ogsaa hver Gang paa Rettens Side. Det maatte afværges, at det skulde gaa som i 1781, at Colbjørnsen efter at have erklæret at ville gaa vendte tilbage med Komplimenter og Løfte om Ud-

mærkelser. Der er da heller ingen Grund til at mene, at v. d. Ostens Portræt af en arrogant og irriteret Advokattype har været malet med for mørke Farver. Om Colbjørnsen som Generalprokurør skriver Jonas Collin, at for hans Veltalenhed, Advokattalent og Satire maatte alt bukke sig, og det var man den Gang altfor villig til (min Biografi af A. S. Ørsted (1933 S. 128). Ogsaa den meget velvillige Edv. Holm siger herom, at den Tone, hvori Colbjørnsen lod Kancelliet skrive til andre Autoriteter, ikke altid var den behageligste. Det meget karakteristiske Træk, v. d. Osten peger paa at fordreje Modpartens Ord ved at kræve dem opfattet som rettet mod hans fornemme Mandanter, har jeg genfundet som meget fremtrædende paa andre Punkter af hans Virksomhed saaledes i hans Stridsskrift af 1790 forud for Sagsanlægget mod de jydsk Jordrotter, der skulde være majestætsfornærmende (Strejflys over Enevældens Retsliv (1949 S. 109 f.) og i Diskussionen i 1795 om Domstolens Adgang til at prøve Øvrighedens Afgørelser, som han helst vilde have opfattet som formastelig overfor Kongen (Højesteret fra 1790 til Grundloven (1950 S. 27 f.). Hans Ønske om et »Monitum« i 1785 havde samme Grundlag.

Gerne kan man gaa med til, at Christian Colbjørnsen, den fremragende Jurist og store Lovgiver, kastede Glans over Højesterets Skranke ved sin 12-aarige Virksomhed i denne, men det er kun ved en Tilbagekastning af Glansen fra hans senere Aar, og den Modstand, Retten ved sin Justitiarius rettede imod ham, og som førte til hans Afgang, var kun den saglige Hævdelse af de berettigede Domstolssynspunkter.

Zusammenfassung.

Der als Mitarbeiter bei den landwirtschaftlichen Neugestaltungen im 18. Jahrhundert und als Gesetzkonzipist (Generalprokureur) hervorragende, Norweger geborene Christian Colbjørnsen (1749—1814), der seine Laufbahn als Justitiarius im Höchsten Gericht endigte, hatte im Jahre 1773 diese als Advokat in dem Gericht begonnen und wurde 1780 zugleich Kammeradvokat. Er

wurde in dieser letzten Tätigkeit von seinem Chef, dem Rentamt, hoch geschätzt, welches bei verschiedenen Gelegenheiten suchte ihn zu stützen, indem es Anforderungen an das Höchste Gericht stellte, dessen Justitiarius A. S. Graf v. d. Osten seinerseits mit Unterstützung bei der Dänischen Kanzlei die Selbständigkeit des Gerichtes der Verwaltung gegenüber verteidigte. Eine Bemängelung seines Betragens brachte ihn im Jahre 1785 dazu, — zum zweiten Male — seine Entlassung zu verlangen, die bewilligt wurde, weil es mit Anerkennung seiner Tüchtigkeit aufgeklärt werden konnte, dass er, ausserdem dass er durch Reizbarkeit m. w. verstieß, im vorhergehenden Jahre durch seine tadelnswürdige Prozedur den Erlass einer besonderen Gesetzbestimmung veranlasst hatte.

Anmeldelser.

Knud Fabricius: Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. 3. Del (1676-1679) med et Kort. Kbh. 1952, 242 sider + 26 sider noter og henvisninger.

I 1952 kunne professor Fabricius udsende tredje del af sit i dansk historisk litteratur enestaaende værk om »Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige«, hvis undertitel lyder *Studier over Nationalitetsskiftet i de skaanske landskaber i de nærmeste slægtled efter Brømsebro- og Roskildefredene*. De to første bind, der omfattede tiden indtil udgangen af 1675, fremkom i 1906; men de mellem-liggende aar har bl. a. omfattet 30 aars universitetsvirke i et af de mest krævende fag, der ikke har tilladt de rummelige stunder, der er nødige for den historiker, der skal bygge et værk op fra grunden ved egen arkivforskning for en stor del uden for hjemlandets grænser.

Men da professor Knud Fabricius atter, for at tale med Anders Sørensen Vedels tunge, *blev som den frie fugl*, havde han ikke blot sin arbejdsævn og -lyst i behold, han havde ogsaa den stimulans, at han kunne fortsætte sine ungdomsstudier i forvisning om, at de problemer, han derigennem havde søgt at belyse, intet havde mistet i aktualitet. Ja, at det for Danskeren af i dag maatte føles mere livsnært at læse om den skaanske befolknings aandelige reaktioner og materielle livsvilkaar i de lange og svære overgangsaaer i tiden efter 1658, da det skaanske landskab fra at være et af de danske hovedlande ganske brat overgik til at blive en del af det svenske imperium.

Nu var dette imperium, ikke længere rigt og ogsaa under et svagt styre efter Karl X Gustavs tidlige død i 1660. Derfor blev forsvenskningforsøgene uden kraft i tiden op til den skaanske krig. I et indledningskapitel resumeres klart og knapt det svenske styre i Skaane og Blekinge i dette tidsrum og de forskellige befolkningsklassers levestilkaar og indstilling. I alt væsentlig overholdtes

Roskildefredens bestemmelser, ifølge hvilke alle stænder i de skaanske landskaber fik stadfæstelse paa »deres sædvanlige ret, lov og gamle privilegier og friheder . . ., så vidt de ikke løber eller strider mod Sveriges kronens grundlove« (s. 12). For de adelige, der helt vilde give sig under svensk jurisdiktion, gaves der løfte om lige adgang med svenske til embeder. I Københavnsfreden tilføjedes, at de skulle blive optaget paa riddarhuset. Men selv de væsentlige fordele, der bødes, og de lidet tillokkende forhold i det gamle land efter enevældens indførelse, kom dog ikke til at betyde, at den skaanske adel i sin helhed søgte optagelse i den svenske adel. De, der gjorde det, som f. eks. Jørgen Krabbe, blev naturligvis skuffede, fordi den svenske regering ikke »employerede« dem paa lige fod med egentlige svenskere. Det betød dog ikke, at flertallet af den skaanske adel kastede sig i den danske konges arme efter hans landgang i forsommeren 1676. De skaanske adelsmænd havde aflagt personlig undersaatsed til den svenske krone, og endnu i sidste halvdel af 17. aarh. bandt det sin mand, som det interessant fremhæves. — Man føler sig sat tilbage til 16. aarh.s første aartier. — En foreløbig neutralitet har aabenbart staaet for adelsstanden, som det forstandigste og forsigtigste, konkluderer prof. Fabricius (s. 43). Om præsterne, der var landbefolkningens aandelige overhoveder, skrives ligeledes, at mange af disse synes at have vist nogen tilbageholdenhed, selv om deres hjerter var danske, men ogsaa for dem havde undersaatseden betydning. Af svenskfødte præster var kun faa blevet indsatte i Svensketiden, bl. a. fordi besættelsesretten til præsteembederne for en stor del var ude af regeringens haand (s. 18). Om den jævne befolknings lidet venlige stemning overfor det svenske styre var der, skriver prof. Fabricius, ingen tvivl, dertil havde de sidste aars skattetryk været for haardt og ogsaa soldaterudskrivningen havde vakt misstemning, ikke mindst fordi Skaaningerne udskreves til at gøre tjeneste i Baltikum. Slutstenen i modviljen mod det svenske styre lagdes foraaret 1676, da en svensk hær paa 5–6000 mand, der var lagt i Skaane for at imødegaa dansk landgang, provianterede sig hos de skaanske bønder.

Ingen landgangshær kunde ønske sig bedre kort paa haanden, og den overvældende medgang, der fulgte de danske vaaben i den første krigssommer, som gjorde krigshandlinger, der kunne have ødelæggende følger for befolkningen, unødvendige var yderligere til de danskes fordel. Kun udenfor Malmøs porte maatte der standses op. Til at begynde med handledes ogsaa maadeholdent og klogt fra dansk side. Overgang fra svensk til dansk styre maatte under de givne forhold være let. Kun faa embedsmænd behøvede

man at udskifte. Enkelte svenske og tyske borgmestre, der var blevne indsatte i byerne i de forløbne aar, og som iøvrigt ved den danske hærs fremmarsch næsten alle tog flugten, maatte erstattes med danskvenlige Skaaninger. Det samme gjaldt fogeder i nogle herreder. Det fremhæves, at man fra dansk side handlede klogt, derved at der i den proklamation, der udsendtes 1. juli 1676 ikke fordredes undersaatsed (s. 30 f.). Det skulle vente til en lykkelig fred havde vist, at fremgangen i krigen var holdbar (s. 33). Pro-vianteringsskatter undgik Skaaningerne derimod ikke. De skulle allerede straks bære de samme byrder, som de andre danske landes befolkning. Ogsaa ryttere skulle de stille. Her overtog man simpelthen de svenske ryttergaarde. Allerede i sommerens løb formeredes et skaansk rytterregiment, der som særlig opgave fik at støtte det lokale grænseforsvar. Kommandoen valgtes med omtanke. Over det kompagni, der lagdes i Øster- og Vester-Gønge herred, fik den 28aarige Holstener Fr. Reventlow kommandoen. Netop her havde der straks vist sig tegn paa varm tilslutning til Danmark. Det var snaphanernes hjemsted.

I behandlingen af *snaphanerne*, datidens frihedskæmpere, giver prof. Fabricius et smukt eksempel paa rolig og objektiv historie-fremstilling. Deres udmærkede indsats i den lille krig, som spejdere, ved opsnapning af transporter og af desertører og deres personlige vovemod fremhæves. Der lægges dog heller ikke skjul paa, at deres lovløshed blev en svøbe for den rolige jorddyrkende befolkning, ja at de sandsynligvis skadede bonden mere end fjenden. Den danske regerings alvorlige bestræbelser for at disciplinere dem forblev forgæves. Der kunne stadig skaffes ny tilgang til Gøngernes skare fra de overbefolkede fattige grænseherreder. Der krævedes, som prof. Fabricius siger, kun en hest og en gøngøbøsse til at skabe en snaphane (s. 37). Interessant er, at snaphanernes plyndringstogter ikke rettede sig mod naboerne i Smaaland. Der nævnes eksempler paa enkelte landefrede mellem grænselandsbyer.

Det vises i de følgende kapitler, hvorledes den danskvenlige stemning efterhaanden viger for krigstræthed i vide kredse, efterhaanden som krigen hærgede egn paa egn, og de to fattige lande, der bekrigede hinanden, i stor udstrækning maatte lade deres hære leve af det omstridte land. At læse om den brændte jords politik, anvendt uden paaviseligt fortilfælde, som man fra dansk side konsekvent gennemførte, da det var blevet klart, at de skaanske landskaber ikke ville gaa tilbage til den danske krone, naar freden sluttedes, er bittert for en dansk. Skaaningerne belæertes derved om, at i virkeligheden havde de smukke ord, som den danske konge havde rettet til dem efter sin landgang i Skaane,

ingen dybere mening. Det var ikke først og fremmest deres ve og vel, der laa ham paa sinde. Det var egen stolthed og hadet til den stærkere nabomagt, der havde sporet ham til at begynde krigen. Nu skulle det tabte land gaa ødelagt tilbage til Svenskerne. Ja, den svenske konge skulle, om muligt, ogsaa have et affolket land tilbage. I krigens sidste dage tilbødes det Skaaningerne at flytte over paa den anden side Sundet. Deres løsøre, kvæg og boskab, kunne de medtage, den danske konge ville da forsyne den udvandrede skaanske bonde med en gaard og skaffe købstadsborgerne arbejde efter deres stand. I en allerede tidligere offentliggjort afhandling i dette tidsskrift (11.r.III, s. 349—78), som maa betegnes som demografisk, har prof. Fabricius udførligt redegjort for, hvor letsindigt den danske konge og hans ministre omgikkes med dette løfte. Næsten ingen af de udvandrede Skaaninger naaede til at faa et standsmæssigt udkomme. Uddelingen af bækkenbreve — en foranstaltning, der iværksattes allerede under krigen — er et sørgeligt vidnesbyrd om regeringens opfattelse af, hvem der skulle bære socialforsorgens byrde i datidens Danmark.

Det pointeres, hvor lidet man da forstod grænselandspolitik, hvis alfa og omega maa være, at befolkningen bliver boende, men at tilhørsfølelsen til det gamle land holdes levende, hvis man da ikke ganske vil afskrive den afstaaede landsdel som tabt for altid.

Fremtiden tænkte man næppe meget paa i Danmark i 1679, men for eftertidens historikere maa krigsaarene 1676—1679 staa som afgørende aar for de skaanske landes overgang fra Danmark til Sverige. Det er derfor med fuld ret, at prof. Fabricius har valgt at følge udviklingen i disse aar saa nøje og har behandlet den i en bred fremstilling.

Med udgangspunkt i en undersøgelse af, hvorledes nationalitetsskiftet fra dansk til svensk skete i de gamle dansk-skaanske landskaber, har de foretagne forskninger taget form af en sociologisk undersøgelse af de forskellige skaanske befolkningsklassers livsvaner og levevilkaar og aandelige resonans. Men prof. Fabricius har rigtignok været ulige vanskeligere stillet end den moderne sociolog, der kan foretage de saakaldte markundersøgelser. Han har møjsommeligt maattet stykke oplysning paa oplysning sammen fra spredte arkivsamlinger. Her tænkes først og fremmest paa saadanne, der huses i det skaanske landsarkiv i Lund. Men ogsaa i det danske og svenske rigsarkiv er der søgt vidt og bredt, og jagten efter oplysninger har endda strakt sig til byarkiver. Som eksempler paa hvor grundigt, der er gaet til værks, skal i flæng blandt benyttede kilder nævnes: Malmø raadstuerets dombog,

Øster-Gønge herreds, Gers herreds og andre herreders dombøger, provstejournaler og optegnelser over bondedødsboer i forskellige herreder. Varsomt og forsigtigt drages slutninger fra dette spredte og hullede materiale. Dets bæreevne som aftegnende tilstande og stemninger i almindelighed overakcentueres aldrig. Som en rød traad gennem de fleste kapitlers henvisninger findes den gode præstemand i Kaagerød, *Sten Jakobsens* navn. Hans bog »Den nordiske krigs krønike« er den bedste samtidige kilde til den skaanske krigs historie, men tillige, som professor Fabricius smukt skriver, Skaanelands sidste bidrag til den danske litteratur.

Ved sin rolige ligevægtige betragtning af baade dansk og svensk politik, ved sin af varm følelse gennemtrængte og dog nøgterne skildring af Skaaningerne under krigens prøvelser faar professor Fabricius' bog en særlig værdi ud over den forskningsmæssige indsats, der er gjort.

En dansk historiker har sat sig ved nordisk samforstaaelses vævestol og vævet sit islæt. Traadene er kostelige. De er det dansk-svenske Skaanelands hjærtestreng

Astrid Friis

Axel Linvald: Kong Christian VIII.

Norges Statholder 1813-1814. Kbh. 1952. 248 Sider.

Der er gaaet ti Aar, siden Axel Linvald udgav første Del af sit Værk om Christian VIII (se 11. Rk., I, S. 483—87). Det er maaske noget længere, end man kunde have ventet, eftersom Forfatteren allerede ved Fuldendelsen af første Bind var naet gennem Stoffet til andet. Med en vis Ængstelse maa man spørge, hvor mange Tiaar der endnu vil forløbe, før Kronen er sat paa dette Storværk. Imidlertid, det har været bevægede Tider for os alle, hvis Oplevelser baade har sinket og udviklet. Det skal i hvert Fald siges med Styrke om Linvalds sidste Bind, at Hastværksarbejde er det ikke. Det spænder kun over tre Fjerdingsaar af Prinsens Liv, men har man læst det, staar det en klart, at baade Forfatteren og hans Objekt befinder sig i en opadgaaende Linie. Man vil ikke tælle Axel Linvald blandt de store Stilister, men han er afgjort en fremragende Historieskriver. Han behersker et uhyre Stof med Sikkerhed og Lethed, han fortæller og afhandler, og han stiller ikke paa noget Punkt sin egen Forfatterpersonlighed ubehageligt frem. Han virker saglig, men ikke tør, og han er ikke uden et stilfærdigt Lune. Den Mand, han skildrer, staar ogsaa i den opgaaende Sols Tegn. I Beretningen om de Hændelser, der

gik forud for det egentlige Drama i Norge 1814, er der givet en saa indgaaende og sympatisk Analyse af Prins Christian Frederik, at han staar for os med levende og lysende Farver. Det var ikke nogen ringe Mand, der tog Styret i Norge, og begge Lande har Grund til at glædes over det Billede, Linvald giver af ham.

Maaske har den norske Historieskrivning mindst Grund til Glæde, for saa vidt som Linvalds Fremstilling af Christian Frederiks Gerning i Norge før Januar 1814 giver meget væsentlige Korrektiver til den gængse norske Opfattelse. Problemet er det: Var det Norge, der erobrede den unge danske Prins, eller var det ham, der erobrede Norge? Linvald giver her saa lidt som andre Steder noget kategorisk-polemisk Svar, men den røde Traad i hans Fremstilling er den, at Prinsen vel i høj Grad paa-virkedes af eksisterende norske Strømninger og Ønsker, men at han gennem en personlig Udvikling skabte sig sin egen Opfattelse af Sagen, saaledes at der ved Periodens Udløb, da Baandet mellem Norge og Danmark brødes, stod en enig Front færdig til Kamp. Det er det, der giver Linvalds Bog saa stort Perspektiv, at vi ser Traadene spindes og Sporene lægges til det store Drama i 1814. Hvad man før har taget som et pludseligt Udslag af national Krænkelser og personlig-ærgerrig Idealisme, var solidt forberedt gennem tre Fjerdingaars Samarbejde mellem en Nation og en Mand. Det er muligt, at Linvald trækker denne Linie vel stærkt op hist og her, om Hovedresultatet kan der ikke være Tvivl, og det føles betydningsfuldt og velgørende af alle, der tror paa de dybe Sammenhænge bag Dramaet og paa den personlige Indsats i Verdenshistorien.

Til Skabelsen af dette Resultat har Linvald kunnet benytte ikke blot det rige Materiale, som danske Arkiver gemmer, og som for en stor Del kun har været tilgængeligt for ham, men ogsaa, hvad der er mere Grund til at markere, selve Statholderskabets Arkiv, som norske Historikere mærkeligt nok ikke har inddraget i deres Studier. Ved hans Fremstilling og udførlige Noter og Henvisninger staar man derfor paa sikker Grund.

Ejendommeligt nok er det ikke lykkedes at opklare den egentlige Begyndelse til det hele. Hvorfor sendte Frederik VI sin unge Fætter til Norge i Maj 1813, efter at han flere Gange tidligere havde afslaaet hans Ønske derom? Noget dokumenteret Svar herpaa har Linvald ikke. Men det er nok berettiget, naar han afviser Sverre Steens Forklaring, at Kongen regnede med, at Prinsen i Nødsfald skulde stille sig i Spidsen for et selvstændigt norsk Rige og hindre Foreningen med Sverige. »Prins Christian Frederik blev ikke statholder for at forebygge Norges løsrivelse.

Snarere skyldtes hans udnævnelse, at kongen betragtede faren som afværget.«

Er der Grund til at tro, at Prinsen selv har gjort sig andre Tanker? Hvis han har det, har han i hvert Fald ikke givet dem Udtryk. Skønt han paa væsentlige Punkter var dybt uenig med Kongen, viste han fuld Loyalitet over for ham. Efter Linvalds Mening er Forholdet mellem dem blevet bedre under Samarbejdet. Ogsaa Christian Frederiks Optræden over for Nordmændene er baaret af Samfølelsen med Danmark og dets Konge. Af stor Interesse er i denne Henseende Linvalds Fremstilling af Begivenhederne ved Bankmødet i Kristiania Dec. 1813—Jan. 1814, da flere af de Delegerede havde til Hensigt at søge Prinsen udraabt til Konge af Norge. Det synes givet, at Prinsen har kendt disse Ønsker, men at han ikke i mindste Maade har søgt at udnytte dem.

Man kan sige, at dette Bind af Linvalds Værk kun giver et Forspil. Ja, vel, men netop Forspillene til de store Begivenheder er af afgørende Betydning for Forstaaelsen. Vi ser nu først med Spænding Behandlingen af Aaret 1814 i Møde. Paa en Maade blev Christian Frederiks Gerning da jo det eneste Drama i hans politiske Liv; det er behandlet ofte og dygtigt, men vi glæder os til at se det belyst ud fra Linvalds Viden og Ræsonnement. Saa meget mere som vi derefter med endnu større Forventning ser frem mod Fortsættelsen. Vil det lykkes Linvald at naa til Vejs Ende, og vil han saa have skabt et helt Billede med Lys og Skygge af denne Danmarks mest begavede Konge?

Store Opgaver venter denne danske Historiker. Han har til fulde bevist sin uhildede Forstaaelse af det øvrige Norden. Men Norden har ogsaa en Grænse og en Kamp mod Syd.

Poul Engelstoft.

**Harald Jørgensen: C. N. David (med Forord af C. L. David).
Kbh. 1950. 536 Sider.**

Efterhaanden begynder Levnedsskildringerne af Mændene fra 19. Aarhundrede at komme frem, og Forfatterne er ikke længere mere eller mindre faderbetagne Sønner, men Forskere, der har deres egne Maal. En bemærkelsesværdig Interesse samler sig stadig om D. G. Monrad, men ogsaa Tscherning har i de senere Aar faaet sig en dygtig Biograf. Nu er der altsaa fulgt en Bog om C. N. David. — Det kan egentlig ikke undre. David var en sælsom og mangesidet Skikkelse i dansk offentligt Liv gennem

næsten et halvt Aarhundrede: Professor ved Universitetet og Leder af Statistisk Bureau, Skønaand og Bladudgiver, Medlem af repræsentative Forsamlinger i Stat og Kommune, Overinspektør ved Fængselsvæsenet og Direktør i Nationalbanken, Raadmand i København og Kongerigets Finansminister, slagfærdig Taler og Skribent med flydende Pen om politiske, økonomiske og literære Emner. Med saa bredt et menneskeligt og samfunds-optaget Sind kunde han selvsagt vanskelig gaa i Dybden noget Steds, men hans Personlighed blev facetteret, og hans Vitalitet var enestaaende til det sidste.

Egentlig er det vel ogsaa i dette Tilfælde en pietetsfuld Ætling, der i alt Fald har foranlediget Værkets Fremkomst, og Højesteretssagfører C. L. David har i Arkivar Harald Jørgensen fundet en Historiker, der er gaaet til Skildringen af hans Farfader med stor Sympati eller har vundet den under Vejs. Det betyder imidlertid ikke, at Levnedstegningen er blevet en Panegyrik. Forfatteren har ikke ladet Kritiken sove overfor Bogens Hovedperson. Han skjuler f. Eks. ikke, at »det karakteristiske for Davids gerning er hverken det kunstnerisk skabende eller det videnskabeligt produktive, men en formidlende, kritisk indsats« (S. 56). Maaske er han ikke saa aarvaagen overfor Davids politiske Virksomhed; Dr. Jørgensen synes saaledes nærmest at dele hans Helstatssyn, men dette har han Lov til. Vi andre kan saa have og forfægte *vore* Meninger.

Harald Jørgensens Fremstilling er forøvrigt i det hele uudfordrende; han skriver ret lidenskabsløst om en bevæget Tid med skærende politiske og sociale Modsætninger. Det skyldes ogsaa i nogen Grad, at Tyngdepunktet i hans Arbejde afgjort ligger paa Forskningens Omraade. Han har med beundringsværdig Energi samlet spredt Stof og udnyttet sit Arkivmateriale; han behersker tilsyneladende fuldkomment Indholdet af Davids Skrifter og Taler. Men hans Fremstillingsevne holder ikke Skridt hermed. En Mængde Oplysninger findes nedlagte i hans Bog, men Læserne maa egentlig selv grave dem op; de træder ikke uvilkaarligt og levende frem af Siderne. Han prøver rigtigt og samvittighedsfuldt nok at skabe almindelig Baggrund for Levnedskildringen, men det bliver snarest en sideløbende historisk Fortælling. Og her, hvor det gælder om at udtrykke Tanken kort, rammer han ofte ved Siden af. Man kan saaledes ikke uden videre sige, at »de tyske magter« paa London-Konferencen 1864 »accepterede« de Neutrales Delingsforslag (S. 395); der var Forbehold, som maatte gøre den danske Delegation og den danske Regering betænkelig, men de nævnes ikke. Paa lignende Maade, hvor det

hedder, »at det lykkedes kejser Napoleon III at få optaget den berømte § 5 i fredstraktaten« fra Prag 1866 (S. 467); den blev, ganske vist, indsat af Hensyn til ham, men han og hans Diplomati stod ved denne Lejlighed aldeles passive. Undertiden spørger man iøvrigt sig selv, hvorvidt det ikke drejer sig om sproglig Ubehjælpssomhed; S. 308 skriver Forfatteren saaledes: »I Tyskland og i det habsburgske rige var det — med zar Nikolajs hjælp — lykkedes de respektive regeringer med våbenmagt at slå enhver liberal bevægelse til jorden«. Den russiske Kejsers Optræden var imidlertid helt forskellig i Ungarn og i de tyske Lande; man kan ikke sidestille paa denne Maade¹.

Den sammenfattende Karakteristik af C. N. David ved Værkets Slutning falder da ogsaa noget blegt ud; egentlig resumerer Forfatteren blot sin egen Fremstilling. Men i Virkeligheden er Davids Liv og Udvikling næppe den jævnt glidende Strøm af Levnedsbegivenheder, det næsten stillestaaende Vand. Harald Jørgensens Værk giver Indtryk af. C. N. David var en udpræget Oplysningstidstype og blev paa en Maade ved med at være det til sin høje Alder, ligesom man endnu indenfor den europæiske Radikalisme finder samtidige, der har Fødderne i 19. Aarhundredes naturalistiske Udviklingslære og dets Tro paa menneskelige Selvforbedringsmuligheder. Der er her naturligvis noget om det stillestaaende Vand; saadan set var David en Epigonnatur og kan minde om A. S. Ørsted. Men der var alligevel adskilligt mere Spring og Temperament i Davids Liv. Medens Ørsted nemlig kunde følge den danske Reformabsolutismes slagne Embedsvej, hævmedes David af sin jødiske Afstamning. Han sluttede sig ganske vist afgjort til de Assimileringsbestræbelser, som fik Fart efter Aarhundredets Begyndelse, og tog her det fulde Skridt ved i 1830 at lade sig døbe. Dér staar vi utvivlsomt overfor et af Vendepunkterne i hans Liv. Var nemlig denne Beslutning Resultatet af en langsom modnet Overbevisning, der kom til Udførelse efter Faderens Død i Sommeren 1830, eller var det den Pris, han maatte betale for Opnaelsen af Professoratet i Nationaløkonomi samme Aar? P. V. Jacobsen² mener tilsyneladende det første, J. L. Heiberg³ det sidste. David var efter hans egne Ord

¹ Overraskende er det ogsaa, at Forfatteren (S. 23) kalder Stormagtsalliancen mod Napoleon I i 1815 for »de forenede nationer«. Han har en besynderlig forkærlighed for Konstruktioner med »man«, der virker meget tungt (S. 14 og 15) og giver et forkert Indtryk S. 395; hvem er »man«, der vilde »kæmpe til sidste mand« i 1864?

² Dagbog trykt i Personalhist. Tidsskrift, 4. R. II, 99.

³ Heibergske Familiebreve, 38.

at dømme, baade i Tale og Skrift, en positivt troende Mand. Spørgsmaalets Besvarelse har derfor betydelig baade personlig og samfundshistorisk Interesse. Dr. Jørgensen lader det egentlig ligge.

Imidlertid var David i de samme Aar blevet grebet af den almen-europæiske Frihedsbevægelse. Juli-Revolutionen havde gjort stærkt Indtryk paa ham; det Borgerherredømme, som fulgte, tiltalte ham. Han kastede sig nu ud i en mere politisk Skribentvirksomhed. Han opgav sit »Statsoeconomisk Archiv«; den nye Interesse tog aabenbart ogsaa Luven fra Virksomheden paa Universitetet. Det endte med, at han grundlagde et periodisk politisk Skrift, »Fædrelandet«. De Synsmaader, som hævdedes deri, var saadanne, at han hurtigt mistede det engang saa attraaede Professorat. Det har, hvor optaget han end var af det nye, umiskendeligt ramt David haardt. Han gik herefter et langt Stykke Vej med de Liberale; han blev et ivrigt Medlem af Trykkefrihedsselskabets Repræsentantskab og mente som Orla Lehmann, at det ogsaa skulde virke politisk. Han deltog i det Stormløb mod Enevældens Finansstyre, der en Overgang gjorde Algreen-Ussing til en Folkehelt, skønt David som Nationaløkonom skulde have vidst bedre. Regeringen havde i den halve Menneskealder, som ligger mellem 1818 og 1836 sat alt ind paa at lægge en urokkelig Grundvold for Landets Pengevæsen, og det lykkedes. Oppositionen hængte sig i det sammenlignelsesvist ganske uvæsentlige, at der var Underskud paa Budgettet; det var forøvrigt ved at svinde. Men større var Liberalismens finansielle Kongstanke alt-saa ikke, var det forøvrigt ingen Steder i Samtiden; det engelske Raab om »peace, retrenchment and reform« gik ud paa det samme. Og i den Henseende blev David forøvrigt altid sin Ungdomsdrøm tro — spare, spare, spare.

Paa anden Maade betænkte han sig. Fra Slutningen af Trediveerne satte han sit politiske Tempo kendeligt ned. Var det Professoratet, han alligevel savnede, eller laa der mere bag? Han nærmede sig Christian VIII, omkring hvis Trone der var Glæde over enhver vildfaren liberal Oppositionsmand, som lod sig indfange til sagligt Medarbejderskab, og David kom i Gang med Reformen indenfor Fængselsvæsenet. Han var desuden altid en kongetro Mand; er det rigtigt, som Bille mente¹, at der foresvævede ham noget om »et intelligent Kongedømme med konstitutionelt Tilsnit«? Maaske. Han forandrede egentlig ikke sine Standpunkter i Løbet af Fyrreerne, men nok sin Omgang; i August 1846 udbroge han Ørsteds Skaal ved en Fest, som Stændermænd

¹ Brickas »Dansk Biografisk Lexikon« IV, 215.

i Roskilde¹ holdt for den aldrende Minister. Dér var C. N. David, og dér blev han.

Lehmann mente, det skyldtes »egoistiske Interesser«². Men hvad fik han for det? — Maaske Ledelsen af Fængselsvæsenet, hvor han vel nok kom til at gøre sit største Indskud i dansk Samfundsudvikling, men ikke nogen politisk Førerstilling. Harald Jørgensen paapeger hans betydelige »parlamentariske begavelse« (S. 498). Utvivlsomt som Taler, Debattør og saglig Arbejdskraft, men Dr. Jørgensen ser ogsaa, at »Davids politiske indflydelse var begrænset« og forklarer det rigtigt med, at han var »en enspænder i dansk politisk liv«, (S. 492). Han passede ikke paa Christiansborg, hverken i Rigsdags- eller Rigsraadsmilieuet. Det er dette, som danner Baggrunden for Grundtvigs spydige Bemærkning i Folketingets Møde 6. Marts 1852: »Der har sikkert været meget i, hvad den ærede Rigsdagsmand for Kjøbenhavns 5. Distrikt [David] for lidt siden talte, men jeg kunde kun høre meget lidt deraf, og han lider ikke, at man kommer ham for nær (stærk Latter)«³.

Med alt dette blev David til sidst Finansminister, men i et reaktionært Kabinet. Der laa, trods umiskendelig Kontinuitet, alligevel en noget bugtet Livsvej mellem Aarene 1834 og 1864.

Da David gik af 1865, skrev A. Fr. Krieger i sin Dagbog: »han trøster sig imidlertid [bl. a.] med ... et Skjær af Conseqvents fra Ungdommens Dage af«⁴. Det er ogsaa »en sjælden kontinuitet og fasthed i hans anskuelse«, Harald Jørgensen fremhæver som karakteristisk for David (S. 248). Om Kontinuiteten er der allerede sagt noget ovenfor. Fasthed er iøvrigt næppe en Dyd, hvis det betyder Ubevægelighed gennem længere Tidsrum. Udviklingen løber i saa Fald fra den standhaftige som fra Rip van Winkel i Eventyret. Vi har set, at der virkelig var noget af en Stillestaen over Davids Liv, men alligevel var ogsaa han under Forvandlingens Lov; han fremhævede netop selv ved en berømt Lejlighed »Historiens Ret«, der omtrent gik ud paa det samme. Det er heller ikke vanskeligt at paavise en Fremadskriden, hvor det gælder hans egen Holdning. Som Nationaløkonom begyndte han med Says doktrinære Liberalisme, men tidligt kommer der et socialpolitisk Indslag i hans Opfattelse. Det brydes dog gennem hele hans Liv med andre Krav, som bunder i den økonomiske Liberalismes ovenomtalte Lidenskab for Sparsommelighed i Stats-husholdningen; denne Lidenskab delte David fuldt ud, og Social-

¹ Danske Politiske Breve III, 179.

² Ibid., 166.

³ Rigsdagstidende 1851—52 Folketinget Sp. 5228.

⁴ A. Fr. Krieger, Dagbøger III, 332.

politik kræver nu engang Penge, mange Penge. Men selv her spores umiskendeligt en Udvikling. I Stænderforsamlingen 1842 udtalte han: »man kan hjælpe de fattige, men at ordne det saaledes, at den, der er født i ringe Kaar, og der maa føle sin Tilfredsstillelse paa Jorden i at indordne sig i den ublide Stilling, som er bleven ham anvist, men som danner et vigtigt Led i Tilværelsens hele Kjede, skulde være betrygget mod alle Armodens og Ringhedens Tilskikkelser, det er en Umulighed.« Da Ministeriet Frijs i Rigsdagssamlingen 1867/68 forelagde Forslag i Landstinget om forskellige sociale Foranstaltninger, hævdede David, at det var Regeringens »Pligt at gjøre alt, hvad den kan gjøre, uden at bringe Offre, som tynde alt for haardt paa Staten, for at komme de mindrebemidlede til Hjælp i enhver Bestræbelse, som maa kaldes retfærdig og billig«. Ellers bliver Følgen »fuldkommen Stillestaaen og en beklagelsesværdig Nedværdigelse af de mindre heldigt stillede i Staten«. — Tonen er blevet en anden, men: dog ikke »Offre, som tynde alt for haardt«. Nok Indkomstskat, men ikke med progressiv Skala! Der var Grænsen for Davids Udviklingsmuligheder.

Paa samme Maade forstod David efterhaanden i nogen Grad de nationale Spørgsmaals Betydning; 1849 erklærede han sig bestemt mod Slesvigs Deling; i 1864 var han for en saadan Løsning.

Som Eksempel paa, hvorledes David ikke ændrede »sine politiske anskuelser« (S. 253) fremhæver Harald Jørgensen hans Stilling til Spørgsmaalet om den almindelige Valgret, og det er rigtigt. Han stod her som en Klippe, først, til 1848, sammen med de National-Liberale, derpaa imod dem og endelig atter sammen med dem i 1865—66. Og det var Davids Holdning, der her havde været fast, men var den konsekvent? Under Forhandlingerne om November-Forfatningen 1863 erklærede han (9. XI), at han ikke vilde »rokke ved den almindelige Valgret, hvor den allerede bestaaer for Kongerigets særlige Anliggender«. Det var dengang. Han gjorde det imidlertid allerede to Aar senere — og vandt i den Omgang. Det var dog, som sagt, alene muligt med de National-Liberales Hjælp; der havde indenfor deres Gruppe allerede i Rigsforsamlingen 1848—49 hersket Tvivl om denne Valgretsudvidelses Tilraadelighed, og de var aldrig helt forstummede. De prægede først November-Forfatningens og derpaa Den Gennemsete Grundlovs Bestemmelser 1866. Det er Forklaringen paa en statsretslig Udvikling inden for det danske Monarki og senere altsaa ogsaa i Kongeriget Danmark, som gaar stik imod den almen-europæiske i Samtiden. Øst for Øresund og Kattogat stod den gamle svenske

Stænderordning dengang for Fald; ovre bag Vesterhavet var den anden engelske Valgreform allerede paa Trapperne; hinsides Kanalen, hvor den almindelige Valgret stadig raadede, var Udviklingen forlængst i Skred mod det liberale Kejserdømme; i vort sydlige Naboland skulde Løftet om denne Valgret blive et Herrekort i det høje Spil om Førerskabet mellem to Stormagter. Det er næsten ubegribeligt, at David under disse Forhold i Rigsraadets Folketing 1865 kunde sige, at naar Magten (i Kraft af den almindelige Valgret) blev lagt i en enkelt Klasses Haand, var det »en farlig Vei, vi da sloge ind paa, en Vei som intet andet Folk i Europa er gaaet og heller ikke efter alle Kjendetegn vil gaae«. Udtalelsen vidner ikke om det »internationale udsyn«, Dr. Jørgensen tillægger David (S. 501—02), eller om den Forudseenhed, der anses for en Borgmesterdyd.

Videre priser Harald Jørgensen David for hans Realitetssans, hvad han navnlig finder Bekræftelse paa i hans Helstatssyn. Ogsaa her kan Sagen opfattes paa lidt forskellig Maade; Realitetssans kan betyde, at man væsentlig har Blikket vendt mod Spørgsmaalenes materielle Side, og i den Henseende opfyldte David sikkert alle rimelige Krav til Karakteristiken. Han erklærede i en Valgtale 1849, at »jeg ikke slaar Vrag paa de aandelige Baand [mellem Kongeriget og Slesvig], men hvad der binder Folkene fast til hinanden er den daglige Interesses Baand«; han hævdede (Valgtale 1848), at »det immaterielle Bindemiddel brister, hvor alle materielle Baand overhugges«. — Udviklingen skulde imidlertid vise, at Udsigten til Toldfællesskabets Ophør i 1863 ikke ændrede Holstenernes Holdning overfor Danmark, og i vor egen Tid har vi været Vidner til, hvorledes en tysk Bybefolkning ved Nedre-Weichsel dristigt afsavede deres økonomiske Velværes Gren under Kampen for folkelig Samhørighed med det store Fædreland. Menneskene lever nu engang ikke af Brød alene, og David forstod paa det Tidspunkt slet ikke, hvor stor de nationale Faktors Betydning i Virkeligheden var.

Men Realitetssans kan ogsaa betyde noget andet: Hensyn- tagen til forhaandenværende Kendsgerninger, forøvrigt baade immaterielle og materielle. Hvorledes forholder det sig her med Davids og andre Helstatsmænds Opfattelse? Jo — David var i 1849 mod Slesvigs Deling, fordi et saadant Skridt formentligt vilde berøve Danmark det Retsgrundlag, der var lagt 1720—21. Han genoptog dette Argument i 1862 og gjorde samtidig gældende, at Integriteten maatte bevares, og de tyske Hertugdømmer ikke udskilles, fordi Stormagterne netop havde Interesse i, at de holstenske Havne blev bevarede paa danske Hænder, og opfattede

den bestaaende Tingenes Tilstand ved Nedre-Elben som nødvendig for den europæiske Ligevægt. Det samme havde Bluhme udviklet 17. Marts 1853 i Den Forenede Rigsdag; Aaret før havde han beroliget Folketinget med, at »den tyske Eenhed har beviist sig selv at være uudførlig«¹. Ørsted mente, at Tanken herom »forlængst er begravet«². — Vest-Magterne gav imidlertid Garantierne fra 1720 en god Dag, havde egentlig allerede gjort det i 1849; to Aar efter 1862 satte de tyske Magter sig i Besiddelse af Holstens Havne, uden at nogen af de andre løftede en Finger til aktivt Forsvar for den europæiske Ligevægt, og i 1871 var den tyske Enhed en Kendsgerning.

Vidner alt dette »virkelig højt« (S. 252) om politisk Realitetsans?

Harald Jørgensen synes at mene det. Han mener ogsaa, at »sjældent er politiske profetier gået så fuldkommen i opfyldelse som de, David og hans meningsfæller gjorde sig til talsmænd for i rigsrådet« (S. 498). Maaske. Svagheden er blot, at de National-Liberales Profeti om Helstatsmændenes Politik, hvis disse virkelig havde overtaget Ansvaret, vilde være gaaet lige saa fuldkomment i Opfyldelse. Forhandlingerne mellem Danmark og de tyske Magter ved Midten af 19. Aarhundrede har nemlig ganske samme Moral som Historien om at tage Hatten op og lade den ligge. Helstatsløsningen var blevet mindst lige saa skæbnesvanger som den nationale Politik.

Havde David »haft lejlighed til det«, siger Dr. Jørgensen videre, »ville han have støttet Andræ, da han [1858] i ministeriet gik ind for, at man skulle holde fast ved fællesforfatningen« (S. 355—56). Det er muligt. I saa Fald vilde vi have faaet Krigen med alle dens uberegnelige Følger allerede i 1858 eller 1859. Det er imidlertid ogsaa muligt, at et Helstatsministerium vilde have givet efter for de tyske Fordringer. Det er maaske endogsaa sandsynligt, under alle Omstændigheder stillede David og otte andre Konservative sig i Virkeligheden paa det holstenske Standpunkt under Rigsraadssamlingen i 1859, en Episode, Dr. Jørgensen gaar mærkværdig let hen over i sit Værk (S. 332—34). Og var den danske Regering begyndt at vige, vilde den ikke have faaet Fred, før man var naaet hen til en Unionsordning. Det er nemlig en fuldstændig Misforstaaelse, naar Forfatteren skriver, at »det slesvig-holstenske parti . . . sigtede direkte mod monarkiets sprængning«. Hvad Scheel-Plessen og de, der fulgte ham, lagde ud imod, var den *konstitutionelle* Helstat, ikke Helstaten som

¹ Rigsdagstidende Samling 1852—53 Folket. Sp. 1584.

² Af mit Livs og min Tids Historie II, L-LI.

saadan. Og en vis Svaghed havde ogsaa de Konservative i Kongeriget for Tanken om en Personalunion, selv om det maaske ikke var Davids Standpunkt.

Muligvis kunde en saadan Ordning ogsaa være blevet Følgen af en Krig i 1858—59, men enten den var bragt til Veje paa den ene eller anden Maade, vilde den have rummet alle en Mellemtilstands uoverskuelige Farer; for kun én Ting kan man sige med Sikkerhed: En saadan Ordning var ikke blevet varig. Det vilde have været uholdbart for Danmark at staa i Unionsforhold til et Slesvig-Holsten, hvor det danske Mindretal blev forurettet, og den paagældende Tilstand vilde paa den anden Side have været en Halvhed, som Nationalbevægelsen i Tyskland aldrig havde affundet sig med, naar den først fik Luft under Vingerne. Og saa havde Udviklingsgangen naaet samme Punkt, som den naaede i 1864.

Naar Datidens Konservative kunde mene, at der var Vej frem i deres Politik, er Forklaringen, at de ikke forstod Nationalitetstankens Magt. De mente, at det alene drejede sig om forbigaaende Folkeforvildelser, og at *de* vilde lægge sig igen. Paa det Punkt var og blev de som Parti stærblinde. Harald Jørgensen mener, at »sjældent har vel, som i dette tilfælde, de herskende nationale og skandinaviske stemninger i den grad forblindet et helt folk« (S. 347). Men selv om man lader dette staa ved sit Værd, kan blinde nu engang ikke lede blinde.

De National-Liberales Politik slog fejl, men de forstod i hvert Fald én af Tidens stærkeste Folkebevægelser, og derfor var der, trods Nederlaget, alligevel Fremtid i deres Stræben; efter 1864 kom 1920. Harald Jørgensens Opfattelse har stadig paa underfuld Maade Rod i Samtidens og den nærmere Eftertids ufattelige Sammenløb af Venstre-Agitation og Helstatsforestillinger. Alt det har sin historiske Forklaring, men det er en Misforstaaelse at tro, at saadant er Historie.

Erik Møller.

Rich. Willerslev: Studier i dansk Industrihistorie 1850-1880. Kbh. 1952. 301 sider.

Hovedværket om dansk industrihistorie i 19. årh. er de to bind om perioden 1820—70, som Axel Nielsen udgav i 1944. De er fulde af viden og rige på synspunkter, men ikke lette at overskue, vigtige industrigrene er forbigået, og tiden efter ca. 1850 behandles temmelig summarisk. Kronologisk tager Richard

Willerslev i sin afhandling for doktorgraden fat, hvor Axel Nielsen altså på en måde slipper, og han vil have hovedlinierne frem. Det problem, han især ønsker at belyse, er »om der fandt et industrielt gennembrud sted i perioden mellem 1850 og 1880, hvornår og under hvilke former det fandt sted« (s. 236). Da han i denne henseende stadig har opmærksomheden fæstet på 1850erne og 1860erne, vil anmeldelsen fortrinsvis beskæftige sig med, hvad hans fremstilling viser om industrialiseringen i disse år¹.

Forf. søger pålidelige statistiske oplysninger og begynder med en kritisk behandling af folketællingerne og den på dem byggede erhvervsstatistik. Han finder med rette dette materiale mangelfuldt, men det har rigtignok været erkendt tidligere og mere almindeligt, end det fremgår af hans bemærkninger. Det er ikke rigtigt, at økonomers og historikers tro på pålideligheden af folketællingernes erhvervsstatistik først fik et grundskud ved dr. Skrubbeltangs undersøgelser over husmandstallene (s. 234). Som fremhævet af departementschef Cohn gør Statistisk Tabelværk gang på gang opmærksom på, hvor usikre erhvervsopgørelserne på grundlag af folketællingerne er, og allerede i tabelværket 1905 siges det, at tallene for stigningen i antallet af husmænd 1787—1801 ikke er rigtige². Hvad industrien angår, er det forlængst påpeget, at en stor del af tællingernes »daglejere« og »arbejdsmand« må være industriarbejdere, at mange kvindelige arbejdere må være anført på skemaerne udelukkende som forsørgede, og at selv tællingernes tal for »hovedpersoner« i et erhverv bør anvendes med forsigtighed³. Bogens behandling af folketællingerne har dog takket være oplysende eksempler en selvstændig værdi. Interessant er navnlig forf.s påvisning af, at der var mange flere faste almissenydere i 1850erne og 1860erne end opgivet på folketællingslisterne, skønt de sidste skulde afstemmes med fattigkommissionernes fortegnelser — et nyt vidnesbyrd om, at selv den statistik, der bliver til under medvirkning af lokale offentlige organer, kan være misvisende.

¹ Anmeldelsen er det andet officielle oppositionsindlæg ved bogens forsvar, med de ændringer og tilføjelser som recensensformen medfører. Enkelte steder er henvist til 1. officielle opponent, departementschef Einar Cohns indlæg, nu trykt i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1953. Det indeholder meget værdifulde bidrag til dansk økonomisk historie 1855-75.

² Dr. Skrubbeltang gør selv opmærksom på dette og retter sin kritik udelukkende mod Falbe Hansens brug af husmandstallene, se *Husmand og Inderste* (1940), 63 ff.

³ Se bl. a. *Stat. Tabelværk* 3. r. XVIII, XXIV; *Danmarks Statistik* II (1887), især 478, 480, 482, 487; Henry Bruun: *Den faglige Arbejdsbevægelse I* (1938), 90, 117; G. Nørregaard: *Arbejdsforhold* (1943), 113 f., 160 f.; *Industriens Historie i Danmark* III, 1 (1944), 53.

Forf. kommer ligesom i sin tid Nyrop (og de embedsmænd, der foranledigede de gamle industritællinger) til det resultat, at en holdbar industristatistik må bygge på en opgørelse over industrivirksomhederne og deres arbejdsantal. Han gennemgår kritisk datidens industritællinger, især den utrykte tælling februar 1855, den af finansministeriet foranledigede tælling af fabrikker og »fabriksmæssig drevne håndværk« 1871—72, der i København og landdistrikterne fandt sted i sommeren 1872 (et sammendrag publiceret i Statistiske Meddelelser X, 1873, i nærværende anmeldelse betegnet som »industritællingen«), og den på indenrigsministeriets initiativ foretagne tælling af industri- og håndværksvirksomheder med lønnet medhjælp dec. 1872, af forf. kaldet erhvervstællingen; den trykte bearbejdelse af denne tælling (1874) belyser arbejdernes levevilkår, men kan ikke bruges til forf.s formål. Af de to sidste tællingers råmateriale udskiller forf. samtlige industrivirksomheder med 5 arbejdere og derover, idet han til industrien først og fremmest regner de virksomheder, der arbejder for et marked (s. 52), og altså medtager ikke blot fabrikker, men også forlagsindustri. Da det viser sig, at hver af de to tællinger foruden et fælles stof omfatter virksomheder, som den anden mangler, sammenarbejder han tællingerne, idet han lægger erhvervstællingen til grund og supplerer den ved hjælp af industritællingen og enkelte andre kilder. Resultatet bliver et kartotek, hvor hver virksomhed har sit kort med dens arbejdsantal og andre oplysninger af interesse. Dette materiale, der altså omfatter flere virksomheder med 5 arbejdere og derover end den trykte industritælling, er hovedgrundlaget for hele afhandlingen. På basis af det har forf. udarbejdet en interessant statistik over industriens geografiske placering 1872 og arbejdsantallet i forskellige industrigrene fordelt mellem mænd og kvinder i to aldersklasser samt børn.

Der kan indvendes et og andet mod denne undersøgelse. Man kan spørge, om den gensidige kontrol af arbejdsantallene 1871—72, som forf. s. 44 ff. foretager ved hjælp af de to sidste tællinger samt en meget ufuldstændig privat københavnsk tælling, har synderlig værdi, når disse tre tællinger kun undtagelsesvis kan anses for indbyrdes uafhængige (s. 41). Til støtte for, at 1855-tællingens arbejdsantal er »nogenlunde rigtigt angivet«, anføres i virkeligheden kun, at de af 7 brændevinsbrændere i København opgivne arbejdsantal og tallene på deres hos arbejdsgiveren boende tyende og medhjælpere efter folketællingen tilnærmelsesvis stemmer overens. Kontrolmaterialet er for lille til formålet og for specielt, idet brændevinsbrænderne på grund af beskatningen var

under særligt opsyn; ved at forudsætte, at brændevinsbrændernes arbejdere hovedsageligt boede hos dem, gør forf. sig iøvrigt skyldig i *petitio principii* (s. 20, 34, 39). At hans angreb på David for negativ indstilling til industristatistiske undersøgelser skyder over målet, blev fremhævet af departementschef Cohn, der henviste til de overordentlig vanskelige forhold, hvorunder statistikerne dengang arbejdede. I det hele vidner de to her omtalte kapitler dog om evne til at behandle tal, ikke ringe kritisk sans og en tiltalende utilbøjelighed til skematisering, og den af forf. tilvejebragte nye industristatistik synes mig trods visse af ham selv fremhævede mangler at være det værdifuldeste resultat af hans arbejde.

Noget større betænkelighed vækker forf.s forsøg på ved hjælp af 1855-tællingen, sin egen nye statistik og for Københavns vedkommende den trykte industritælling 1882 at finde talmæssige udtryk for den industrielle udvikling. Han behandler 1855-tællingens materiale på samme måde som de to tællingers 1871—72, udelader af sin ny statistik for 1872 de virksomhedsgrene, som 1855-tællingen bevidst forbigik (i København 1872 ialt 62 virksomheder med ca. 3300 arbejdere), og finder for de øvrige københavnske industrier en stigning 1855—72 fra 188 virksomheder med ca. 4400 arbejdere til 355 virksomheder med ca. 12.400 arbejdere, tal der iflg. forf. viser »en industriel udvikling af aldeles overvældende karakter«; udenfor hovedstaden (med visse omegnskommuner) er der kun i enkelte større provinsbyer tale om »et industrielt gennembrud af en lignende styrke«, en tilsvarende »vældig industrialiseringsproces« (s. 65, 73, 78).

Det er værdifuldt, at forf. ved sin bearbejdelse af 1855-tællingen har givet os et holdepunkt for vurderingen af i hvert fald den københavnske industris størrelse mellem de trykte tællinger fra 1847 (i Rawerts Kongeriget Danmarks industrielle Forhold) og 1871—72. Hans sammenligning giver dog grund til visse anmærkninger. Han fremhæver s. 70, at hans nye statistik for 1872 må betragtes som sikrere (d. v. s. fuldstændigere) end 1855-tællingen. Han sigter måske her til tallene for provinsen (jfr. s. 63), men karakteristikken rammer formentlig også de københavnske tal. Mens forf. i sin nye statistik til en vis grad har kunnet kompensere de tilfældige, ikke tilsigtede udeladelser af enkelte virksomheder i hver af de senere tællinger, har han ikke anvist en sådan mulighed for 1855-tællingens vedkommende. Også af andre grunde er det vanskeligt at sammenligne tallene fra 1855 og 1872. Når man som forf. vil benytte arbejdertallene til belysning af industriens udvikling, må man i hvert fald gøre sig klart, at

beskæftigelsen afhænger af sæson og konjunkturer (jfr. s. 69), og at tællingen 1855 fandt sted i vinterens hjerte, mens forf.s statistik 1872 er sammensat af vinter- og sommertal; det er vel også et spørgsmål, om man ikke i slutningen af 1872 var nærmere en konjunkturbølges top end i begyndelsen af 1855. Af samme grunde må forf.s tal for væksten i bedrifternes gennemsnitsstørrelse tages med forbehold¹. Et andet problem er, om fabrikanternes opgivelser var lige korrekte på de to tidspunkter. Det siges 1843, at adskillige navnlig københavnske fabrikanter til tællingerne opgiver omfanget af deres bedrift mindre, end det i virkeligheden er (s. 31, jfr. 34), og især indtil næringsskatten i København ved loven af 1861 blev afløst af den kommunale indkomstskat på grundlag af selvangivelse, kan hensynet til beskatningen meget vel tænkes at have fået visse industridrivende til at opgive for små tal også for deres arbejdere. Et virkeligt kontrolmateriale for 1855-tællingens arbejdsantal har forf. som nævnt ikke præsteret. Endelig vil en betydelig misvisning kunne fremkomme, hvis han, som departementschef Cohn formodede, på grund af spørgeskemernes forskellige form har medtaget flere af de midlertidige arbejdere 1872 end 1855 og 1882, hvilket ikke sikkert fremgår af bogen; de midlertidige arbejdere udgjorde ved industritællingen 1871—72 ca. $\frac{1}{4}$ af det hele arbejdsantal. Den mulighed, at 1855-tællingen forbigår en del dengang eksisterende forlagsindustri, er forf. selv inde på (s. 66, 151).

Det er altså ikke så ligetil at sammenligne tallene fra 1855 og 1872, og de her anstillede rent foreløbige betragtninger kunde tyde på, at forskellen mellem de to år ikke er helt så stor, som man efter forf.s tal skulde tro. Når han til støtte for den antagelse, at 1855-tællingens tal ikke er »urimeligt lave«, anfører Rawerts tælling fra 1847 (s. 65), kan det indvendes, at i hvert fald visse af Rawerts tal netop synes at være urimeligt lave (se bl. a. de af forf. s. 30 f. anførte eksempler). Men selv om man ikke finder en sammenligning af tallene 1855 og 1872 betænkelig, har man lov at betvivle, at en stigning på gennemsnitlig en halv snes virksomheder og nogle hundrede arbejdere årlig gennem 18 år i den hastigt voksende hovedstad med rette kan betegnes som »en industriel udvikling af aldeles overvældende karakter«.

¹ Det skyldes vist undervurdering af konjunkturernes betydning for beskæftigelsen 1872 og 1882 (jfr. Jørgen Pedersen: Arbejdslønnen i Danmark (1930), 31), når forf. s. 69 påstår, at det egentlige København 1872 var ved at være industrielt mættet. Einar Cohn viste ved hjælp af tællingen 1897, at dette er urigtigt.

I de følgende kapitler, der udgør størsteparten af bogen, behandler forf. træk af den tekniske udvikling, især anvendelsen af mekanisk drivkraft, visse beskæftigelsesmæssigt vigtige industrigrenes historie, kapitaldannelsen i Danmark, industriens kreditforhold og de industrielle aktieselskaber. Han søger stadig at fremhæve, hvad der kan tale for en stærk industrialisering i 1850erne og 1860erne. Selv om han bevidst undlader at gøre rede for en række vigtige faktoreres betydning for industrialiseringen (s. 179), giver disse kapitler en nyttig oversigt. De indeholder også gode iagttagelser og interessante enkeltheder, bl. a. vedr. koncentrationsbestrebelse og industriens lokalisering, men er som helhed lidet dybtgående. Benyttelsen af det trykte materiale lader en del tilbage at ønske, og af utrykte kilder har forf. foruden tællingerne og Axel Nielsens samlinger i Det kgl. Bibliotek kun (sporadisk) brugt Tietgens arkiv.

Til belysning af svagheder i forf.s litteraturbenyttelse kan følgende eksempler tjene: S. 76 taler han om, at det i perioden 1855—72 voldte »de største vanskeligheder« at tilpasse »den kraftigt voksende flod af arbejdere« til det nye fabrikssystem, og tilføjer: »Arbejderreglementerne, som skyder frem i dette tidsrum, står som et monument over denne overgangstids besværligheder såvel for arbejderne som for arbejdsgiverne«. Forf.s kilde, dr. Nørregaards Arbejdsforhold, kender af nogenlunde sikkert daterede arbejdsreglementer 1855—70 to, mens syv er dateret eller kendes fra 1871—72, og dr. Nørregaards vurdering af reglementerne som en naturlig konsekvens af, at mange mennesker skulde arbejde sammen i fabrikkerne, er mere koldsindig end forf.s; det er vel også et spørgsmål, om ikke håndværkssvendene adskillige steder arbejdede under nok så strenge disciplinære forhold som fabriksarbejderne. S. 98 nævner forf. blandt medvirkende årsager til hjemmeindustriens forsvinden, at husmænd og daglejere under landbrugets fremgang blev »kraftigere udnyttet end tidligere«, og anfører N. C. Rom som hjemmelsmand for, at »husmænds og daglejerens kræfter ikke slog til til yderligere sysselsettelse efter endt dagværk«. Rom, der naturligvis kendte landbrugsarbejdets sæsonpræg, og som vilde have husmænd og daglejere til at drive husflid, kan jo ikke godt have ment noget sådant. Man læser da også på det sted, forf. henviser til, at det moderne landbrugs større arbejdskrav ingenlunde »retfærdiggør . . . den ladhed og det driveri, som næsten alle beretninger fra hele landet samstemmer i at tillægge karlene og i det hele mandkønnet, når vinteraftnerne kommer.«¹ Endelig kan i denne forbindelse

¹ N. C. Rom: Den danske Husflid (1871), 24.

nævnes forf.s omtale af handskefabrikationen, der o. 1870 var en af vore få eksportindustrier (s. 99 ff.). Forf. mener, at baggrunden for denne industris opsving »må antages ganske overvejende at have været den lave kvindelige arbejdsløn« (s. 241), der atter hang sammen med den store tilvandring af kvinder til København. »For ingen anden industrigren kan vi så sikkert konstatere forbindelsen mellem de sociale forhold og det industrielle opsving« (s. 102). Derimod afviser han den mulighed, at den danske handskeindustri var den udenlandske teknisk overlegen: den eneste maskine, der anvendtes, var, hævder han, handskesymmaskinen. Imidlertid var det jo ikke alene i Danmark, at kvindelønnen i dette og beslægtede fag, der ofte blev drevet som bibeskæftigelse af gifte koner, lå elendigt lavt¹. Et sikkert skøn over lønhøjdens betydning for konkurrencedygtigheden kan derfor kun bygge på en sammenlignende undersøgelse af arbejdslønnens andel i salgsprisen pr. par handsker i danske og konkurrerende virksomheder, en undersøgelse som i hvert fald her hjemme næppe kan foretages og som forf. ikke har foretaget. Den samtidige, af forf. ukendte litteratur om den danske handskeindustri anfører andre grunde til de danske handskers success i England, som var hovedmarkedet, nemlig foruden dygtig købmandsmæssig indsats og relativ prisbillighed (der tilskrives ringe avance og billige skind) det udmærkede råmateriale, som især de jyske hedefår leverede; først og fremmest skal englænderne dog have værdsat de danske handskers ensartede kvalitet, der synes at hænge sammen med, at næsten alle københavnske fabrikanter fik tilskåret deres skind på N. F. Larsens franske tilskæremaskine og farvet dem i hans skindfarveri. Sikkert er det, at danske handsker fik høje udmærkelser på de internationale udstillinger². Indenfor sin klasse var vor handskeindustri altså en kvalitetsindustri, en mulighed, som handskemageriets glørværdige traditioner her i landet burde have fået forf. til at tænke på. Selv om adskillige herhenhørende problemer kræver en nøjere undersøgelse bl. a. i engelske kilder, kan det uden videre siges, at forf.s fremstilling på dette punkt er skæv.

De nævnte eksempler er fremdraget, fordi de peger i samme retning. Ved mangelfuld litteraturbenyttelse kommer forf. til at give de sociale modsætninger og udnyttelsen af arbejderne en mere fremtrædende plads i billedet af den industrielle udvikling,

¹ Jfr. J. Clapham: *An Economic History of Modern Britain*. Free Trade and Steel (1952), 464 ff.

² Se bl. a. *Dagens Nyheder* 9/6 1869; *Industriforeningens månedsskrift* 1870; Conrad Holm: *Pelzner og Handskemagerens Lavsartikler* (1884); Johs. Schrøder: *N. F. Larsen* (1885), især 19 ff.

end kilderne berettiger til. N. F. Larsens indsats kan desuden give anledning til at minde om et forhold, som man let kan glemme, når man læser forf.s fremstilling: at dansk industris fremgang i denne periode også skyldes dygtige industri- og arbejdsledere, mænd som J. C. Jacobsen, O. J. og P. J. Winstrup, J. G. A. Eickhoff, Baumgarten, Burmeister og Wain, foruden en lang række mindre kendte folk.

Endnu mere beklageligt er det, at forf. ikke har benyttet sin fortegnelse over industrivirksomheder som udgangspunkt for arkivundersøgelser, og at han flere steder udtrykker sig mere kategorisk, end hans sparsomme kildestudier berettiger ham til. Adskillige små mangler og unøjagtigheder i fremstillingen kunde være undgået ved et kortvarigt arkivbesøg, men også på mere afgørende punkter kunde benyttelse af utrykt materiale have forøget forf.s og vor viden. Forf. taler med rette om dampmaskinen som noget, der »frem for alt« satte sit præg på den industrielle udvikling og medførte overgang til fabriksdrift, men beklager, at der ikke findes nogen pålidelig kilde til belysning af udviklingen i denne henseende i 1850erne og 1860erne. Ganske særlig beklager han, at der for Københavns vedkommende kun er to holdepunkter, tællingerne 1855 og 1882 (s. 85 ff.). Når københavnske bygninger i 50erne og 60erne blev vurderet til brandforsikring, blev imidlertid efter stikprøver at dømme installerede dampmaskiners HK regelmæssigt opnoteret, ligesom andre maskinanlæg kort blev beskrevet. For landdistrikterne synes vurderingsforretningerne at være mindre givende, men det er jo især de københavnske dampmaskiner, der savnes oplysninger om. Forf. har åbenbart her forbigået et værdifuldt materiale, der formentlig kan bruges til statistik. Forsikringsarkiverne tillader for hele landet at datere nybygninger og udvidelser og bestemme disses assuranceværdi. Det er vel uden sammenligning den bedste kilde vi har til belysning af det vigtige industrihistoriske spørgsmål, når og i hvilket omfang de faste fabriksanlæg blev udvidet eller nedlagt¹.

Også forf.s behandling af industriens finansiering vilde have vundet ved brug af utrykte kilder. Det er ikke ukendt, at Danmark takket være landbrugseksporten ved 1870ernes begyndelse var blevet en kreditorstat, og at det lave danske renteniveau begunstigede industrialiseringen², men det er fortjenstfuldt, at

¹ Den samme lidet påagtede kildegruppe har naturligvis værdi for andre grene af den økonomiske historie og kan f. e. bruges til at belyse det omfattende byggeri i landbruget i 50erne og 60erne.

² Dän. Wirtschaftsgeschichte (1933), 519; Industriens Hist. i Danmark III, 1 (1944), 205.

forf. går nærmere ind på disse forhold og f. e. søger at gøre rede for ændringerne i handels- og betalingsbalance. Når det gælder det spørgsmål, som i første række må interessere læseren: hvor store beløb gik til industriens finansiering især før 1870, og hvordan blev de formidlet, bliver vi imidlertid ikke klogere gennem forf.s fremstilling. Han taler (s. 204 ff.) ganske vist om den »gennemgribende indflydelse« også på industrien, som sparekasser, privatbanker og kreditforeninger fik efter 1850erne, men i næste øjeblik tilstår han, at »materialet svigter« »til en mere konkret påvisning af, hvilke konsekvenser kreditmarkedets udbygning fik for industrien«. I stedet henviser han til »samtidens almindelige vurderinger« (hvoraf dog kun anføres en allerede af Axel Nielsen¹ benyttet udtalelse fra 1858, som ikke har synderlig beviskraft i denne forbindelse), og til to regnskabsuddrag: 1862 for et garveri med overvejende private lån, 1878 for De danske Sukkerfabrikker, der hovedsagelig arbejdede med bank- og sparekasselån. Dette sammenligningsmateriale er dog for beskedent, til at det som forf. mener kan »sandsynliggøre« eller endog »synes ... at dokumentere« nogetsomhelst om en almindelig bevægelse. I øvrigt er den omstændighed, at lånene i garveriet var »ganske overvejende privat formidlet«, ikke just egnet til at illustrere »anstaltkreditens voksende betydning for industrien allerede i slutningen af 50erne«, endsige dens »gennemgribende indflydelse« i 1860erne.

Departementschef Cohn imødegik især på grundlag af bankers og sparekassers udlånsstatistik den opfattelse, at der via kreditanstalterne skulde være tilgået industrien større beløb før 1870. Sikre tal for industrikreditens størrelse og sammensætning vil man kun kunne hente fra industrivirksomhedernes egne bøger², af hvilke for tiden kun få er afgivet til de offentlige arkiver. Af skifterne vil man dog — som Axel Nielsen for en ældre tid har gjort det — kunne se noget om, hvilke former for kreditgivning der faktisk forekom. Ikke mindst fallitboerne i Sø- og Handelsretten efter konkursloven af 1872 har interesse³; blandt dem findes fra 70erne Albertis foretagenders og Sukkerfabrikken Lollands store boer. Og for enkelte låneformers vedkommende

¹ Industriens Hist. i Danmark III, 1, 205.

² I Sverige har prof. Gårdlund kunnet benytte 33 udvalgte industriarkiver til sin undersøgelse Svensk Industrifinansiering 1830—1913 (1947), sml. H. T. 11. r. III, 502 ff. Man kunde ønske, at private foretagender her hjemme vilde være lige så liberale mod historikerne.

³ I skiftepapirerne findes navnene på ejerne af (partial) obligationer i vedkommende foretagende og forskellige andre oplysninger om, hvem der har finansieret industrien.

tillader det nu tilgængelige materiale en statistisk behandling. Når forf. mener, at sparekasserne især ydede industrien lån mod pant i fast ejendom (s. 199), havde det været nærliggende og med hans kartotek som udgangspunkt ingeniørlunde uoverkommeligt at gennemgå nogle panteregistre og (evt. for begrænsede geografiske områder eller enkelte industrigrene) kontrollere, i hvilken udstrækning sparekasserne faktisk gav prioritetslån til industrien. Gennem panteregistrene kunde man også få oplysning om f. e. partialobligationslåne, en låneform, der jo blev meget anvendt af aktieselskaberne i 1870'erne, og som forf. kun flygtigt berører (s. 223 f.), og om skadesløsbreve som dækning for kassekredit eller kontokurant. I København findes i øvrigt særlige løsøre-panteregistre, som er lette at bruge og indeholder interessant stof, bl. a. eksempler på, at jernindustrien gennem forskud fra kunderne skaffede sig driftsmidler til fabrikation af de store enheder, trafiknettets udbygning krævede (jfr. s. 171)¹.

Det er altså ikke lykkedes forf. at rokke den gamle opfattelse, at 1870'erne takket være de mange aktieselskaber dannede epoke i industrifinansieringen. Han kaster heller ikke nyt lys over perioden før 1870 ved sin behandling af bankernes, særlig privatbankens og Tietgens stiftervirksomhed — jeg foretrækker dette ord for det af forf. uden dadlende betydning anvendte »gründer«, som i manges øren har en odios biklang. Det pågældende kapitel giver interessante synspunkter, men det er — måske på grund af mangler i det tilgængelige kildemateriale — meget få præcise kendsgerninger, forf. kan meddele om bankernes medvirkning ved dannelsen af industriselskaber; at en bank ligger med en aktiepost, giver et selskab kredit eller overtager det som ufyldstgjort pant-haver, behøver jo ikke at betyde, at den har været ligefrem deltager i selskabets stiftelse, endsiige at den har taget initiativet dertil (en sådan initiativtagen betegnes s. 244 som »gründerbankernes« hovedopgave), og bankberetningernes ord om, at banken har »medvirket« ved stiftelsen af et aktieselskab, kan dække over meget forskelligt, herunder vel almindelig emissionsvirksomhed. Det er derfor uklart, i hvilken udstrækning forf.s meget kategoriske brug af ordet »gründervirksomhed« om bankernes forhold til industrien er berettiget. Det er betegnende (og forvirrende), at han om den samme række foretagender i flæng bruger udtryk som »de af Tietgen og Privatbanken . . . stiftede selskaber« og »selskaber stiftet under Tietgens og Privatbankens

¹ F. e. flere kontrakter om skibsbygning mellem staten og Baumgarten og Burmeister i 1860'erne, kontrakt mellem Sjællandske Jernbaneselskab og Smith og Mygind 1874 om bygning af en trappeviadukt.

medvirkning« (s. 227 f.)¹. Hans konklusion, at »det industrielle gennembrud efter 1850erne og i særdeleshed opsvinget i 1870erne . . . tillige som baggrund har bankernes overgang til gründer-virksomhed« (s. 232), er i hvert fald misvisende. De eksempler på bankers medvirkning ved industrigrundlæggelse, han meddeler, stammer alle fra tiden efter 1870.

Derimod giver forf. i denne forbindelse visse bidrag til Tietgens karakteristik. Skønt han ikke dokumenterer det ved gennemgang af alle relevante vedtægter, har han troligt nok ret i, at Tietgen var den første, der (1866) fik givet aktionærerne i et dansk selskab stemmeret i ligefremt forhold til deres aktietal (s. 217 f.), en bestemmelse, der måtte gøre aktieselskaberne mere tiltrækkende for den store kapital (s. 233). Det er en værdifuld iagttagelse. Han fremdrager også interessante enkeltheder fra Tietgens kopibøger og skitserer bl. a. på grundlag af dem et portræt af Tietgen, som har flere træk af hensynsløshed end de sædvanlige fremstillinger. Vistnok med rette understreger han Tietgens forkærlighed for monopolagtige sammenslutninger, som han i det hele, måske noget stærkere end berettiget, fremhæver monopolistiske tendenser indenfor industrien. Forf.s omtale af Tietgen kan give anledning til at beklage, at M. Vibæks fortjenstfulde arbejder endnu ikke er fortsat med en videnskabeligt forsvarlig skildring af Tietgens virksomhed efter 1857. Først i en sådan kan de af forf. meddelte træk få det rette historiske perspektiv og afvejes mod Tietgens store positive indsats i dansk økonomisk liv.

Den sidste af forf.s undladelsessynder, som her skal nævnes, vedrører hans liste over de i 1870erne stiftede industriaktieselskaber. Listen bygger udelukkende på trykte kilder, som ikke er af første rang, og forf. har undladt at kontrollere dem ved hjælp af de autentiske fortegnelser over aktieselskaber, som førtes i henhold til lov 1862 om benyttelse af firmaer. Det havde været let i det mindste at efterse protokollen over »anonyme selskaber« for København (i Stadsarkivet), der i denne forbindelse er særlig vigtig, dels på grund af den københavnske industris omfang, dels fordi flere udenbys foretagender juridisk hørte hjemme i hovedstaden. Protokollen og dens bilag, blandt hvilke man normalt finder selskabsvedtægterne, viser at forf.s oplysninger på flere væsentlige punkter kan korrigeres eller suppleres. Det gælder antallet af selskaber, aktiekapitalens størrelse, spørgsmålet om

¹ Axel Nielsen mener (Bankpolitik I (1923), 322) at Privatbanken som sådan ikke deltog i aktietegningen, men bygger måske her blot på Schovelin (Privatbanken (1907), 77 f.).

det er ældre virksomheder, der overgår til aktieselskaber m. m.¹ Det er heller ikke uden interesse, at protokollen altid anfører bestyrelsen og ændringer i dennes sammensætning, en enkelt gang tillige aktionærernes navne.

En række af forf.s argumenter for, at industrialiseringen før 1870 var ekseptionelt stærk, har vist sig utilstrækkeligt underbyggede: Københavns kommune var ikke 1872 ved at være »industrielt mættet«. Det er ikke lykkedes forf. at påvise særlige sociale spændinger som følge af fabriksindustriens fremtrængen i 1850erne og 1860erne, og 70ernes faglige arbejderbevægelse blev da også domineret af håndværkere². Han har ligeså lidt kunnet dokumentere, at industrien fik nogen betydelig del i anstaltkrediten før aktieselskabernes glansperiode i 70erne, eller at bankerne inden da medvirkede ved industrigrundlæggelsen. Det kan tilføjes, at han heller ikke har kunnet påvise nogen særlig høj grad af mekanisering i dansk industri 1872. Han finder ganske vist (s. 95), at det gennemsnitlige antal HK pr. dampdrevne fabriksvirksomhed i dette år ikke var meget større i Frankrig end i Danmark, men han glemmer at anføre den oplysning fra sin kilde³, at den franske industris totale antal dampHK samtidig var 338,000, mens det tilsvarende danske tal, brænderier medregnet, vel allerhøjest var 7—8000 (jfr. s. 87). Frankrig, der iflg. forf. kun var »lidet industrialiseret«, og hvis befolkning var en snes gange større end Danmarks, havde formodentlig 1872 mindst 40—50 gange så mange industrielle dampHK.

En vurdering af forf.s påstand om den stærke industrialisering i 1850erne og 1860erne må derfor hovedsagelig støtte sig på hans

¹ Et par eksempler kan anføres: Til protokollen anmeldtes også ældre selskaber, deriblandt det af forf. ukendte Akts. Saltraffinaderiet Lyneborg, vistnok stiftet i begyndelsen af 1850erne. Bryggeriet Aldersro er stiftet 1860, ikke 1858 (s. 210). I forf.s liste fra 1870erne mangler The Scandinavian Preserved Butter Co. (anm. 1873) med 500.000 kr. aktiekapital, kendt fra landbrugseksporthens historie (sml. Vagn Dybdahl i Jyske Samlinger 1946); det overtog og drev Busck jun.s dåsesmørfabrik, og i bestyrelsen sad Hans Broge og Hendrik Pontoppidan. Bornholms Kul- og Teglværker havde tysk bestyrelsesflertal og generalforsamlingen kunde holdes i Lübeck eller København; firmaet må altså føjes til forf.s liste s. 186 over tysk finansierede selskaber. De to aktieselskaber Lyngby Glasværk (kapital 200.000 kr.) og Bryggeriet i Rahbeks allé (opr. kapital 580.000, senere 1 mill. kr.) overtog begge bestående virksomheder.

² Henry Bruun: Den faglige Arbejderbevægelse I (1938), 280 ff.

³ J. Clapham: The Economic Development of France and Germany (1923), 259.

tal for virksomheder og arbejdere og hans data vedr. fabriksgrundlæggelser. Det kan imidlertid til en vis grad være en skønsag, om tal er store eller små, en bevægelse stærk eller svag, og når forf. kan kalde bygningen af to cementfabrikker¹ med tilsammen 49 arbejdere »et egentligt gennembrud for cementindustrien« (s. 158), er det måske forståeligt, at ikke alle kan se et industrielt gennembrud, hvor han finder det. Mere frugtbart end at diskutere forf.s iøvrigt noget vaklende sprogbrug på dette punkt vil det formentlig være at efterse, i hvilken grad hans statistiske undersøgelser har ændret grundlaget for vurderingen af industriens standpunkt i begyndelsen af 70erne og af de foregående års industrielle udvikling.

Det statistiske grundlag for bedømmelsen af den samlede danske industris størrelse ved 70ernes begyndelse har hidtil foruden folketællingerne været den 1873 trykte industritælling for 1871—72, der omfattede omtrent 30,000 arbejdere og 1400 virksomheder, heraf dog kun 851 med 5 arbejdere og derover. William Scharling dømte på basis af denne tælling, hvis ufuldstændighed han var klar over, at de danske fabrikker i det hele var små og kun få i antal. Noget lignende havde C. Nyrop, vel datidens bedste kender af industriens forhold som helhed, sagt i midten af 70erne; senere har bl. a. Henry Bruun (der af industritællingens godt 14,000 københavnske arbejdere udskiller ca. 9600 egentlige fabriksarbejdere) fældet samme dom, og P. Munchs mening om industritællingens tal synes ikke at være meget forskellig fra Bruuns².

Forf. finder, uvist hvorfor, at en generel sammenligning mellem industritællingen og hans egen statistik for 1872 vil »føre for vidt«, og nøjes med at sammenligne de vigtigste erhverv (s. 55 f.). Når man i industritællingen fradrager virksomheder med under 5 arbejdere efter at have tillagt dem 4 arbejdere hver (altså mere end det sandsynlige arbejdstal), ser man af forf.s sammenstilling af særlig vigtige københavnske virksomheder, at han til den gamle industritællings 105 virksomheder med 6837 arbejdere og et gennemsnitligt arbejdstal pr. virksomhed på 65 har kunnet lægge 32 virksomheder og 964 arbejdere (gnsn. 30). Behandler man de samlede tal for hvert af de tre områder, København,

¹ Portlandcement er ikke »en blanding mellem kulsur kalk og ler« (s. 158). Brændingen, som forf. ikke nævner, ændrer blandingens kemiske sammensætning.

² Danmarks Statistik II (1887), 495; C. Nyrop: Meddelelser fra Industriens Omraade (1876), 55; Henry Bruun: Den faglige Arbejderbevægelse (1938), 119, 283; Schultz Danmarkshistorie V (1942), 573.

købstæder med handelspladser og landdistrikter på samme måde, og fradrager man i industritællingen de erhverv, som forf. udelader i sin egen statistik (brændevinsbrænderier, møbelfabrikker og møllebyggerier, jfr. s. 53), bliver resultatet, at forf. i *København* til industritællingens 291 virksomheder og 13,009 arbejdere (gnsn. 45) har kunnet føje i alt 126 virksomheder og 2679 arbejdere (gnsn. 21). Størsteparten af de af forf. fremdragne københavnske industrivirksomheder er åbenbart små¹. I *købstæder og handelspladser* kender industritællingen 349 virksomheder med 9485 arbejdere (gnsn. 27), hvortil forf. kan føje 252 virksomheder og 2626 arbejdere (gnsn. 10). Herved må bemærkes, at industritællingen i dette område fandt sted i sommeren 1871, og at der mellem de to tællinger kan være grundlagt en del virksomheder (jfr. s. 51). For *landdistrikterne* er forskellen mest påfaldende. Industritællingen har 165 virksomheder med 5118 arbejdere (gnsn. 31), forf. derudover 344 virksomheder og 4353 arbejdere (gnsn. 13). En del af forskellen skyldes dog forskelligt tællingsgrundlag, idet industritællingen af teglværker kun medtager virksomheder med over 10 arbejdere (jfr. s. 59).

Læseren kan herefter selv skønne over, hvorvidt forf. med sin ny statistik, der viser ialt godt 1500 virksomheder med til sammen godt 37000 arbejdere, *væsentlig* har forrykket grundlaget for vor bedømmelse af Danmarks »industrialiseringsgrad« ved 70ernes begyndelse. Jeg mener det ikke: industritællingen viser en industri af beskedent omfang; forf.s tal er større, men e. m. m. stadig beskedne. Han har ganske vist næsten fordoblet antallet af industritællingens virksomheder med 5 arbejdere og derover, men han har kun forøget dens arbejdsantal med godt en trediedel; det er overvejende småvirksomheder, han har fremdraget, og adskillige af dem tilhører nok det usikre grænseområde mellem industri og håndværk. Dertil kommer, at en del af industritællingens 5—600 virksomheder med mindre end 5 arbejdere kan have passeret denne grænse under konjunkturstigningen mellem de to tællinger, et spørgsmål der kun kan klares ved hjælp af tællingernes urmateriale. Bemærkelsesværdig er den ringe forskel på industritællingens og forf.s arbejdsantal for København, hvor iflg. bogen den »voldsomme industrialiseringsproces« først og fremmest havde udspillet sig. Det område, hvor forf.s statistik snarest kan siges at rokke ved gamle forestillinger, er — i overensstemmelse med hans bedømmelse af industritællingen, se

¹ Hvis man kunde udskille industritællingens virksomheder af forf.s egen statistik, vilde de resterende virksomheders arbejdsantal formodentlig vise sig at være mindre end her angivet (jfr. s. 44 ff.).

s. 48 f., 60 — landdistrikterne, hvis industri han jo selv tillægger ringest betydning. Ved vurderingen af arbejdertallene i 1872 må det vel endda have in mente, at mekaniseringen og dermed produktionen pr. arbejder dengang var meget ringere end nu, og at der for en stor del var tale om stærkt forarbejdede produkter.

Hvad udviklingens forløb indtil 1872 angår, tager forf. på et ikke uvæsentligt punkt afstand fra en ældre opfattelse, idet han kategorisk afviser Fr. Krebs' påstand om, at gennemsnitsstørrelsen af håndværks- og industribedrifter taget under eet sank 1855—70 (s. 22, 237). Forf. har ret i, at Krebs' beregningsgrundlag er forkert, men om hans opfattelse af udviklingstendensen også er det, kan ikke afgøres uden en undersøgelse af håndværkets forhold, som forf. ikke har foretaget. Departementschef Cohn argumenterede i sin opposition ud fra egne beregninger for, at der blev væsentlig flere små håndværksbedrifter i den nævnte periode, og at dette trods industriens vækst holdt den gennemsnitlige bedriftsstørrelse nede for hele gruppen industri og håndværk — noget der naturligvis er vigtigt for bedømmelsen af industriens relative betydning. Ligesom Henry Bruun¹ understreger Einar Cohn, at der endnu i 70erne var flere håndværkere end industriarbejdere i København.

Forf. har imidlertid lagt større vægt på at placere »det industrielle gennembrud« i Danmark kronologisk. Han nævner i sin konklusion (s. 236 f.) som »den almindeligt udbredte« opfattelse, at det industrielle gennembrud skulde have fundet sted i årene efter 1870. Denne opfattelse må, siger forf., efter hans undersøgelser modificeres. »Der var allerede fra 1850erne tale om et sådant opsving for den danske industri, at man er berettiget til at tale om et begyndende gennembrud allerede da. Her begynder en industrialiseringsbølge, som i løbet af 1860erne og 1870ernes første halvdel bliver af stadig større styrke . . .« Udviklingsforløbet var, tilføjer han, »i flere henseender betydelig mere kompliceret og nuanceret, end man hidtil har antaget«, bl. a. fordi industrialiseringen overvejende var lokaliseret til København og enkelte større købstæder.

Hvis man efterser nogle essentielle ældre arbejder, som indeholder en begrundet opfattelse af industrialiseringens faser — og det er jo alene den slags arbejder, der har interesse som sammenligningsgrundlag — vil man finde, at forf.s konklusion ikke er helt så ny, som han giver indtryk af; man bør naturligvis ikke her fæste sig ved anvendelsen af det upræcise ord »gennembrud«, men ved det samlede billede af udviklingens forløb. William

¹ Den faglige Arbejderbevægelse I (1938), 284.

Scharling siger i sin udførlige skildring af industriens historie¹, at dansk industri o. 1850 var nået så vidt, »at den kunde følge med i den europæiske industris almindelige udvikling«, og blandt faktorer, der fremmede industrialiseringen, nævner han den lettere adgang til kredit gennem banker og sparekasser, rigelig arbejdskraft som følge af stor indvandring til byerne, toldloven efter hertugdømmernes tab m. m. Da industritællingen henfører de 1871—72 bestående bedrifter til fire perioder² efter deres grundlæggelsesår og udviser, at 374 af de 1400 bedrifter var grundlagt efter 1864 og 231 ældre virksomheder (med 28 0/0 af samtlige arbejdere) væsentligt udvidet i samme periode, slutter han, at »vort fabriksvæsen i årene 1864—72 fik et betydeligt opsving«. Han fremhæver, at København havde de største fabrikker og henved halvdelen af arbejderne. Hovedtræk af denne fremstilling vil man genfinde i en moderne håndbog som Schultz Danmarks-historie³, navnlig i kapitlet »Det industrielle gennembrud 1864—1876«. Særlig uheldigt er det, at den eneste historiker, forf. nævner som tilhænger af den opfattelse, at gennembruddet fandt sted *efter* 1870, Georg Nørregaard, på det af forf. omtalte sted siger, at det er »rimeligt at regne årene omkring 1870 for gennembrudets tid«. Senere nævner dr. Nørregaard, at især aktieselskabstiftelsen »taler for at kalde industriens opsving i København i 1870erne for et gennembrud«, men tilføjer, at man ikke må »forveksle dette med den moderne danske industris tilblivelse, som snarest tilhører den foregående menneskealder«, hvilket han motiverer i en oversigt over de enkelte industrigrenes udvikling⁴. Om man siger, at f. e. den danske cementindustri »blev til« eller »brød igennem« med anlægget af de ovennævnte to fabrikker, kan vel så nogenlunde komme ud på eet.

En samlet oversigt over de enkelte bedrifters grundlæggelsesår i lighed med den trykte industritællings bringer dr. Willerslevs bog desværre ikke, og den vilde vel i alle tilfælde blive meget ufuldstændig. Da vi heller ikke kan bestemme industriarbejder-tallet på noget tidspunkt mellem 1855 og (1871—)1872, er det ikke muligt på grundlag af forf.s fremstilling at tegne en kurve

¹ Danmarks Statistik II (1887), se navnlig 472 ff., 495 f., 501.

² Nemlig før 1847 (441 bedrifter), 1847—57 (385), 1858—63 (200), og 1864—72. Desværre ses det ikke, hvor mange af nyanlæggene og udvidelserne i den sidste periode der falder før 1870.

³ IV, 791; V, 568 ff.

⁴ Georg Nørregaard: Arbejdsforhold (1943), 114 ff.

over bedrifts- og arbejdertallets bevægelse mellem de to år. Med udgangspunkt i de af forf. meddelte oplysninger kan man dog danne sig visse om end usikre forestillinger om forløbet, og flere holdepunkter vil måske kunne fås f. e. fra forsikringsarkiverne. Da forf. i sin konklusion trækker et skarpt skel ved 1870, mens basis for hans ny statistik er december 1872, er det åbenbart vigtigt at søge at skaffe sig et indtryk af, hvad de første år af 70erne betød for industrien. Forf. synes ikke at have gjort sig dette helt klart. Han ved naturligvis, at opgangen i 1870erne var begyndt inden december 1872 og opregner f. e. 16 industriaktieselskaber, der blev stiftet 1872, men s. 99 anfører han merkeporttallene for handsker 1868—69 (godt 10,000 kr) og 1876 (godt 30,000 kr) uden at tilføje, at merudførslen allerede i finansåret 1871/72 havde overskredet 27,000 kr . Også f. e. importen af bomuldsgarn (vegetabiliske garner), der omtales s. 151, viser en relativt betydelig stigning i 70ernes tre første år. Man må vistnok regne med, at 70ernes opgangsperiode, der synes at følge efter en forbigående nedgang i hvert fald i visse industrigrene allersidst i 60erne, begynder før den fransk-tyske krig. Allerede i første halvdel af 1870 siges der at være sket mange udvidelser af industrivirksomheder, og selve krigen medførte foruden mulig kortvarig stagnation i visse erhverv også ekstra indtægter¹. En relativ stor del af arbejderne og adskillige bedrifter i forf.s nye statistik er da vel kommet til i de sidste tre år før december 1872 og kan altså ikke tages til indtægt for industrialiseringen i 1850erne og 1860erne. Sammenholder man dette med, hvad forf. s. 156 ff. og andetsteds anfører om nyanlæg og industriel fremgang i sidste halvdel af 1860erne, får man et indtryk af den samlede udvikling, som nogenlunde svarer til de nævnte ældre fremstillinger.

Denne traditionelle opfattelse synes ikke uforenelig med de højst interessante oplysninger om nationalindkomsten 1855—75, som departementschef Cohn meddeler i sin anmeldelse. Hans tal viser e. m. m. en relativt stærk vækst i landbrugets indtægter i sidste halvdel af 60erne, mens indtægtskurven for gruppen »andre erhverv« først stiger stejlt fra og med 1870². Men selv en procentvis betydelig forøgelse af den beskedne industris omfang og indtægt kan næppe have påvirket nationalindkomsten væsentligt,

¹ Jens Warming: Gode og dårlige tider (1903), 15.

² Departementschef Cohn skønner derimod, at landbrugets nationalindkomst 1855—70 kun viser »en beskedne stigning«, navnlig når henses til, at landbrugsbefolkningen samtidig øgedes med 12%. Landbrugets årlige gennemsnitsindtægt var i femåret 1855—59: 183. 1860—64: 166, 1865—69: 243 og 1870—74: 292 mill. kr.

Og netop fordi industriens omfang var så ringe, kan selv en lille forøgelse af landbrugets købekraft have betydet forholdsvis meget for den.

Hvis man lægger vægt på ordet »gennembrud«s betydning af en stærk og pludselig bevægelse, må vel stadig årene omkring 1870 og især 70ernes første halvdel, da en lang række betydelige industrivirksomheder udvides eller grundlægges, og da nye storbanker og den almindelige anvendelse af aktieselskabsformen pludseligt og stærkt forøger mulighederne for industriens finansiering, stå som en gennembrudstid¹. For at undgå ufrugtbare terminologiske stridigheder kunde man dog måske fremtidig tale om en lang gennembrudsperiode for dansk industri, ligesom f. e. Torsten Gårdlund anvender udtrykket »genombrottsskedet 1830—1913« om den svenske industrialisering.

Selv om dr. Willerslev bruger stærkere ord om industriens vækst i 50erne og 60erne end tidligere forfattere, har han e. m. m. ikke væsentligt kunnet ændre vor opfattelse af industrialiseringens forløb i Danmark. Dette forhold og bogens øvrige svagheder bør dog ikke tilsløre dens fortrin. Trods en ofte angribelig anvendelse af litteraturen og en mangelfuld udnyttelse af arkivmaterialet, trods visse uklarheder og utilstrækkeligt underbyggede påstande, indeholder de egentlig historiske afsnit af bogen både værdifulde enkeltheder og nyttige oversigter, der kan supplere Axel Nielsens som helhed mere dybtgående, men uoverskuelige fremstilling. Man får et indtryk af den danske industrialiserings særlige karakter; hos os dominerer ingen enkelt industri processen i samme grad som f. e. i England eller Sverige, og produktion for eksport spiller kun en ringe rolle. Især må dog forf.s bearbejdelse af de gamle industritællinger påskønnes. Han har gennem den skaffet os kendskab til eksistensen af adskillige hundrede hidtil upåagtede mindre industrivirksomheder og i det hele givet os præcisere forestillinger om industriens omfang og lokalisering i Danmark i 70ernes begyndelse.

Poul Bagge.

¹ Af godt 600 i begyndelsen af 1880erne eksisterende industrivirksomheder, som opgav anlæggelsesår til Bayers Dansk Provsindustri, var 40 % anlagt i og efter 1870 (Danmarks Statistik II (1887), 501).

**Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie.
Studier over 800 Aars dansk Skolehistorie. II, 1660-1920.
Kbh. 1952. 468 Sider.**

Det foreliggende Bind, hvormed Dr. Kornerup afslutter sit stort anlagte Arbejde om Katedralskolen i Ribe, præges, ligesom den 1947 udgivne Halvdel, af Forfatterens solide Egenskaber, utrættelige Forskerflid, Omhu for Detaillen og Evne til ud af det omfattende og uensartede Kildestof at skabe en velkomponeret, tiltalende Helhed. Tidsrummet 1660—1805 er behandlet i 3 Kapitler, hvis Overskrifter afspejler Udviklingens Gang: »Strenges Tider og ringe Kaar«, 1660—1712, »Chr. Falsters Skolestyre, Skolens anden Guldalder«, 1712—52, og »Stille Vækst«, 1752—1805. Den længe før 1660 begyndte Nedgang maatte naturligvis yderligere forstærkes i de trykkende Aar efter Krigen; Forfald og Fattigdom, Kiv og Strid hjemsøgte Skolen. Klosterbespisningen var 1672 bleven saa elendig, at man maatte søge at faa den forbedret, og da der intet kom ud deraf, ophævedes den 1684 for at afløses af faste Kostpenge, et Bytte, der for Disciplene i Dyrtiden blev meget ufordelagtigt. Ogsaa gamle fornøjelige Traditioner som den aarlige Majfest med »Tranedans« i de grønne Enge kvaltes af Tidens Tristhed. Elevantallet, der dog 1663 havde været 73, var ca. 1700 dalet til 30, ja 1712 til kun 14. Det var derfor i yderste Øjeblik, at der traadte en Mand til med Evne og Lyst til atter at bringe Skolen paa Fode, og det lange Spand af Aar Chr. Falster fik Lov at virke i Ribe, fra 1712 som Konrektor, fra 1723 til sin Død 1752 som Rektor, skulde atter sætte den i Blomst. Paa alle Omraader kom den lærde latinske Filologs fremragende Evner som Organisator og praktisk Skolemand til at spores, en ny og renere Aand skabte Orden og Arbejdslyst, og Lederens frie, humane Syn tilførte Undervisningen friskere Luft. Men ogsaa andre stærkt paatrængende Opgaver blev Falster i Stand til at løse. Økonomien genoprettedes, Biblioteket fornyedes, og takket være hans og Biskop Laurids Thuras forenede Bestræbelser kunde en ny, statelig Skolebygning 1725 komme under Tag og højtideligt indvies to Aar efter. Som det var at vente, har Forfatteren derfor gjort dette 118 Sider store Kapitel ikke blot til Bogens mest omfangsrige, men tillige til det mest fængslende ved sin sluttede Form. For en Forfatter er det naturligvis en stor Fordel at faa Lejlighed til at kunne opbygge et Afsnit af en Institutions Historie omkring Skildringen af en betydelig Personlighed; det er, som om Stoffet derved faar mere Sammenhæng og fremforalt stærkere Liv. Dr. Kornerup har dog foruden at udnytte disse Muligheder tillige kunnet tegne et Tidsbillede paa Baggrund af det Kulturliv, som

netop i denne Periode atter rørte sig i Ribe. Med Mænd som Falster, Thura, H. A. Brorson og P. Terpger var det endnu en Gang den hensygnende lille By forundt at fylde en Plads i Litteraturens Verden og drage Blikkene mod sig.

Selvom Skolen efter Falsters Død endnu et Stykke Tid kunde tære paa Glansen og i »stille Vækst« leve videre paa det Grundlag, han havde lagt, meldte Vanskelighederne sig dog mere og mere mod Slutningen af Aarhundredet. Fremkomsten af nye pædagogiske Ideer i Nyhumanismens Aand maatte naturligvis afføde Brydninger og gøre Mangelen paa almene Retningslinjer end mere følelig. Som Frugt af aarelange Overvejelser i en Kommission under Forsæde af Universitetets Patron, Hertug Frederik Christian af Augustenborg, fremkom da 22. Marts 1805 den vigtige Plakat, som paabød en fuldstændig Omorganisering af Landets højere Skolevæsen. Aaret forud var Peter Nicolaj Thorup bleven knyttet til Ribe Skolen, og med ham, der 1814 forfremmedes til Rektor, fik den en Leder med Kraft og Vilje til at føre Reformerne ud i Livet. Som det havde været Tilfældet med Falster-Perioden, har Dr. Kornerup ogsaa i det Afsnit, han betegner som Skolens tredje Guldalder, omkring Thorups 30aarige Rektortid kunnet sammenstøbe sit Stof med et særpræget Menneske som Midtpunkt, og det har derved vundet baade i Afrunding og Varme. Med god Grund gør han opmærksom paa, hvor knebent et Husrum Aandslivet maatte tage til Takke med i en afsides Smaastad som Datidens Ribe, men ikke desmindre kunde en Række Skoleprogrammer med værdifulde Bidrag til Byens Historie af Thorup selv, samt Adjunkterne P. T. Hansen og P. Adler, bringe Bud om, at Lysten til videnskabelig Forskning indenfor Skolemurene endnu trods alt lod sig forene med det trælsomme Pligtarbejde.

Dr. Kornerups Skildring af Skolens Historie, der indtil 1845 i sin Fremadskriden gennem Aarhundrederne minder om et bredt og roligt Flodløb, skifter fra dette Aar Karakter, idet han for den følgende Periode op til 1920 har valgt i en lettere Oversigt at trække Hovedlinjerne op. En nærmere Uddybning af dette Tidsrum har han med Rette overladt til Fremtiden, og med det svære Fundament, han har lagt, kan han med god Samvittighed vende sig mod andre Opgaver. Af et tungt og besværligt Materiale har han ved sin aldrig svigtende Sans for Formen forstaaet at gøre Bogen velskreven og let læselig, selvom hans Grundighed og Forsigtighed til Tider kan føre til en vis Bredde. Paa en Maade klæder dog ogsaa den sit Emne, og dette gælder i hvert Fald hans yderst velplejede Sprog og Stilens gammeldags Pyntelighed, som tydeligt nok er inspireret af den Fortidens Latinitet, hvormed Forfatteren er saa fortrolig.

Hugo Matthiessen.

Sagen mod Præsten i Vejlbj og de Sager, der fulgte, fremstillet efter Akterne af A. P. Larsen. Kbh. 1951.

Overleveringen om den skæbne, som ramte sognepræsten i Vejlbj Søren Quist paa Christian IV's tid, er nu for anden gang i løbet af ca. et halvt aarhundrede blevet gjort til genstand for en indgaaende undersøgelse, idet fhv. dommer A. P. Larsen i sit otium har taget den opgave op at gennemgaa de bevarede arkivalier for paa grundlag heraf at give en rent objektiv redegørelse for, hvad der skete. Severin Kjær's i og for sig fortjenstfulde bog fra 1894, der viste, hvor langt den af Blicher benyttede tradition fjernede sig fra sagens virkelige sammenhæng, var helt igennem farvet af sin forfatters overbevisning om, at der forelaa et justitsmord. A. P. Larsens fremstilling overlader ganske til læseren at afgøre, hvorvidt præsten maa antages at have begaaet det drab, for hvilket han blev henrettet. Hvis forf. for sit eget vedkommende overhovedet er naaet til noget definitivt resultat m. h. t. dette spørgsmaal, har det i hvert fald hverken fundet udtryk i bogen eller i hans senere afhandling: »Var det et Justitsmord?» i »Juristen« 1952 s. 205—20.

Jo mere man beskæftiger sig med denne sag, desto vanskeligere synes den at være at komme til bunds i. Det »non liquet«, hvormed herredagsdommen af 25. april 1635 satte punktum for videre retsforfølgning, har ikke mindre gyldighed i dag end for 300 aar siden. Ikke desto mindre er det de færreste, som bliver staaende herved. Læseren forsøger selv at komme bag om de tørre vidneudsagn og domme og at løse de psykologiske gaader, sagen indeholder, selv om han er klar over, at hans opfattelse ikke kan gøre krav paa objektiv gyldighed. Beskæftigelsen med en sag af denne art rejser iøvrigt det nærliggende spørgsmaal, hvilke muligheder eftertiden vil have for at efterprøve rigtigheden af en i vore dage afsagt straffedom paa grundlag af kortfattede protokollater, der ikke lader nuancerne i vidneforklaringerne og i de enkelte vidners troværdighed komme til deres fulde ret. Jo mere gennemført bevisumiddelbarheden er, desto vanskeligere bliver det at efterprøve bedømmelsen af de forskellige bevisers og modbevisers vægt. Derfor fastslaar ogsaa retsplejeloven, at anke til højesteret principielt ikke kan støttes paa, at der foreligger en urigtig bedømmelse af bevisernes vægt.

Forf. har bestræbt sig for, saa godt det lader sig gøre med de forhaandenværende litterære hjælpemidler, at ridse den retshistoriske baggrund for dommene op, og hans bog betegner ogsaa i denne henseende et væsentligt fremskridt i forhold til Severin

Kjærs. Det ville dog have forøget værdien af bogen i ikke uvæsentlig grad, hvis forf. i et tillæg havde aftrykt de benyttede aktstykker in extenso. Det maa imidlertid indrømmes, at forf. har meddelt meget udførlige uddrag af dem, og at hans bog overhovedet er præget af grundige studier; men for den, som vil søge at danne sig sin egen mening om de afsagte domme, vil selv den kyndige jurists ekstrakter af aktstykkerne ikke kunne erstatte disse i deres fuldstændige skikkelse.

Det rent ydre forløb af sagerne har ligget fast i alt væsentligt siden Kjærs bog. Husmanden Jesper Hovgaard, der jævnlig arbejdede for præsten i Vejlby, og som søndag 27. sept. 1607 havde kørt præstekonen til Grenaa, forsvandt samme dag eller dagen derefter, og præstekonen oplyste, at hun havde maattet vende tilbage til Vejlby uden ham. Præsten foretog ingen efterlysning efter ham, hvad man maaske kunne have ventet, men nogle maaneder senere blev en saadan efterlysning til tinge foretaget af en af den forsvundnes slægtninge. Dette førte til afhøring paa tinget i juni 1608 af forskellige bønder, som forklarede, at de havde set Jesper Hovgaard mandag 28. sept. Præsten var stævnet til tinget og har vel forklaret, at han intet kunne oplyse, hvorefter sagen øjensynlig blev sluttet. Der skete i hvert fald ikke noget fra øvrighedens side før mange aar senere; men rygterne begyndte snart at svirre. 1625 kunne en mængde vidner forklare, at de i mange aar havde hørt det rygte, at Jesper Hovgaard var blevet slaet ihjel af præsten, og naar præstens tjenestekarl Jep Rasmussen Skade 1612 afgav en formelig æreserklæring til tinge, hvori han fragik at have afgivet en skriftlig erklæring om, at præsten havde begaaet det omtalte drab, kan man heraf se, at rygterne var af gammel dato. Nogle aar senere gentog Jep Rasmussen sin beskyldning over for en af sandemændene i Sonder herred, uden at der dog skete videre i denne anledning.

I 1622 blev der imidlertid fundet et skelet ved gravningen af en savgrav ved byvejen uden for præstegaarden, og et par uger senere lod præsten graven kaste til, for at der ikke skulle ske skade paa kreaturerne. Der gik imidlertid yderligere 3 aar, forinden der blev rejst sigtelse til tinge imod præsten for, at han havde dræbt den forsvundne Jesper Hovgaard. Jep Rasmussen forklarede nu, at han havde været øjenvidne til drabet og senere hjulpet præsten med at begrave liget paa det sted, hvor savgraven senere blev gravet, og hyrden Peder Hansen Vorm forklarede, at han dengang havde tjent hos præsten og den paagældende søndag aften set Jesper Hovgaard komme ind, men aldrig senere ud ad præstens port. Talrige andre vidner fortalte om de rygter, der havde ver-

seret; men for deres vedkommende synes der altsaa alene at have været tale om »hearsay-evidence«.

Paa dette grundlag fandt sandemændene præsten skyldig i drabet, og deres kendelse blev stadfæstet af landstinget, idet dette vel betonedede, at der var en dags uoverensstemmelse mellem de forskellige forklaringer — hvilket kunne skyldes den lange tid, som var forløbet — men paa den anden siden fastslog, at vidneforklaringerne bestyrkede hinanden og fundet af skelettet.

Præsten søgte at faa landsdommerens afgørelse underkendt af rettertinget, og to rigsraader blev beskikket til at undersøge og paakende sagen. Denne domstol betegnes af forf. som en ekstraordinær ret, men maa dog snarest betragtes som et udvalg af rettertinget, som paa dettes vegne skulle afgøre presserende sager, idet der overhovedet ikke blev holdt almindeligt retterting i 1625. Naar forf. mener, at de ikke kom til at træde i virksomhed, fordi bestemmelsen herom vakte betænkeligheder, er denne forklaring næppe nødvendig. Forholdet var simpelthen det, at forinden de naaede at tage stilling til sagen, blev der indkaldt til en almindelig herredag, og man foretrak saa at lade sagen finde sin afgørelse her. Herefter foregik der paa herredagen i Kolding i maj/juni 1626 en udførlig afhøring af præsten og vidnerne, hvorunder Jep Rasmussen fremkom med den detaille, at præsten senere havde givet sin søster den tinkande, hvormed han havde dræbt Jesper Hovgaard, fordi han ikke ville have den længere i sit hus. Præsten benægtede først at kende noget til, at hans søster havde faaet en tinkande; men derefter indeholder justits- og voteringsprotokollen de ejendommelige sætninger: »Om det kan befindes, at Sidsel haver faaet nogen tinkande af hr. Søren, om han da ville kende sig skyldig i denne sag. *Svarede sig ikke at vide*«. Resultatet blev, at rettertinget med 6 stemmer imod 2 stadfæstede sandemændenes kendelse. Naar forf. i denne forbindelse udtaler, at man ikke ved, hvorledes opgaven var stillet rettertinget, men at der ikke blev afsagt nogen dom, maa hertil bemærkes, at nogen egentlig dom kunne der ikke afsiges, idet sagen jo endnu slet ikke havde været paadømt i underinstanserne. Det var sandemændenes erklæring, som var indanket, og denne udgjorde ikke nogen dom, men et bevis, som altsaa blev stadfæstet som tilstrækkeligt af rettertinget. Rettertinget foretog saaledes en hjemvisning af sagen til herredstinget til paakendelse i overensstemmelse med det foreliggende bevis, og 20. juli 1626 afsagde Sønder herreds ting dødsdommen over præsten, som ikke appellerede til landstinget, hvilket næppe heller havde nyttet ham.

Der gik nu 8 aar, før næste afsnit af sagen oprulledes for dom-

stolene, efter at præstens søn havde indstævnet de to hovedvidners forklaring for landstinget som følge af, at de under forhør havde fragaaet deres oprindelige udsagn og hævdet, at de var blevet tvunget til at afgive dette af delefogden Jens Mikkelsen. Jep Rasmussen erklærede nu, at han aldrig havde set Jesper Hovgaard, efter at han var kørt til Grenaa, og Peder Hansen Vorm, at han overhovedet ikke tjente i Vejlbj dengang. Naar forf. mener, at en saadan indbringelse af en vidneforklaring for højere instans kun havde hjemmel i praksis, har han overset bestemmelsen i recessen af 1576 kap. 4, som paalagde landsdommerne at afsige endelig dom, bl. a. om vidnesbyrd, som indstævnedes for landsting. Overhovedet maa det erindres, at længe før egentlig appel af domme var blevet indført, havde man i Jylland den ordning, at biskop og bedste bygdemænd kunne tilsidesætte et med ed bekræftet bevis, saasom sandemænds og nævningers erklæringer, partsed med mededsmænd o. s. v. 30. jan. 1634 udstedtes et kongebrev, der paalagde landsdommerne at paakende sagen imod de to vidner. Forf. synes at have visse vanskeligheder ved at faa dette brev organisk indpasset i sammenhængen. Saa vidt jeg kan se, maa brevet opfattes som en slags oprejsningsbevilling, der tillod landsdommerne at tage stilling til rigtigheden af de mange aar tidligere afgivne forklaringer, uagtet disse havde været lagt til grund for dødsdommen over præsten. Landsdommerne gik imidlertid helt uden om det yderst ubehagelige spørgsmaal, hvorvidt det var de gamle eller de nye forklaringer, som var i overensstemmelse med sandheden, idet de indskrænkede sig til at konstatere, at udsagnene var i strid med hinanden, hvorfor der under alle omstændigheder forelaa falsk forklaring, saaledes at vidnerne burde stande til rette, d. v. s. var hjemfaldet til straf for mened (tab af to fingre). Faa dage efter forelaa der imidlertid ordre fra kongen til lensmanden paa Kalø Christian Thomesen Sehested om at rejse tiltale imod de to vidner med paastand om strengere straf end menedsstraf under hensyn til, at præsten var blevet henrettet i henhold til de oprindelige forklaringer. Hvis dommen lød paa livsstraf, skulle vidnerne derefter pinligt forhøres, »paa det den rette sandhed her kan komme for dagen«.

Herefter blev Jep Rasmussen dømt af herredstinget til at have sit liv forbrudt, og denne dom stadfæstedes af landstinget. F. s. v. angik Peder Hansen Vorm, blev resultatet det samme, efter at landstinget to gange havde kasseret den af herredsfogden afsagte frifindelsesdom af formelle grunde. Begge de domfældte fastholdt under torturen deres sidst afgivne forklaringer og udlagde med stor styrke delefogden og et par andre personer som dem, der havde

anstiftet og tvunget dem til at afgive de oprindelige forklaringer. Begge vidnerne blev derefter henrettet.

Forf. mener, at anvendelsen af tortur ikke havde nogen fornuftig mening i en sag som denne. Hertil kan kun siges, at recessen udtrykkelig hjemlede anvendelse af tortur over for dødsdømte, og at det set fra regeringens synspunkt maatte være rimeligt at anvende det ekstraordinære oplysningsmiddel, som det pinlige forhør var, i en sag som denne, der allerede havde ført til 3 dødsdomme paa grundlag af modstridende forklaringer. Medførte torturen, at vidnerne fragik deres sidst afgivne forklaringer — om hvilke man jo strengt taget ikke kunne vide, hvorvidt de var afgivet under tvang fra andre end dommernes side, saaledes som vidnerne hævdede, at deres første forklaringer havde været — stod benaadningsvejen aaben, og under alle omstændigheder kunne man jo ikke udelukke muligheden af, at forhøret kunne føre til, at man kom et skridt videre i retning af oplysningen af den spægede sag.

Efter at vidnerne var henrettet, maatte det næste skridt naturligt blive at søge at drage de udlagte bagmænd til ansvar, og anklagen imod disse udførtes af Christian Thomesen Sehested, der gik frem paa samme maade som det foregaaende aar, idet han for landstinget nedlagde paastand om, at vidnernes sidst afgivne forklaringer blev stadfæstet, og forklaringerne i 1625 kendt magtesløse. Som ovenfor omtalt havde landstinget, da sagen første gang blev forelagt det, undladt at tage stilling til spørgsmaalet om, hvilke af de afgivne forklaringer der maatte anses for at være i overensstemmelse med sandheden; men denne gang var der ingen vej udenom. Rent processuelt laa sagen imidlertid meget vanskeligt for lensmanden. De vidnesbyrd, som skulle stadfæstes, var afgivet af udædiske mænd, idet de paagældende umiddelbart derefter var blevet dømt til døden og henrettet, og han forsøgte derfor at anlægge den fortolkning af recessen af 1558 kap. 18, at en person først kunne betragtes som udædisk, naar der forelaa dom herfor, og i den foreliggende sag var forklaringerne afgivet før dommen.

Landsdommernes afgørelse, der afviste den nedlagte paastand, kritiseres af forf., men saa vidt jeg kan se, med urette. Naturligvis kan hensynet til rettens egen prestige have spillet en vis rolle for landsdommerne og medvirket til at afholde dem fra at anerkende, at landstingsdommen af 1625 var afsagt paa grundlag af urigtige forklaringer; men dengang havde rettertinget dog gjort landstinget følgeskab. Mere afgørende var imidlertid, at de henrettede vidners sidst afgivne forklaring gik ud paa *dels*, at deres første forklaringer havde været løgnagtige, *dels* at de havde været tvun-

get til at afgive disse af de angivne bagmænd. Landsdommerne maatte acceptere eller forkaste forklaringerne i deres helhed, og valgte de det første alternativ, maatte det blive ensbetydende med, at bagmændene blev henrettet. Paa den anden side er det ikke udelukket, at Jens Mikkelsens og hans konsorters procedure for landstinget har gjort et vist indtryk paa dommerne og indgivet dem en vis tvivl om, hvorvidt vidnernes senest afgivne forklaringer var sande og dødsdommene over dem saaledes objektivt rigtige. De to vidner havde imidlertid kun sig selv at takke for den skæbne, som havde ramt dem; men at deres forklaringer skulle faa virkning for helt andre personer og føre til, at disse blev henrettet, var et uhyggeligt perspektiv, hvis der kunne rejses den mindste tvivl om rigtigheden af forklaringerne.

Under disse omstændigheder var det en stor hjælp for landsdommerne, at lensmandens fortolkning af recessen maatte karakteriseres som hasarderet. Der ville ingen fornuftig mening være i en lovbestemmelse, som anerkendte, at en farlig forbryder lige til det øjeblik, da han blev dømt til døden, frit skulle kunne fremsætte alle mulige sigtelser imod uskyldige personer uden at behøve at frygte for konsekvenserne og med den virkning, at saadanne udsagn blev betragtet som gyldige vidneforklaringer. Herefter kunne landsdommerne i og for sig have indskrænket sig til at paaberaabe sig recessens bestemmelse som hindring for at acceptere vidnernes senest afgivne forklaringer, men de anførte yderligere, at de tidligere forklaringer »stander urygget«. Meningen hermed maa være, at rettertinget havde stadfæstet disse, og at de derfor kun kunne tilsidesættes af rettertinget og ikke af en underinstans, som derved ville udøve kritik af en af landets øverste domstol truffen afgørelse. Det er denne betragtning, som forklarer dommens slutningspassus: »medmindre kongelig majestæt, vores aller-naadigste herre, og hans majestæts højeste raad anderledes derom kender«. Udtrykt paa anden maade: Skulle de tidligere afgivne vidnesbyrd underkendes, maatte dette gøres af den højeste instans, som havde stadfæstet dem.

Forf.s indvending imod landsdommernes anerkendelse af, at de tidligere afgivne forklaringer stod ved magt, bestaar deri, at landstinget ved at stadfæste dødsdommene over de to misdædere faktisk havde sat sig ud over, at de gamle forklaringer stod uryggede. Selv om denne indvending maatte være berettiget, rammer den dog kun den ene af de to præmisser, som dommen indeholder for sit resultat — den anden (henvisningen til recessens kap. 18) synes umulig at afsvække — men indvendingen overser, at man ikke uden videre kan overføre nutidens juridiske begreber paa

forholdene i det 17. aarhundrede. Vi betragter det som en selvfølge, at dispositionsmaximen (d. v. s. at parterne principielt har raadighed over det retsforhold, som foreligger til paakendelse, saaledes at de f. eks. ved deres aftale kan vedtage, at et vist forhold skal anses for bevist) kun har gyldighed inden for civilprocessen. Kriminalprocessen maa derimod bygge paa *den materielle sandheds princip*, saaledes at retten ikke bindes af parternes dispositioner. Paa Christian IV's tid bestod der derimod ingen pligt for domstolene til at gaa dybere i sagen, end anklageren og tiltalte ønskede, eller til f. eks. at efterprøve, om tiltaltes tilstaaelse ogsaa rent objektivt var i overensstemmelse med sandheden, herunder om den kunne forenes med tidligere tilvejebragte bevisligheder. Hvis den tiltaltes tilstaaelse accepteredes af anklageren, maatte den lægges til grund for dommen.

Det blev herefter rettertinget, som maatte tage stilling til spørgsmaalet om, hvilke forklaringer der skulle lægges vægt paa, og hvorvidt recessens bestemmelse skulle sættes ud af kraft med henblik paa den foreliggende sag, saaledes at der altsaa tilvejebragtes en *lex specialis*. En saadan kunne rettertinget, der beklædtes af de samme personer, som var indehavere af den lovgivende myndighed, lade fremtræde i form af en dom, og der var fortilfælde for anvendelsen af en saadan fremgangsmaade. Rettertinget veg imidlertid tilbage herfor og lod recessens regel komme til anvendelse samtidig med, at det henviste til, at man efter henrettelsen af de to misdædere ikke havde noget middel til at fjerne tvivlen om, hvilken af forklaringerne der var den rigtige. Dommen slutter med en henvisning til muligheden for en genoptagelse af sagen, hvis nye bevisligheder kunne tilvejebringes.

Der kunne fornuftigvis ikke blive tale om noget andet resultat under de foreliggende omstændigheder; men eet er, at der ikke var tilvejebragt tilstrækkeligt juridisk bevis for de angivne bagmænds skyld, noget andet er, hvorvidt man kan sige, at der trods alt bestaar en vis sandsynlighed for, at de henrettede vidner talte sandhed, da de afgav deres sidste forklaringer. Ingen, der beskæftiger sig med denne sag, kan lade være at gøre sig sine tanker i saa henseende. Var Søren Quist en tragisk skikkelse, som maatte bøde med sit liv som følge af, at en række indicier af datidens dommere med urette betragtedes som tilstrækkelige beviser for hans skyld, eller forelaa der maaske det forhold, at præsten i hidsighed havde tilføjet Jesper Hovgaard et slag, der mod hans hensigt havde døden til følge, og at han derefter havde søgt at udslette sporene af sin handling? Var delefogden en skrupelløs person, der ved domstolenes bistand fik dømt en personlig uven til døden, eller

var han blot en nidkær rettens tjener, der følte sig overbevist om rigtigheden af de verserende rygter og ønskede sagen gennemført uden persons anseelse? Mod domstolenes behandling af sagen lader sig i hvert fald ingen begrundet indvending fremsætte. De forskellige faser af den blev behandlet med stor grundighed og samvittighedsfuldhed; men som de jyske landsdommere udtalte, var spørgsmaalet om forholdet mellem de modstridende forklaringer »en tvivlesag«. Fremstaaende rigsraader som Christian Friis til Kragerup og Christen Holck havde været i tvivl om, hvorvidt præsten var skyldig, og Christian Thomesen Sehested, der oprindeligt var overbevist herom, skiftede øjensynlig senere mening. Princippet »in dubio pro reo« var ikke trængt igennem i datidens straffepoces, og bevisførelsen vanskeliggjordes ved, at sagens faktum laa mange aar tilbage i tiden. Noget umiddelbart tiltalende indtryk synes præsten ikke at have gjort paa sine dommere, og forskellige antydninger rundt om i sagens akter kan i hvert fald fortolkes som udtryk for, at han ikke var særlig interesseret i, at der blev rodet op i sagen om Jesper Hovgaards forsvinden. Imod teorien om, at hele sagen var iscenesat af delefogden, taler ogsaa den omstændighed, at hovedvidnet Jep Rasmussen havde fremsat sine beskyldninger mange aar, før delefogden tog affære, og dennes rolle i sagen kan i det væsentlige have indskrænket sig til, at han eksercerede temmelig energisk med vidnerne, hvorved man maa erindre, at der i datiden ikke bestod nogen egentlig vidnepligt. Forøvrigt maa det siges, at da præstens søn fik rejst sagen imod de to vidner, og der i denne anledning blev indhentet erklæringer fra 3 temmelig alderstegne adelige damer paa de omliggende herregaarde, bar ogsaa deres forklaringer, som skulle belyse delefogdens andel i sagen, præg af forudgaaende manuduktion. Hvad specielt angaar Peder Hansen Vorm, der under sagen imod ham hævdede, at han slet ikke havde tjent i Vejlbjby, da Jesper Hovgaard forsvandt, fremgaar det af en række vidneforklaringer — deriblandt een afgiven af en medtjener — at han havde tjent sammen med Jesper Hovgaard hos præsten, medens andre vidnesbyrd gik i modsat retning. Hvad der her er sandhed, maa staa hen; men det maa dog siges, at hvis Peder Hansen Vorms erklæring var det pure opspind fra delefogdens side, virker det noget ejendommeligt, at denne ikke havde sørget for at tilvejebringe lidt større overensstemmelse mellem de to vidners forklaringer. Som Peder Hansen Vorms første erklæring fremtraadte, afgav den jo kun en meget begrænset støtte for hovedvidnet Jep Rasmussens forklaring. Maaske lader uoverensstemmelsen mellem hovedvidnernes oprindelige og deres sidste udsagn sig i

sidste instans forklare derved, at det drejede sig om svagt begavede individer, der var villige redskaber i stærkere hænder, hvad enten disse lededes af overbevisningen om præstens skyld eller om hans uskyld. Hvorvidt vidnerne selv var i stand til at skelne mellem fantasi og virkelighed, og altsaa paa noget tidspunkt kan siges at have optraadt i egentlig ond tro, er det umuligt at sige, og spørgsmaalet om, hvorvidt Søren Quist blev dømt med rette eller urette, vil formentlig bestandig henstaa som et uløst problem.

Stig Juul

Nyt fra historisk Videnskab.

Den 28. juli 1951 døde De kongelige ordeners historiograf, dr. phil. *Louis Bobé*, godt 84 år gammel. Han fødtes 21. april 1867 i København som søn af en fra Naumburg indvandret bogbinder og galanterivarefabrikant og en dansk moder. Slægten var tysk — i adskillige generationer bosiddende først i Johnsbach ved Königstein, senere i Naumburg a. d. Saale, men angivelig indvandret fra Frankrig efter det nantiske edikts ophævelse; navnet er påvist i Troyes. Dette samspil mellem vidt forskellige kulturmilieu'er prægede ham stærkt — fransk åndfuldhed, tysk følsomhed og dansk lune stredes om overtaget i hans fremtoningspræg og blev i høj grad bestemmende for hans emnevalg inden for den historiske forskning.

Bobé begyndte som filolog og litteraturhistoriker; efter at være blevet student fra Efterslægten i 1886 studerede han tysk under Herman Møllers vejledning, men opgav efter fire års forløb konferensen, opslugt af sine kultur- og personhistoriske interesser. Tanken om at skrive en bog om de dansk-tyske kulturforbindelser i 18. årh.s slutn. og en monografi over Jens Baggesen førte ham til Brahe-Trolleborg, hvor studiet af det dengang lille brevarkiv og fundet af de rige Reventlowske arkiver på Pederstrups loft helt optog ham. Resultatet blev den store udgave: *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds (I—X, 1895—1931)*, der med sin omfattende personhistoriske kommentar er en fundgrube for enhver, der beskæftiger sig med periodens historie. Samtidig fik han overdraget opgaven at skrive slægten Ahlefeldts historie, og han lagde dermed definitivt universitetsstudierne til side.

Arbejdet med *Slægten Ahlefeldts Historie (I—VI, 1897—1912)*, der bragte Bobé ind i førstehåndsstudier over den holstenske adels genealogi og historie — et næsten uberørt speciale — medførte en række studierejser til holstenske arkiver; mange steder blev Bobé den første fagmand, der åbnede de støvede arkivpakker eller —

som på Haseldorf — møjsommeligt banede sig vej gennem dynger af uordnede papirer. I Haseldorfarkivet fandt Bobé runekodeksen Doberaner Anthyrlied (udg. af Herman Møller) og Detlev von Ahlefeldts memoirer, som han selv udgav 1895. Hovedresultatet blev dog Slægten Ahlefeldt — imponerende i størrelse og udstyr, ikke mindre ved den kundskabsfylde, værket repræsenterer, det rige historiske kildemateriale, der her for første gang fremlægges. I det udførlige notestof, i lærde ekskursioner har Bobés skarpsindighed og kombinationsevne fejret triumfer, og hans lige så velskrevne som indtrængende skildring af adel og adelsliv i Hertugdømmerne gav ham med rette plads blandt vore historikere. Den udkom på Ridderskabets foranledning i tysk oversættelse og var vel medvirkende til den æresdoktorgrad, som Kiels universitet på et upassende tidspunkt (1940) tildelte ham.

1898 blev Bobé ansat i Rigsarkivet; han egnede sig næppe til embedsgerningen og forlod efter nogle års få forløb etaten. 1905 indvalgte han i Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog og 1902 i Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie; 1910 disputerede han med dispensation for doktorgraden med sin afhandling om Frederikke Brun, født Münter.

Foruden dette resultat af hans litterærhistoriske studier må nævnes hans udgaver af Ewalds Levned og Meninger og Baggesens Labyrinthen. Han skrev en række småafhandlinger om Ewald, der udkom samlet 1943, og også på anden måde fastholdt han sin tilknytning til litteraturhistorien. Hovedvægten blev dog lagt på det personhistoriske. Selvom Bobé som redaktør af Danmarks Adels Aarbogs historiske afsnit fra 1917 til sin død har leveret over 270 stamtavler, ligger hans hovedindsats mere på det personhistoriske end på det rent genealogiske felt. Han supplerede dog på en heldig måde Thisets indsats i dansk adelsgenealogisk forskning med sine studier over det holstenske ridderskabs ætter, og med stamtavler som Ahlefeldt og Rantzau, med udredningen af ulveslægterne (Wulf, von der Wisch, Pogwisch) og pilespidsslægterne (Tralau, v. Zülow) har han præsteret fortræffeligt genealogisk arbejde, støttet på de topografiske studier og iagttagelser, som han med rette inddrog under genealogens arbejdsfelt, og som gav ham mulighed for skarpsindige konstruktioner; detaljerne havde han ikke i samme grad sans for, medmindre de kunne bruges i den personhistoriske karakteristik.

Med fin forståelse og med en iagttagelsesevne, som utvivlsomt hænger sammen med hele hans artistiske temperament, har han levet sig ind i årtierne før og efter 1800, og det følsomme salonliv, helst grupperet om en åndfuld kvindeskikkelse, har han skildret

på overbevisende måde. Helstatens dansk-tyske kulturveksling blev hovedtemaet, hvorpå han spillede.

En række rejser livet igennem holdt hans ånd frisk. Rom og Danmark og bogen om Moritz Hartmann vidner om hans italienske interesser som Comte d'Angivillers memoires om hans franske; størst almen betydning fik dog hans Grønlandsrejser i årene 1912—14, hvor han ikke alene indsamlede det ved kolonierne opbevarede ældre arkivmateriale, men selv fik et førstehåndskendskab til landets topografi og historie, som blev af betydning under Haagerprocessen, hvor man drog sig hans viden til nytte. Han udgav 1936 *Diplomatarium groenlandicum* og fra tid til anden forskellige rejsebøger og relationer fra 18. årh.s grønlandsfarter — betydningsfuldt var fundet af Carsten Grips beretning om Pienings og Pothorsts rejse i 1472—73, men hovedresultatet blev dog hans vægtige bog om Hans Egede.

Bobé var 1905—10 sekretær i Dansk Forfatterforening, 1911—18 underviste han på Officersskolen, og 1916—47 virkede han først som docent, senere som lektor i tysk sprog og litteratur ved Københavns universitet, hvor han også i en lang årrække holdt øvelser over håndskriftlæsning. 1921 udnævntes han til De kongelige ordners historiograf efter Troels-Lund. I sine erindringer *Livsdagen lang* (1947) har han ydet et vægtigt og evnerigt bidrag til dansk memoirelitteratur.

Louis Bobés livsværk er på godt og ondt præget af hans artistiske temperament; hans levende, farvemættede fremstillingsform vidner om et fint sprogøre og en højt udviklet sans for den stilistiske effekt.

Albert Fabritius.

I betragtning af Tysklands og Skandinaviens omfattende politiske og kulturelle forbindelser gennem tiderne må det siges at være et dristigt foretagende at ville sammenfatte disse i et enkelt værk. Det er imidlertid dette, der er sket af de to professorer i Göttingen, den nu afdøde Martin Gerhardt (der var professor i kirkehistorie) og Walther Hubatsch i den henved 500 sider store bog: *Deutschland und Skandinavien im Wandel der Jahrhunderte* (Ludwig Röhrscheid Verlag. Bonn. 1950). Værket standser dog ved 1914, og det har, som sagt, to forfattere, der har delt arbejdet mellem sig.

Bogen er mættet med stof, årstal og navne, og bag den ligger en stor arbejdspræstation. Fremstillingen er let læselig, og dispositionen i de 7 kapitler stort set naturlig og god. Måske kunde

man dog have ønsket, at den tyske romantik og dens betydning for Norden, der behandles i kapitlet »Skandinavismus und deutsche Einigungsbewegung im neunzehnten Jahrhundert«, havde fået andel i kapiteloverskriften. Ved siden af reformationen (skildret i kap. 3) hører romantikken til de tyske åndsstrømninger, der har betydet mest for Norden. Grundlæggelsen af den nordiske kirke har tyskerne jo ikke ene æren af, selv om kong Gorm pudsigt karakteriseres som en »Christen- und Deutschenfeind«¹.

Det er rimeligt at tilstå et så omfattende oversigtsværk en vis margen m. h. t. unøjagtigheder, misforståelser og alt for summariske domme. En del urigtigheder i personnavne går i øvrigt formodentlig tilbage til tryk- eller skrivefejl; deres forekomst i tekst og register og det, at de ikke er rettede i rettelleslisten, tyder dog nok på manglende fortrolighed med de pågældende. Vi finder således Peter Plads (Plade), Henrik Stange (Stampe), Jakob Bader (Baden), Carl Christoffer Gjørmell (Gjørwell) og Frederik Barford (Barfod). Når Grundtvig omtales som »denne danske biskop«, tyder dette heller ikke — lige så lidt som i øvrigt karakteristikken af ham — på større kendskab til manden. Skildringen af begivenhederne omkring slaget på Reden 1801 indeholder adskillige urigtigheder, bl. a. lader forf. englænderne besætte København og flåden, hvad der vel skyldes sammenblanding med hændelserne 1807. En opregning af urigtighederne vil dog her føre for vidt.

I forordet antydes, at værket skal tjene som et bidrag til europæisk forståelse, og at »für die historische Urteilsbildung ist weitgehend die skandinavische Forschung berücksichtigt«. Med beklagelse må man desværre konstatere, at denne opmuntrende udtalelse aldeles ikke svarer til virkeligheden, hvad angår forf.s behandling af Sønderjyllands historie. Typisk er allerede, at det danske værk »Sønderjyllands Historie« (I—V, 1930—43) ikke er nævnt i de godt 40 sider noter, som bogen indeholder. Forf.s gale syn på Sønderjylland, denne gamle danske landsdel og senere danske hertugdømme, manifesteres tilstrækkeligt ved udtryk som den »meerumschlungene« tyske Nordmark, eller når Slesvig og Holsten betegnes som de tyske hertugdømmer eller Elbhertugdømmerne!

I enkeltheder at korrigere forf.s fremstilling her er uoverkommeligt i en anmeldelse. Et par af uhyrlighederne skal dog

¹ Udtrykket stammer formodentlig fra Otto Brandts lille Geschichte Schleswig-Holsteins (1925), hvor han betegnes som »ein wilder Deutschen- und Christenverfolger«. Som det ses, er der dog byttet om på kristen og tysk. — Brandts udtryk skal formodentlig dække den historisk vel noget tvivlsomme skildring af Gorm hos Adam af Bremen.

anføres. Når det s. 136 siges, at den fortrinsstilling, som højtysk ved reformationen fik i forhold til plattysk, i senere tider mindskede den »slesvig-holstenske« »Volkstums« »modstandskraft« overfor den styrkede danskhed, havde det været rigtigere at erstatte »modstandskraft« med aggression. S. 338 hævdes, at Slesvig i 1848 »stürmisch« krævede optagelse i den tyske forbundsstat, hvorved der ses bort fra nordslesvigernes og flensborgernes bestemte protester herimod, og s. 361 nævnes, at de svensk-norske troppers ophold i Nordslesvig (og Flensborg) i 1849—50 førte til en vis tilnærmelse til »den derværende tyske befolkning« — som om Nordslesvigs befolkning var tysk! At Danmark ved våbenstilstanden i Malmø 1848 fik »freie Hand« i Slesvig (s. 348), er helt urigtigt, og den senere tale om Danmarks talrige brud på Londonprotokollen viser totalt ukendskab til denne. Forf.s behandling af Slesvigs historie bevæger sig således videnskabeligt og moralsk på et lavt plan.

— — —

Ingen skandinav vil vel bestride, at Norden gennem århundrederne har været genstand for kraftig tysk påvirkning — ønsket eller uønsket. Talrige nordiske undersøgelser handler herom. Men virker det ikke naturligere, at det er modtagerne, som gør rede for disse påvirkninger, og er det ikke dem, der møder med de bedste forudsætninger hertil? Det føles lidt ubehageligt, når giveren pukker for stærkt på sine velgerninger over for modtageren. På mig har det i hvert fald virket så underlig aggressivt — og i virkeligheden så lidet oplysende — med forf.s evige opremsning af, hvilke mænd i Skandinaviens historie der var »tyskere« eller »deutschblütig« eller som »sprach deutsch«. Vi får Griffenfeld præsentert som »tysker«, kong Gustav V »sprach deutsch wie ein Deutscher«, komponisten Weyse nævnes som altonaeren og Kuhlau som hannoveraneren. Meget af dette forekommer så betydningssløst, synes man. Som en særlig »venlighed« mod Danmark skal det formodentlig opfattes, når det om kampen på Dybbøl i 1864 siges, at den danske hær kæmpede tappert — for en stor del ført af »officerer af tysk afstamning«. — Samtidig er det dog rimeligt at nævne, at forf. ikke lægger skjul på, at Norden også kulturelt, navnlig i 19. og 20. årh., har betydet meget for Tyskland. Omtalen af de norske digtere indtager her en stor — forholdsmæssig dog vel for stor — plads.

Som arbejdspræstation må man, som før sagt, beundre bogen, og den vil formodentlig også kunne gøre læsere opmærksomme på adskillige vigtige forhold i de tysk-skandinaviske forbindelser, som man ikke før har haft blik for.

Holger Hjelholt.

Kjeld Winding har naturligvis Ret, naar han i sin bog *Treschow. Advokat, Godsejer, Politiker. 1786—1868 (1951)* siger, at Politikerne af den konservative Fløj fra 50-erne er blevet overstraalet af de nationalliberale. Men deri er intet mærkeligt. For det første var Mænd som Lehmann og Monrad rent menneskeligt ulige interessantere end Bluhme og Sponneck. For det andet er det nu een Gang Avantgarden, der bider sig fastest i Publikums Bevidsthed. Det misbrugte Ord reaktionær er i saa Henseende af magisk Virkning. For nogle Aar siden var en ikke marxistisk Historiker Ansøger til en Universitetslærerpost. Da man gjorde rette vedkommende opmærksom paa, at han dog havde skrevet adskilligt, var Svaret: »Ja, men det er vel noget reaktionært Sludder.«

For Resten lader det sig ikke paastaa, at de store nationalliberale har faaet den historiske Behandling, de har Krav paa. Vi mangler Monografier over Hall, Lehmann og Krieger, og selv med Monrad er der langt igen. I den seneste Tid har pietetsfuld Familie sørget for, at to af de reaktionære har faaet deres Æresminde, først David og nu Treschow. Det er overordentlig fortjenstfuldt, selv om Mæcenatet naturnødvendigt i nogen Maade begrænser Biografens Frihed. Dette tør siges uden at sætte nogen som helst Plet paa Mæcenerne saa lidt som paa Biograferne. Men der er og bliver Forskel paa at sætte en fortjent Mand et Æresminde og at belyse ham helt rundt ud fra selvstændigt Initiativ.

Der foreligger intet om, at Treschow skulde være en naturlig Opgave netop for Kjeld Winding. Saa meget større er Æren for, at Arbejdet dog er lykkedes saa godt. Nu maa det indrømmes, at der er meget forsonende ved Treschows Psyke, selv naar man erkender, at han var en fæl reaktionær og Kapitalist. Hans Livs- og Jordglæde, hans fornemme bon sens, hans kølige Vurdering af ydre Magt er afgjort Træk hos den fødte Patricier og placerer ham et Stykke over adskillige af Tidens Koryfæer. Man kan vurdere hans advokatoriske Indsats og Triumfer forskelligt — jeg vilde mene, at Winding trods al Forsigtighed snarest er for højt oppe — det staar fast, at han ikke har søgt og ikke faaet Lejlighed til at kompromittere sig i Politik, skønt Spillet utvivlsomt interesserede ham. En Reservation, der tiltaler.

Inden for den Trehed, der rummer Treschows Livsværk, er det utvivlsomt hans Gerning som Godsejer, der har sat dybest Spor, og det er ogsaa den, Winding skildrer udførligst og bedst ud fra et stort nyt Kildemateriale. Afsnittet Brahesborg og især »Det forrige Grevskab Laurvigen« er skrevet med Sikkerhed og Grundighed. Noget vanskeligere kan det være at faa fat paa Treschows Indsats i Politik, men det skyldes i væsentlig Grad

den Baghaandsrolle, han spillede, og det bristende Kildemateriale. At der her kunde være sagt et og andet mere, er dog utvivlsomt. At krydsvisse Forbindelser Partierne imellem som Halls og Treschows har spillet en langt større Rolle end ofte klargjort, turde være givet. Langt ud over sligt rejser der sig store Problemer, der stærkere og stærkere kræver deres Løsning. Vi spiller med seks Bolde: Enevælde, Demokrati, Helstat, Ejderstat, Dansk og Tysk. I dette Spil ligger Danmarks Historie i Aartierne før og efter 1850. Den brede folkelige Opfattelse, der altid løber og maa løbe hurtigere end den historiske Undersøgelse, har Gang paa Gang hamret Problemløsninger fast, som ikke kan holde. Det samme kan hænde Historikerne. Mere end nogen Sinde trænger vi nu til den stærke Hjerne og det rene Sind, der kan og vil dømme gammelt og nyt, Dansk og Tysk imellem. Det vilde være ubilligt at kræve, at Winding skulde have taget disse Problemer op i sin Bog; men de rejser sig med større og større Styrke hver Gang, man læser om Tiden.

Windings Skøn er som Regel roligt og velovervejet. Naturligvis kan der rettes Indvendinger imod Enkeltheder. Var J. H. A. Tauber (S. 16 f.) en svag eller nidkær Skoleleder? Mon Svaret her ikke som saa ofte falder sammen med et Opgør mellem to Tider. Hvem er *nu* en nidkær og hvem en moderne Skoleleder? Hvis Forfatteren af Stamtavlen i Danmarks Adels Aarbog 1948 ikke har ekstra Beviser i Baghaanden, maa man med Winding erkende, at det henstaar ganske usikkert, om Frederik Vilhelm Rosenkilde Treschow var en Søn af sin officielle Stefader F. W. Treschow.

Bogen om Treschow bærer Spor af sin Oprindelse, og det kan ikke være andet, men Opgaven, som den er stillet, er løst ud fra sikker historisk Metode, med Sporsans over for Materialet og med redelig Villie til at forstaa. Den placerer med eet Slag sin Forfatter blandt dem, man tør vente sig noget af.

Povl Engelstoft.

I 1902 stiftedes de tre største provinssammenslutninger inden for husmandsbevægelsen. De samvirkende danske husmandsforeninger har i anledning af 50-året herfor ønsket at udgive en større samlet skildring af den udvikling, husmandsbruget har gennemgået fra landsbyfællesskabets tid til nutiden, som et vidnesbyrd om den indsats, der er gået forud for de resultater, husmandsbevægelsen er nået frem til i dag. Nu foreligger første del: Fridlev

Skrubbeltrang: *Den danske husmand. Husmænd og husmandsbevægelse gennem tiderne*. I. (1952, 323 sider). Tidspunktet for udgivelsen af et sådant værk kunne i hvert fald i én henseende ikke være bedre; man havde i dr. Skrubbeltrang en historiker, der var selvskrevet til opgaven. Det er da også et værdifuldt værk, hvis første bind nu foreligger, en velunderbygget og velskrevet fremstilling, der nok henvender sig til et bredere publikum, men ikke logrer for det.

Husmænd og Husmandsbevægelse gennem tiderne siger undertitlen noget dristigt; der er vel et par sider almindelig indledning om bonde og landarbejder fra Valdemarernes tid af; men først fra o. 1700 tager den virkelige skildring fat, og den er anlagt således, at den ældre tid får relativt lidt plads, mens derimod skildringen bliver mere fyldig, jo nærmere vi kommer nutiden. Det foreliggende første bind går da også helt frem til 1910; udviklingen derefter får sit eget bind.

Ikke alle det nu udkomne binds kapitler er lige let læste; det forekommer anmelderen, at visse afsnit i dets første halvdel er lykkedes bedst, således kapitlerne om de store landboreformer og husmændene og om årene fra englænderkrigen til stænderforsamlingernes tid; de mange citerede udtalelser af interesserede landøkonomer — fortrinsvis godsejere og præster — gør her fremstillingen levende, omend måske nu og da lidt flimrende. Langt vanskeligere falder opgaven naturligvis i århundredets sidste kvart og i det første medtagne tiår af dette århundrede; nu kommer der så mange nye sider af emnet til: husmandsbevægelsen, først uorganiseret, senere samlet i foreninger, kreditforeninger og hypotekforening for husmænd, husmandsbrandkasse, husmandsrejser, husmandsblade, husmandsskoler, ja, husmandsdigtning, statshusmandslovene, begyndende i 1899, med de senere revisioner, udstykningsforeninger o. m. a. At afveje alle disse sider af samme sag og tilmåle dem deres del af den plads, der utvivlsomt af forfatteren har været følt meget knap, har ikke været let. Nogle læsere vil vel skønne anderledes end forfatteren her, en og anden vel mene, at husmandsbevægelsen og diskussionen deromkring har fået tilmålt sin rigelige del af pladsen og måske i for høj grad dominerer over fremstillingen af det rent faktiske grundlag for husmandsstanden: brugene, deres afgifter og forskellige besiddelsesformer m. m.; skildringen af husmandspionerne i slutningen af århundredet står også langt svagere end billedet af Peder Hansen og Rasmus Sørensen i bogens første halvdel; måske har det sine gode grunde i de forskellige størrelser af formaterne; men det forekommer dog sandsynligt, at bogen — dens

publikum i videre forstand taget i betragtning — her ville have vundet ved en mere levende persontegning. Det ville dog være uretfærdigt at lægge megen vægt herpå; forfatteren må have lov at lægge sit stof til rette, som han vil, når ingen side af emnet forbigås, og det er ikke sket.

Den videnskabelige benytter har i dr. Skrubbeltrangs bog fået en god historisk oversigt over en vigtig og talrig befolkningsklasses historie, også forhåbentlig en bog, der vil vække til fornyet studium; én ting vil denne benytter imidlertid savne, og det er enhver form for kildehenvisning, hvilket er så meget mere beklageligt, som forfatteren ikke er kommet til sine resultater uden et dybtgående kendskab ikke alene til trykt litteratur, men også til et stort arkivalsk materiale; ofte vil man standse og spørge, hvor forfatteren nu har det fra. Der findes vel bag i bindet to sider »kilder«, og en god halv side heraf går på arkivalier; men selv denne er beregnet på det brede publikum og holdt i almindeligheder; på det væsentligste punkt har der tilmed indsneget sig en fejl: de sager vedr. husmandsbrug efter statshusmandsloven af 1899, forfatteren har benyttet, stammer ikke som angivet fra landbrugsministeriets arkivalier, men er finansministeriets 2. statsaktivkontors husmandslånesager; det er også for intetsigende, når det hedder »først i 1896 fik vi et landbrugsministerium, af hvis papirer dog kun en del er afleveret til Rigsarkivet«, et endnu eksisterende ministerium kan naturligvis ikke afgive *alle* sine papirer. Hvad angår husmandsforeningernes egne arkivalier giver forfatteren visse mere interessante, omend meget kortfattede oplysninger, idet han finder det mest naturligt at give en samlet oversigt over denne del af kildematerialet, der får endnu større betydning for fremstillingen i den følgende tid, i bind II.

C. Rise Hansen.

Der er nu forløbet et godt Tiaar, siden det første Bind af den monumentale Udgave af Nicolai Stenonis Opera theologica ved Bibliotekar Knud Larsen og Pastor Gustav Scherz blev udsendt (jvfr. 10. R. VI, 332—35). 1947 kom andet Bind, og nu 1952 foreligger som en Fortsættelse og Afslutning af Værket to svære Bind (eller rettere et Dobbeltbind) af *Nicolai Stenonis Epistolae et epistolae ad eum datae*. Da den tidligere Medudgiver Knud Larsen paa Grund af andre Arbejder har trukket sig tilbage, staar G. Scherz som Eneudgiver. Derimod har man stadig kunnet drage sig Dr. Hans Ræders kyndige Medvirken til Nytte, hvad der sikkert har været af stor Værdi for Udgavens Tilrette-

læggelse og Tekstrecensionen. Medens det første Bind af »Opera theologica« særlig havde Interesse ved at meddele Stensens teologiske og filosofiske Skrifter, havde andet Bind, der bragte hans asketiske og homiletiske Forfatterskab, mindre direkte historisk Betydning. Ganske anderledes forholder det sig derimod med den nu foreliggende Udgave, der rummer Stensens Brevveksling fra 1661 til faa Dage før hans Død 1686.

Det er et overordentlig omfattende Brevmateriale, der herigennem lægges frem for Forskningen. Antallet af de meddelte Breve udgør 478, og trykt fylder de ialt 764 meget store Kvart-sider. En Del af Brevene er rettet til Stensen, men langt de fleste stammer fra ham selv. Brevene foreligger paa Italiensk, som han aabenbart skrev med stor Lethed, paa Latin, Tysk og Fransk, et enkelt paa Dansk (Nr. 75). Ikke helt faa Breve har ganske vist været trykt tidligere, jævnlig dog i gamle eller afsidesliggende Værker, men Halvdelen har hidtil været ukendte. Med rastløs Flid og en ikke almindelig Sporsans er det lykkedes Pastor Scherz at fremdrage disse mange Breve fra deres Skjulesteder i Arkiver og Biblioteker i Paris og Rom, i Bologna og Firenze og talrige andre Byer. Brevteksterne gør Indtryk af at være behandlet med stor Omhu og Nøjagtighed, og til hvert Brev er der knyttet en Kommentar, der virkelig — saa vidt det er muligt — oplyser alle de Steder, der kan trænge til nærmere Forklaring. Det er en betydelig Kundskabsfyldte, der er nedlagt i denne Kommentar, og kan den undertiden synes vel bred særlig med Hensyn til det medtagne biografiske Stof, maa det erindres, at den vistnok særlig har en udenlandsk Læserkreds for Øje. (Udgiverens egen Tekst er helt igennem affattet paa Tysk.)

Et Hjælpemiddel af beslægtet Karakter er den særdeles fyldige Indledning, som Udgiveren har forsynet Brevudgaven med (132 S.), en Slags Prolegomena til hans Biografi. Heri behandles i 19 Afsnit Stensen i hans Forhold til de forskellige Korrespondenter. Den langt overvejende Del af disse tilhører helt den almeneuropæiske Lærdoms- og Kirkehistorie. Saaledes kan nævnes saa store Navne som Baruch Spinoza og Leibniz, til den sidstnævnte er det endog lykkedes at finde et ukendt Brev (Nr. 143). Blandt andre Brevskrivere bør fremhæves Hertug Cosimo III af Medici, en trofast Velynder af Stensen, af hvem man gennem denne Brevveksling faar et væsentlig mere tiltalende Billede end i den traditionelle Historieskrivning; desuden en Række hollandske og italienske Lærde, derimellem den fremragende, mystiskfarvede Zoolog og Anatom Jan Swammerdam og Kardinal Leopoldo de Medici, Stifteren af Accademia del Cimento; endvidere den franske Poly-

histor Melchisedech Thévenot og mangfoldige katolske Kirkemænd bl. a. tilhørende Kapuciner- og Jesuiterordenerne. Til Kredsen af Stensens danske Korrespondenter hørte oprindeligt Thomas Bartholin, siden Ole Borch og Johan Brunsmænd.

Hvad Indholdet i alle disse mange Breve angaar, behandler de Emner af meget forskellig Karakter og ulige Værd. I Breve til Naturkyndige drøftes indgaaende — næsten som i smaa Afhandlinger — medicinske og geologiske Spørgsmaal, i andre Epistler er det teologiske og filosofiske Synspunkter, der er de fremherskende. Mange Breve vedrører rent personlige Forhold, men i de fleste — fra hans senere Aar — er det pastoralteologiske og kirkeretslige Anliggender, der trykker ham Pennen i Haanden. De udgør da talende Vidnesbyrd om hans nidkære kirkelige Virksomhed især i Hannover og Münster. For dansk Historie er det navnlig af Betydning, at der gennem ikke faa Breve (saaledes Nr. 82, 86, 128, 149, 170, 254, 423) kastes Lys over den katolske Kolonis Stilling i Datidens København.

Til Udgaven af Brevene er føjet en Række »Additamenta«, ialt 49. Mange Aktstykker til hans Historie meddeles her, desuden vidtløftige genealogiske Oplysninger om hans Slægt, Fortegnelse over hans Vennekreds i København, Skildringen af hans Dødsleje og Protokollen optaget ved Aabningen af hans Grav i Firenze 1946. Det ypperste Stykke er dog det hidtil ukendte, saakaldte Chaosmanuskript fra 1659, der tillader et forunderligt levende Indblik i hans Ungdoms Sjælerørelser, i hans Forskningsidealer og brændende religiøse Trang. — Et ypperligt Register afslutter det store Værk.

Stensens Breve og Optegnelser afspejler helt igennem en rigt udrustet Natur, der med samme Glød kan udfolde sig i den strengeste Forskning som i praktisk Kirkestyre. Brevudgaven er et smukt Monument over en fremragende Begavelse og en ædel, stort anlagt Personlighed. Den tjener desuden i lige Grad den utrættelige Udgiver og dansk Videnskab til Ære.

Bjørn Kornerup.

Medens spørgsmålet om sammenhængen mellem portrætter av en enkelt person og disses kildeværdi er mønstergyldigt behandlet i Th. A. Müllers Holbergportrætter, og medens der findes udtømmende behandlinger av en vis gruppe billeder med historiske motiver, fx. i Gudmund Boesens Rosenborgtapeter, er der i Jørgen Paulsens bog *Billeder fra Treaarskrigen 1848. 1849.*

1850. *Tekst. Katalog. Billeder. Udgivet af Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg* (1952), for første gang på dansk givet en samlet oversigt og kritisk behandling av alle danske billeder vedrørende en enkelt, stor begivenhedsrække og en del av dens personer. Som forfatteren klart gør opmærksom på, falder billederne i to grupper: de absolut samtidige billeder, der udgør en reportage, men som i ret ringe omfang gengiver og kan gengive egentlige kamphandlinger, medens de fleste skildrer livet bag fronten, og de senere udførte billeder, der vel ofte kan være baseret på kunstnerens studier og iagttagelser i felten, men som av kunstneriske grunde eller for at opnå en større populær virkning er bearbejdet og arrangeret. Der er en jævn overgang fra de på basis av kunstnerens selvsyn udførte fremstillinger til de — ofte grove og naive — billeder, der er rene fantasiprodukter. Med rette siger forfatteren, at også de sidste har en vis »kildeværdi«, fordi de er udtryk for tidens stemninger og følelser, og især de naiveste billeder, der i lithografier og træsnit spredtes vidt omkring, er oplysende om, hvordan tidens mennesker opfattede krigen og dens personer.

Efter den fortrinligt skrevne indledning, der både indeholder træffende karakteristikker av de vigtigste kunstnere og principielle betragtninger over billedernes kildeværdi, følger værket mest omfattende afsnit, et katalog over alle væsentlige danske billeder fra krigen. Det drejer sig om 554 numre, hvorav 125 portrætter, alle forsynet med en præcis beskrivelse, oplysninger om billedets art, mål, kunstner, datering, eventuelle forlæg for lithografiers og træsnits vedkommende og til slut om billedets nuværende eller sidstkendte opholdssted, og enkelte steder er der yderligere oplysninger bl. a. hentet fra nogle av de avbilledes optegnelser. Heri er nedlagt et uhyre og omhyggeligt arbejde, og den, der vil bruge billederne, får alle rimelige oplysninger. Udeladt er tyske billeder, der blot oversigtsmæssigt behandles i indledningen, nogle ret omfattende samlinger av A. P. Madsen og Gustav Møller, der av pladsmæssige grunde kun nævnes i udvalg, og illustrationer i nogle populære værker om krigen. Det havde vel været ønskeligt, om i al fald de vigtigste av disse bøger havde været nævnt og behandlet fx. Vilhelm Holst: *Felttogene 1848.49.50* (1852) og F. K. d. v. s. Johan Fr. Chr. Knudsen: *Danmarks Kamp for Slesvig* (1852—53), da disse bøger utvivlsomt har haft stor indflydelse på den almindelige opfattelse av krigen. Der er gode registre og til slut fortrinlige gengivelser av en række av de vigtigste billeder bl. a. en del portrætter. Her havde det måske været rimeligt at medtage flere billeder av menige soldater, således at

tidens soldatertyper var trådt fyldigere frem. I kataloget nævnes en lang række billeder av menige, især udført av A. P. Madsen, I. C. Lund og Niels Simonsen.

Kunstnerne falder naturligt i tre grupper. Først er der kunstnere, der var med som soldater og derfor kun ganske undtagelsesvis kunne tegne under kampene, men som til gengæld skabte de mest autentiske billeder, og heriblandt fremhæves med god grund Carlo Dalgas' tegning av kampen ved Dybbøl d. 13. april, udført under selve kampen. Den anden gruppe er de malere, der som halv-officielle rapportører fulgte med hæren, I. V. Sonne og Niels Simonsen. Sonne sørgede for at skaffe sig virkeligt overblik over slagenes gang, han var således med både ved Fredericia og Isted, men han og de andre kunstnere bearbejdede i deres færdige billeder deres materiale stærkt, især stræbte Simonsen efter en effekt, der var virkningsfuld under hans merkantile udnyttelse av stoffet. Endelig var der de hjemmeværende malere, der enten gengav begivenheder præget av krigen, men bag fronten, eller som fantaserede over krigsbegivenhederne, ofte frit og som regel dårligt.

Forfatteren anbringer billederne på en evropæisk, kunstnerisk baggrund og viser bl. a. påvirkningen fra Horace Vernet, og han gør rede for N. L. Høyens store indflydelse på en del av kunstnerne, medens han nok i lidt for ringe grad kommer ind på, i hvor stort et omfang rent kunstneriske hensyn har præget billederne. Det er således betegnende, at den betydeligste av kunstnerne, Sonne, bevidst har stræbt i sin farvevirkning, komposition og belysninger at give et helstøbt kunstværk, medens den jævne kunstner A. P. Madsen har søgt nøjagtigt at gengive det set. Interessant er det at se, at medens Simonsen har været en fortrinlig iagttager og derfor i sine studier gør omhyggeligt rede for soldatertyper, våben etc., er hans færdige billeder i høj grad præget av knald-effekt. Sammenligner man Sonnes på stedet udførte studie fra Istedslaget — nr. 284 — med hans færdige billede fra kampen — nr. 283 — ser man, hvordan han ved at ændre lysfordelingen, udfylde forgrunden og flytte soldatergrupper har ændret billedet, men dog i det væsentlige har fastholdt sit første indtryk. Anderledes med Simonsen, hvis skitse fra Isted — nr. 304 — kun er blevet til et lithografi, medens hans store billeder fra slaget — nr. 301 og 302 — er komponeret uden hensyn til denne skitse.

Kunstneriske billeder må som kilde være præget av den særlige subjektivitet, der ligger i kunstnerens æstetiske indstilling udover den subjektivitet, der findes hos enhver iagttager. Selve motivvalget er også subjektivt, men det gælder også for den

mekaniske gengivelse som et fotografi, og da billeder av begivenheder endelig næsten altid er frembragt efter, ofte endda længe efter, at disse har fundet sted, bliver de præget av begivenhedernes betydning og forhold til senere hændelser. Der er imidlertid ingen grund til derfor at forkaste billedernes »beretninger« til fordel for skriftlige vidnesbyrd om de samme begivenheder som militære meldinger og rapporter, dagbøger og erindringer, der også indeholder subjektive momenter og næsten altid er skrevet efter begivenhederne. Selv om man ikke kan identificere og ikke skal trække sammenligningen for hårdt op, kan man måske sige, at et billede som Dalgas' ovennævnte tegning svarer til en melding, Sonnes skitse fra Istedslaget til en rapport, de mange tegninger fra kvarter og bivouak til en dagbog og Sonnes og Simonsens færdige billeder til erindringer, medens Monies' indtogsbillede er en digterisk behandling. Medens det skrevne kan gøre rede for et handlingsforløb, ligger det i stoffets karakter, at billedet kun kan gengive en situation, og heri ligger dets begrænsning. Dette forhindrer imidlertid ikke, at billeder skal medtages, når man samler kilder til en begivenheds historie, blot må også de undersøges kritisk.

Forfatteren viser i sin klare indledning, dels at man i følge sagens natur må tillægge billederne av livet bag fronten størst kildeværdi, fordi de er baseret på den rolige iagttagelse, medens billeder av kamphandlingerne med deres stadige bevægelser næsten udelukkende har erindringen som grundlag. Han påviser, at hvert billede må analyseres kritisk, »det er de enkelte Billeder, der maa klassificeres efter deres Autenticitet«, det er ikke nok at vide, at den pågældende kunstner har været til stede ved de begivenheder, han skildrer, hvis man vil bedømme kildeværdien. Pudsigt nok kan en detalje på et billede fra »hjemmefronten« give anledning til, at man kommer i tvivl om dets kildeværdi. På Monies' bekendte indtogsbillede — nr. 245 — gengives indskriften på porten ved Helligåndskirken: »Vore Fædre forlode sig paa dig, og de bleve ikke skuffede. 6.S.1 C.«, medens H. C. Leys tegning — nr. 246 — av den samme port har indskriften: »Vore Fædre forlode sig paa dig og du hjalp dem Ps.22,5.« Det på det første billede citerede står i al fald ikke i 6. salme, og 22. salme er ikke helt rigtigt citeret. Hvad stod der over porten?

Da billeder ofte bliver grundlæggende for den almindelige opfattelse av en begivenhed eller en person — man tænke fx. på Heimbachs billede av arvehyldningen eller på Carl Blochs av Christian II. på Sønderborg — er det av overordentlig betydning,

at denne bog har givet os muligheder for at vurdere et stort billedmateriale kritisk, både når det gælder personer og begivenheder, og når det drejer sig om noget så uhåndgribeligt som »ånden fra 48«.

Hans H. Fussing.

I den værdifulde Serie Bibliotheca Norvegiæ sacræ er som Bind XVIII ved nu afdøde Provst Anders Nilssen blevet udgivet en Biografi af en ejendommelig Skikkelse i det 18. Aarhundredes dansk-norske Kirkehistorie *Biskop Eyler Hagerup 1685—1783* (Oslo 1951). Hagerup blev især bekendt ved i sin Præstetid i Kværnæs som fremtrædende Medlem af »Syvstjernen« sammen med Thomas v. Westen og andre at arbejde for kirkefornyende Tendenser. Senere var han Sognepræst i Kallundborg 1715—27, men forflyttedes derpaa til Trondhjem, hvor han virkede til sin Død først som Lector theologiæ, siden (fra 1731) som Biskop. Den historiske Dom over Hagerup er i nyere Tid især blevet formet af Ludvig Daae, der i sin *Trondhjems geistlige Historie* (1863) S. 151 ff. under en Skildring af et Sammenstød mellem ham og den humanistisk prægede Rektor i Trondhjem Benjamin Dass ensidigt tog den sidstnævntes Parti.

Der kunde da være Grund nok til gennem fornyede Undersøgelser at faa et mere nuanceret Helhedsbillede frem. Det er denne Opgave, Anders Nilssen har stillet sig. Den nye Biografi af Eiler Hagerup, hvorved Forf. oprindeligt erhvervede sig H. M. Kongens Guldmedaille, men som først nu efter hans Død i høj Alder har kunnet udsendes som et posthumt Skrift, er et flittigt og — som det synes — omhyggeligt Arbejde. Særlig hviler det paa omfattende Studier i Trondhjem Bispearkiv, specielt af Bispeembedets Kopi- og Visitatsprotokoller. Gennem en Analyse af Hagerups Indsats paa en lang Række forskellige Omraader, Stiftsadministrationen, Skolevæsenet, baade det højere og lavere, Katekisation, Kirkedisciplin, Fattigforsorg etc. er det lykkedes Forf., overalt støttet til solide Kendsgerninger, at begrunde en ny Opfattelse af Hagerup som en meget dygtig, nidkær og betydelig Kirkemand. Hans Resultater gør et tillidvækkende Indtryk, og der kan næppe være Tvivl om, at Billedet af Eiler Hagerup i Fremtidens kirkehistoriske Fremstillinger vil komme til at bære andre Træk end hos Daae.

Paa en Del Punkter lader der sig dog indvende adskilligt mod den foreliggende Bog. Den gør i alt for høj Grad Indtryk af at være en blot Materialsamling, ikke en afrundet Behandling.

Ganske særlig gælder det det meget vidtløftige Kapitel om Hagerups Visitatsrejser (S. 152—207), der fremtræder halvt som en Udgave af Kildestof og i Virkeligheden ganske sprænger Rammerne for en biografisk Fremstilling. En Mangel er det endvidere, at Forf. i for ringe Grad indlader sig paa at tegne den almindelige kirkehistoriske Baggrund for Hagerups Standpunkt og Gerning og forøvrigt næppe er helt sikker i Bestemmelsen af de enkelte Retningers og Typers Karakteristika. Han synes saaledes for tilbøjelig til ensidigt at fortolke Hagerup som »Pietist«, medens han dog oprindelig vist var nok saa meget paavirket fra »den engelske Retning«, der spillede en saa betydelig Rolle herhjemme ved Overgangen til det 18. Aarhundrede.

I sidstnævnte Henseende vilde det have været ønskeligt, om Forf. af Selvsyn havde gjort sig bekendt med Hagerups tre første litterære Arbejder, Oversættelser fra 1715—27 af Skrifter af en tysk »Præpietist« (Georg Grabow) og af to Englændere (den ene af dem ingen ringere end den berømte Richard Baxter). Det virker unægteligt paafaldende, at en Forf., der vil skrive en Monografi som den her omhandlede, lader sig nøje med et overfladisk Andenhaandskendskab til saa vigtige Kilder (S. 31, 115).

Ligeledes er det mærkeligt, at Forf. ikke har benyttet en kort, men ingenlunde betydningsløs Selvbiografi af Hagerup. Det er nemlig urigtigt, hvad der siges S. 13: »noen selvbiografi etterlot han seg ikke«. Allerede den af Forf. saa haardt angrebne Ludvig Daae har dog gjort opmærksom paa, at Litterærhistorikeren Albert Thura i Afskrift i sine »Valvæ apertæ« (Addit., 4°, 205) har opbevaret en 1738 i Brevform affattet Autobiografi af Hagerup. Det havde da været bedre i paakommende Tilfælde at bygge paa denne end paa en sekundær Kilde som Erich Pontoppidans Annales.

Gennem Fortalen til et af de ovennævnte Smaaskrifter kastes der noget Lys over et Afsnit af Hagerups Liv, der ellers henligger i det dunkle, Kallundborgperioden. Det samme gælder Hagerups her heller ikke benyttede Afskedsprædiken i Kallundborg 31. Marts 1728 (Addit., 4°, 586). Med Hensyn til Kilderne fra Bispetiden er der især Grund til at anke over, at Forf. ikke har underkastet det af Daae og Erichsen kun ufuldstændigt benyttede Brevstof i Ny kgl. Saml., Fol., 743 d og i Ledreborg, 4°, 500 en fornyet Undersøgelse. Her findes meget af Vigtighed til Belysning af indre trondhjemske Forhold i Hagerups Bispetid. Heller ikke har han draget sig den samtidige Isak Schwartzkopfs værdifulde Karakteristik (Danske Saml. IV, 100) til Nytte, og hvad der i endnu højere Grad er beklageligt, ikke en Række vigtige Breve 1729—34

af fortroligt Indhold fra Hagerup til Hans Gram (i Gl. kgl. Saml., Fol., 1101; heller ikke den trykte Udgave af Hans Grams Breve, 1907, synes han at kende). Adskillige lignende Mangler kunde anføres, og den foreliggende Biografi bliver da for saa vidt et Skoleeksempel paa, hvor utilfredsstillende det er, naar man ved Behandlingen af Emner fra den fælles dansk-norske Kirkehistorie mener det tilstrækkeligt, overvejende blot at bygge paa lokalt norsk Materiale og se bort fra det Kildestof, der findes i danske Samlinger.

Bjørn Kornerup.

Nutidens fint udviklede Teknik med Hensyn til Fremstilling af Reproduktioner af Haandskrifter og Aktstykker har allerede paa mange Maader sat dybe Spor — fra Danmark kan der saaledes mindes om de store Rækker med Gengivelser af islandske og orientalske Manuskripter. Nylig har man i Finland udsendt en lignende Serie *Codices medii aevi Finlandiae*, 1—2, 1952, under Præsidium af Finska historiska Samfundet og Redaktion af Professorerne Jalmari Jaakkola og Aarno Maliniemi samt Arkivraad John E. Roos.

Det første, meget svære, Bind indeholder *Registrum ecclesiae Aboensis*, den saakaldte »Svartbok«, en Kopibog beslægtet med den danske Avia Ripensis. Heri er indført Breve vedrørende Aabo Domkirke og dens Præbender. Bogen er anlagt ca. 1480 af den nidkære Domprovst, senere Biskop, Magnus Särkilax og fortsat et godt Stykke ind i det 16. Aarhundrede. Originalen findes nu i det svenske Rigsarkiv. Svartboken maa betegnes som en Hovedkilde til Oplysning om Finlands Historie i Middelalderen.

Andet Bind, der allerede i det væsentlige var bragt i Stand 1935, men hvis Udgivelse hindredes af to Krige og paafølgende Besværligheder, bringer *Codex Särkilahti (Codex Aboensis Skokloster)*. Det er en vigtig Diplomsamling grundlagt til personlig Efterretning for den ovennævnte Biskop Särkilax. Den danner for saa vidt et Supplement til den egentlige Codex Aboensis. I mange Aar hørte den hjemme paa Skokloster, men ogsaa den er nu havnet i det svenske Rigsarkiv.

Reproduktionerne af Teksterne i de gamle Codices er meget smukke og giver et naturtro Billede af Originalerne. Begge Bind er forsynede med knappe, men meget oplysende Indledninger af J. Jaakkola paa Latin, Finsk, Svensk og Engelsk. Baade af Hensyn til Forskningen og af Sikkerhedsgrunde glæder man sig over, at disse vigtige Diplomsamlinger nu paa en saa værdig Maade foreligger mangfoldiggjorte.

Bjørn Kornerup.

U.S.A.s unge forbundsarkiv, National Archives i Washington, har siden 1940 arbejdet med mikrofotograferinger af visse serier af sine arkivalier. Formålet er dels at sikre mod tab af arkivaliernes oplysninger, hvis de skulde gå til grunde, dels at gøre stoffet tilgængeligt også for interesserede uden for Washington. Positivkopier af optagelserne, der foretages på 35 mm rullefilm, sælges nemlig frit, for tiden for \$ 4 pr. 50 Eng. fod. Ved midten af 1950 havde man nået at optage over 2 millioner sider. En fortegnelse over disse optagelser: *List of File Microcopies of the National Archives* (National Archives Publication No. 51—5, Wash. 1950), viser, at de fordeler sig på en lang række arkivfunds fra forskellige rets- og administrationsorganer, som f. ex. højesteret, udenrigs-, finans-, krigs-, marine-, indenrigs-, landbrugs- og handelsministerierne. Desuden er der optagelser af dokumenter, som Amerikanerne i den 2. verdenskrig erobrede i det Tyske Heeresarchiv i Potsdam, bl. a. Groeners og v. Seeckts papirer.

Af de talrige films fra Department of State har en del direkte interesse for Dansk historie. Man finder nemlig her bl. a. instruktioner til U.S.A.s diplomatiske repræsentanter i Danmark 1833—1906 (2 ruller = 85 ft. film) og depecher fra dem til Department of State 1811—2 og 1827—61 (8 ruller = 302 ft.). Endvidere findes der konsulære indberetninger fra St. Thomas 1805—21 (1 rulle = 40 ft.) og endelig noter fra den Danske legation i Washington til Department of State 1801—32(—49) (1 rulle = 59 ft.) samt noter fra dette til den Danske legation og konsulaterne 1834—1906 (3 ruller = 82 ft.). Størstedelen af disse optagelser er nu også tilgængelige herhjemme, idet Rigsarkivet har anskaffet serierne af instruktioner og depecher. Til vejledning for brugeren findes forrest på hver filmsrulle en kort indledning fotograferet fra maskinskrevne blade. Den giver normalt en angivelse af filmens indhold, en kort beskrivelse af de fotograferede arkivalier, eventuelt med henvisning til beslægtede arkivserier, og lignende oplysninger; desuden giver den som regel praktiske vink om, hvordan man bedst kan henvide til det fotograferede kilde-materiale.

Sune Dalgård.

I begyndelsen af året 1951 døde godt 70 år gammel den betydelige østrigske historiker Heinrich Ritter von Srbik, af hvis værker de to 1925 udkomne bind om »Metternich. Der Staatsmann und der Mensch« i sin tid omtaltes her i tidsskriftet (9. r. V, 125 ff). Året før sin død udgav han 1. bd. af et stort historiografisk værk

Geist und Geschichte vom Deutschen Humanismus bis zur Gegenwart, hvis 2. og afsluttende bd. først er udkommet efter hans død, sidst på året 1951 (I, 437 s., II, 422 s., Verlag F. Bruckmann, München og Otto Müller, Salzburg).

I et indledningskapitel giver Srbik en redegørelse for sit værks plan og en kort omtale af tidligere historiografiske fremstillinger som f. eks. Ed. Fueters *Geschichte der neueren Historiographie* fra 1911. I redegørelsen nævnes, at værket ikke er en række historikerbiografier, men skal skildre de betydeligere historiske værkers forbindelse med tidsånden og de politiske tilstande; der gives den politiske og filosofiske baggrund for de pågældende værker, derfra vel dobbelttitlen: *Geist und Geschichte*. Skildringen omfatter al »tysk« historieskrivning, således også den tysk-østrigske og den tysk-schweiziske (her først og fremmest Jacob Burckhardt), og den lader ikke påvirkningerne fra franske og engelske historikere uomtalte. S. fremhæver endvidere om sin bog, at den både vil tjene som en videnskabelig syntese for faghistorikere og som »introduktion« for en større kreds. Af den grund gives der udførlige analyser af de historieteoretiske og filosofiske systemer og karakteristikker af førende historikere. Herved forklares også, at i værket »forskningen« kvantitativt træder tilbage for »fremstillingen«, og delvis også den vægt, der er lagt på den klassiske og nye idealisme. Her har dog også, som S. skriver, hans personlige interesse for denne været afgørende. Men han mener — og det vil læseren sikkert bekræfte — at emner som den tyske historieskrivning med politiske formål, materialismen, positivismen og kulturmorphologien heller ikke er kommet til kort i hans behandling. Således behandles »Der kleindeutsche nationalstaatliche Realismus« med dens fremtrædende repræsentanter: Droysen, Sybel og Treitschke udførligt i kap. 12, den økonomiske (materialistiske) historieopfattelse, økonomisk og forfatningshistorie i kap. 18, naturalisme og positivisme i kap. 19 og »Historische Kulturmorphologie des Abendlandes und der Menschheit« med Oswald Spengler som hovedperson i kap. 21. Foruden indledning og slutning indeholder de 2 bd. i alt 22 kapitler.

S.s værk rummer en rigdom af oplysninger og betragtninger, og til grund for det ligger megen kærlighed til den historiske videnskab og en lærds erfaring og tænkning gennem et langt liv (I, 23). Her skal kun gøres et par spredte bemærkninger om det. Den »store kreds«, for hvilken det også er skrevet, vil nok have lidt svært ved at komme gennem den sine steder stærkt koncentrerede fremstilling med et utal af historikernavne, hvorom der tit siges meget lidt. Men hvilken nydelse vil »den dannede

læser« på den anden side ikke have af den udførlige skildring af Leopold von Ranke, som et eget (8.) kapitel er viet, og om hvem det hedder: »Når vi læser Ranke, gribes vi af følelsen, som stod vi på et højt bjerg og skuede vidt ud over høje og dale, under en strålende himmel, og med rolig betragtning af det nære og af det umålelige fjerne«. Eller læs karakteristikkerne af historikere som Theodor Mommsen, Jacob Burckhardt, Friedrich Meinecke (som værket er tilegnet »in alter Verehrung«) eller Oswald Spengler! — Fængslende er ligeledes de kortfattede, men meget oplysende skildringer af den kulturelle og politiske tilstand, der er baggrunden for historikernes eller »retningernes« optræden. Jeg henviser f. eks. til de få sider herom i kap. »Der neue Idealismus. Geistesgeschichte und Höhe des Historismus«.

Man får ved gennemlæsningen et overvældende indtryk af, hvorledes historieforskning og historieskrivning i de århundreder, som værket omfatter, stadig har udvidet sit område — i tid (præhistorien) og i rum (universalhistorie) og hvad selve indholdet angår: forfatnings- og forvaltningshistorie, økonomisk historie og sociologi, religion og moral, kunst og videnskab. S. fremhæver dog her med rette, at der er store områder, som historikeren ofte i hvert fald ikke vil kunne behandle på grundlag af egen forskning: teologi, filosofi, kunst og naturvidenskaber. Historikeren må her nøjes med at følge de tilforladeligste resultater, som disse discipliner er nået til.

Med særlig interesse vil faghistorikere læse om de stridende historiske retninger: som den stor- og lilletyske historieskrivning og dens problemer, den marxistiske (materialistiske) retning eller den kulturhistoriske. Fængslende er således skildringen af den mest kendte »positivistiske« tyske historiker Karl Lamprecht, om hvilken S. siger, at han med en profets troskraft hævdede, at hans lære alene var sand, men: »Profeter kan ikke udelukkende bedømmes forstandsmæssigt«. S.s egen bedømmelse af de forskellige retninger forekommer velbegundet og velafvejnet, og han savner ikke blik for, at også de historikere og retninger (Ranke, nyidealismen), der står hans hjerte nær, ikke i et og alt formår at omfatte den historiske virkelighed.

I mængden af navne, bogtitler og årstal har der indsneget sig en og anden ukorrekthed. Sådant er petitesser i relation til den viden og lærdom, som værket rummer.

Derimod er der for en dansk historiker grund til at beklage, at S. ukritisk har overtaget den omkring midten af forrige århundrede i tysk-national propaganda rådende opfattelse af det slesvig-holstenske spørgsmål. Stort set var denne propaganda

hyklersk og forløjet. S. burde med hensyn til denne have anlagt samme betragtning som m. h. t. propagandaen mod Frankrig, at tysk nationalisme næredes af had mod den anden nation. Hvordan tingene stilles på hovedet, ses f. eks. af udtalelserne om historikeren Lorenz von Stein, født i Ekernefærde, død i Wien (II, 180), om hvem det hedder, at han var dybt engageret i de »nordelbiske« hertugdømmers kamp for deres forfatningsretlige særstilling og »um die Muttersprache«! Det sidste må vel i den forbindelse betyde, at han bekæmpede de dansktalende nordslesvigeres ønske om dansk rets- og forvaltningsprog, hvor det var kirke- og skole-sprog.

På en dansk virker S.s gentagne udtalelser om »den tragiske udgang af den første verdenskrig« selvfølgelig fremmed. S.s betragtning her bestemmes også af, at han er tysk-østriger og ser på Østrigs opløsning, »en uoprettelig skade for menneskeheden«, som fremkaldt af kortsynethed og nationalistisk forblindethed (II, 91, sml. 338). Mon han vilde anlægge samme synspunkt på det danske monarkis opløsning?

S.s omtale af nationalsocialismen og dens historiefilosofi er ret kort. Han overlader eftertiden at analysere de historieanskuelser, der som ideologisk overbygning voksede sammen med nationalsocialismens praktisk-politiske bevægelse (II, 361). I øvrigt forekommer hans bedømmelse undskyldende, og Versailles-freden må også her holde for som delvis forklaring. Når han siger (II, 362), at nationalsocialismen til sidst satte Europa og verden i flammer og styrtede »mange millioner af tyske og ikke-tyske mennesker i navnløs ulykke og kaos«, vil de fleste ikke-tyskere jo nok finde denne rækkefølge af nazismens ofre underlig.

Imidlertid må det fremhæves, at S. stærkt tager afstand fra magtdyrkelse og fra den opfattelse, at staten er ubundet af moralske love. I det smukke slutningskapitel betoner han, at staten atter må betragtes som retfærdighedens, rettens og moralens tjener, ikke som mål i sig selv eller herre over retten. Han fastholder, skønt tilhænger af en begrænset »historisme«, værdiernes absolutte gyldighed og hævder, at der for historikeren ved siden af den »eigennationale Wertwelt« også gives en »overnational værdiorden«, hvis kilder klarest udspringer fra den kristelige universalisme og den idealistiske humanisme.

Holger Hjelholt.

Til Friedrich Meineckes 90-årsdag — 30. oktober 1952 — udsendte *Historische Zeitschrift* et større hæfte med afhandlinger

(bd. 174, hæfte 2, s. 225—514) som festskrift, tilegnet M. af »venner og elever«. Det indledes med en smuk hilsen fra den vesttyske republiks sympatiske præsident Theodor Heuss og indeholder både en levnedsskildring af M. (ved Walter Goetz) og en bibliografi over hans arbejder. Hovedindholdet er dog en række afhandlinger væsentlig af idéhistorisk karakter, der alle i større eller mindre grad knytter sig til M.s egen forskning. M.s navn og værker forekommer i disse afhandlinger så hyppigt, at allerede dette udgør en sjælden hyldest til festskriftets modtager. Når Srbik i sit ovennævnte værk (II, 292) siger om M., at han var ikke kaldet til at blive fører for de mange, er dette dog rigtigt nok. Sandt er det også, hvad schweizeren Walther Hofer i sit bidrag: *Geschichte und Politik* (s. 297) til festskriftet konstaterer, at M.s bestræbelser for at skabe et nyt syn på tysk og europæisk historie ikke fandt større genklang i Tyskland. Karakteristisk for tidsforholdene er, at af bidragsyderne til hæftet er de tre tyskere, der er professorer i Amerika, medens en 4., Hans Rothfels, fra Amerika er vendt tilbage til Vesttyskland.

Den længste afhandling skyldes S. A. Kaehler: *Realpolitik zur Zeit des Krimkrieges — eine Säkularbetrachtung*. Dens enkelte stykker synes lidt løst sammenføjede. Men fængslende er det at læse om den østrigske udenrigsminister grev Buols »diplomatiske revolution« af 2. dec. 1854, d. v. s. Østrigs traktat med vestmagterne, og om Cavours udholdende kamp for at blive vestmagternes allierede. Sammen med disse »realpolitikere« skildres realpolitikens teoretiske forfægttere: A. L. v. Rochau og Treitschke. Af megen almindelig interesse er afhandlinger som Eduard Sprangers: *Aufgaben des Geschichtsschreibers* med udgangspunkt i Wilhelm v. Humboldts tale »Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers«, Gerhard Masurs klare, både anerkendende og kritiske undersøgelse over Arnold Toynbees *Philosophie der Geschichte*, Hofers ovennævnte bidrag og Hans Rothfels' *Grundsätzliches zum Problem der Nationalität* med redegørelsen for den forskellige vægt, som man i vest og øst har lagt på henholdsvis det subjektive og objektive i nationalitetsbegrebet. Uden i nogen måde at ville forklejne de unævnte bidrag (af D. Gerhard, H. Holborn og W. Mommsen) vil jeg dog fremhæve hæftets sidste, Ludwig Dehios stilistisk så smukke afhandling: *Gedanken über die deutsche Sendung 1900—1918* med dens åbne fremhævelse af de pågældende tyske kredses storpolitiske offensive mål. Dehio, den ene af *Historische Zeitschrifts* udgivere, har i øvrigt foruden ved sin virksomhed for dette festskrift bidraget til at hylde M. ved en, nu trykt festtale på 90-årsdagen: Friedrich Meinecke, der Historiker in der

Krise (Colloquium-Verlag, Berlin-Dahlem, 1953). Her gives i sammentrængt form et smukt billede af M.s personlighed og forskergerning. Storheden i denne ses af, at Dehios sammenstilling af M. med Ranke og Jacob Burckhardt føles naturlig.

Holger Hjelholt.

Det er vist almindelig anerkendt, at kapitalismen i Vest- og Nordeuropa i 17. og til dels 18. årh. nåede sin kraftigste udvikling i Holland og specielt i Amsterdam, og at denne bys erhvervsformer i betydelig udstrækning dannede mønster for og gav impulser til den noget senere udvikling af kapitalismen i de omliggende lande, navnlig England, Frankrig og de Skandinaviske riger. Des mærkelige er det, at der hidtil ikke synes at være gjort forsøg på at give en alsidig og sammenfattende skildring af kapitalismen i Amsterdam, dens karakter og udvikling.

Et sådant forsøg er nu for 17. årh.s vedkommende gjort af den Nordamerikanske historiker Violet Barbour med værket *Capitalism in Amsterdam in the Seventeenth Century* (Baltimore, 1950, 171 sider). Forf. oplyser i sit forord, at hun oprindeligt vilde have behandlet emnet i et kapitel i et planlagt værk om rivaliteten mellem Engelsk og Hollandsk handel i 17. årh., men at det voxede ud over denne ramme og antog selvstændig form. Det er der næppe grund til at beklage. Med sine kun godt 130 textsider synes den foreliggende bog at give en overraskende fyldig gennemgang af den Amsterdamske kapitalismes grundlag, udvikling og forskellige ytringsformer, afrundet med en sammenfattende bedømmelse af dens almene karakter. Fremstillingen hviler først og fremmest på et overordentlig omfattende kendskab til litteraturen, både til den samtidige og til senere videnskabelige behandlinger. Til supplerung heraf er i nogen grad inddraget arkivmateriale fra Public Record Office i London, Algemeen Rijksarchief i Haag og Gemeente Oud-Archief i Amsterdam. I det sidstnævnte arkiv, hvis store righoldighed, navnlig på notararkiver, gør det vanskeligt at bruge for forskningen, har den dærværende arkivmand dr. Simon Hart — hvis generøse hjælp også en del Nordiske historikere har nydt godt af — hjulpet forf. til at drage interessant stof frem.

Som udgangspunkt gives en skildring af det Amsterdamske markedes opvæxt, af byens udvikling fra en ikke ubetydelig søfarts- og varehandelsby i 16. årh., udledende sin trivsel af en betydelig handelsflåde og en mellemhandel baseret på vareudvexlingen

mellem det Skandinavisk-Baltiske område og Sydvesteuropa, til dens stilling i 17. årh. som Europas vigtigste generelle stapelmarked og som dets førende kapitalcentrum. Denne forvandling fuldbyrdedes i det væsentlige i løbet af de første 25 år efter Antwerpens ulykke i 1585. Det betones, at tilstrømningen til Amsterdam af dygtige og kapitalstærke borgerkredse fra de af Spanierne »pacificerede« sydlige provinser og af Portugisiske og Spanske Jøder blev et vigtigt incitament for byens hastige udvikling; men forf. fastholder dog, at det Hollandske element forblev grundstammen i alle vigtigere grene af byens erhvervsliv. Ligeledes advarer hun mod at overvurdere betydningen af de nye faktorer for dens trivsel, som f. ex. handelen på Levanten, Ost- og Vestindien med de dertil hørende kompagnidannelser, de nye industrier, banken o. s. v., idet midtpunktet i dens økonomi stadig var den Baltiske handel, der beslaglagde hovedparten af den disponible handelskapital.

Pengene, kapitalismens nødvendige virkemiddel, får deres særlige omtale i et kapitel, der behandler de former for pengeomsætning, der i denne forbindelse har størst interesse, nemlig vekselsbankens forretninger, handelen med ædle metaller og vekselhandelen. I de to sidstnævnte handelsgrene var det Amsterdamske marked dominerende i hele Vest- og Nordeuropa, og byens Wisselbank nød en sådan tillid, at også de udenlandske kontohavere var talrige; som et eksempel af interesse for Dansk historie kan nævnes, at Corfitz Ulfeldt havde konto i banken i 1651—52.

I en række kapitler skildres herefter, hvorledes de store kapitalmængder, der samledes i Amsterdam, kom til anvendelse, nemlig til den omfattende udbygning af selve byen og af dens havne- og pakhusanlæg, til dens opvoxende forædlingsindustrier, til den omsiggribende spekulationshandel i varer og aktier, til offentlige lån og først og sidst til selve varehandelen. En af hovedårsagerne til den Amsterdamske handels overordentlige slagkraft og konkurrenceevne var netop dens lette adgang til rigelige og billige kapitaltilførsler, der tillod den at afvente de fordelagtigste købs- og salgstidspunkter, at betale sine køb kontant og at give udenlandske forbindelser en udstrakt og ret langvarig kredit. Dette var selvsagt navnlig af betydning ved handelen på de Baltiske og Skandinaviske områder, hvis købmandsstand kun havde sparsom kapitaltilgang og nok kunde være fristet til at udvide sin virkekreds ved hjælp af lånt Hollandsk kapital. Denne kredit til fremmede handelsforbindelser betød i sig selv en løbende udlandsinvestering, men ved siden heraf fandt betydelige kapitaler vej fra Amsterdam til udlandet gennem lån til fremmede fyrster og

investering i fremmede industrier og handelskompagnier. Udviklingen af den Svenske og Norske bjergværksindustri skyldtes i vid udstrækning Amsterdam-kapital, ligesom de Danske handelskompagnier — skønt direkte konkurrenter til de Hollandske — støttedes af Hollandsk kapital, der ikke fandt tilstrækkelig frit råderum inden for hjemlandets monopolistiske kompagnier.

I sin sammenfattende karakteristik af den Amsterdamske kapitalisme fremhæver forf. denne frigjorthed fra hensyn til snævrere nationale erhvervsinteresser som betegnende. Trods ikke helt få forbud og indgreb til bedste for enkelte erhvervsgrene måtte hovedsynspunktet være frem for alt at søge at opretholde byens stilling som internationalt centrum for vare- og pengehandel. Det krævede den størst mulige frihed for vareomsætningen og kapitalbevægelserne, ja endog tolerance over for foretagsomhed, der kunde synes direkte stridende mod Nederlandenes politik og interesser, f. ex. handelsforbindelse med magter, som man lå i åben krig med eller stredes med om det kommercielle herredømme.

I det hele må det siges, at denne lille bog giver et klart, vel-disponeret og nuanceret billede af den Amsterdamske kapitalismes hovedtyringsformer i Nederlandenes storhedstid. Den udmærkede fremstillingsform synes at hvile på et ret omfattende materiale, der er benyttet med kritik og evne til at fastholde de større linjer uden at tabe blikket for enkelthederne. Blandt de enkeltheder, forf. har medtaget, findes adskillige, der har direkte interesse for Dansk og Nordisk historie.

Sune Dalgaard.

Med Commonwealth Fund professoren i amerikansk historie ved Londons universitet H. Hale Bellot's værk *American History and American Historians* (London, 1952, XII + 336 sider + 7 kort) er der strakt en hjælpende hånd ud mod de talrige Europæere, som i disse år søger orientering i amerikansk historie. Den opgave, som prof. Bellot har stillet sig, er 1) at skitsere de karakteristiske træk i amerikansk historieskrivning i perioden 1890—1940, så vidt den har beskæftiget sig med De forenede Staters historie, og, med dette rids som baggrund, 2) at give en oversigt over staternes historie under stadig hensyntagen til forskernes diskussion af de pågældende emner. Dette uddybes med fyldige bibliografiske noter.

Første punkt løser forf. gennem sit indledende kapitel, »Recent American Historiography«. Det skildres, hvorledes den dilettantisme, som var herskende indenfor amerikansk historieskrivning

o. 1850 i løbet af årh.s sidste halvdel veg pladsen for fagarbejde af stedse stigende standard, således at historieskriverne o. 1910 næsten udelukkende var uddannede historikere. Baggrunden herfor var den reformation af universitetsundervisning med forbillede især fra tyske, i nogen grad også fra franske universiteter, som i denne tid gennemførtes i USA. Pionererne var folk som C. W. Eliot (Harvard), A. D. White (Michigan-Cornell) og D. C. Gilman (Johns Hopkins), men større betydningen for uddannelsen af trænede forskere fik dog C. K. Adams (Michigan-Cornell), M. C. Tyler (Cornell 1881 — den første eller måske den anden udnævnelse, til en virkelig lærestol i amerikansk historie), Henry Adams (Harvard), J. W. Burgess (Columbia) og Herbert B. Adams (Johns Hopkins), der alle arbejdede med seminarformen og havde lært tysk metodisk forståelse. 1884 grundlagdes »The American Historical Association«, og 1895 begyndte »The American Historical Review«, der udgik fra Harvard og Cornell, at udkomme. En noget sent udviklet, men solidt europæisk forankret historisk videnskab var føjet til amerikansk kulturliv. Også emnevalget var i høj grad europæisk præget.

Imod denne stærke europæiske orientering vendte den unge historiker F. J. Turner (Johns Hopkins — Wisconsin) sig 1893 med sit foredrag »The Significance of the Frontier in American History«. Turner fremhævede den afgørende betydning, som kolonisationen af det store vesten havde haft i amerikansk historie, og opfordrede sine kolleger til at hellige sig denne egentlig amerikanske del af historien. Kun ved at drage den stadig fremrykkende kolonisationsgrænse (»the frontier«) ind i synsfeltet kunne man vinde den fulde forståelse af begivenhederne i nyere amerikansk historie. Turners these blev afgørende for den følgende generation af amerikanske historikere. Fra 1910 udgik der strømme af bøger om frontier-emner fra universiteterne i den øvre Mississippidal, og i virkeligheden blev der tale om en helt ny historikerskole, den midtvestlige, blandt hvis grundlæggere foruden Turner også C. W. Alvord (Illinois) må nævnes. De enkelte stater fik nu større betydning for arbejdet, historiske foreninger og tidsskrifter skød frem overalt. Wisconsin og Illinois var førende blandt staterne, derefter Michigan og Minnesota, mens borgerkrigens eftervirkninger sinkede udviklingen i sydstaterne. Her spillede universiteterne en mindre rolle, de historiske foreninger og arkiverne en større.

Denne koncentration om »egentlig amerikansk historie« førte med tiden til en vis isolation og snæversynethed, hvilket prof. Ballot indrømmer. Han fremhæver dog, at studiet af social hi-

storie og den amerikanske mentalitets historie, som er et bemærkelsesværdigt træk ved moderne amerikansk historieskrivning, fører forskerne bort fra den snævre nationalhistorie, således som tilfældet har været med immigrationshistorikeren M. L. Hansen og den ledende skikkelse indenfor den sydvestlige og californiske skole H. E. Bolton («Wider Horizons of American History», 1939), der arbejder i et område, hvor det sociale grundlag er spansk. I øststaterne sporedes Turners indflydelse mindre, og der fremkom her værker med mere internationalt præg, af hvilke mange med afgørende betydning for amerikansk historieforskning. Navne som Osgood, Dunning og Beard kan tjene til eksempel.

De følgende 6 kapitler af prof. Bellots arbejde er viet gennemgangen af De forenede Staters historie fra kolonistytret i 18. årh. til New Deal-perioden i 1930'erne. Opdelingen af stoffet er den i amerikansk historieskrivning sædvanlige, hvilket i dette tilfælde næsten er en nødvendighed, da omtalen af forskningens problemstilling er et integrerende led i fremstillingen. Man kunne have ønsket, at forf. var gået videre på dette punkt, selv om bogen herved var blevet vanskeligere tilgængelig. Ofte savnes en præcision af, hvilke forskere der står bag de omtalte synspunkter, og en nærmere udredelse af forskningens enkelte faser.

Efter J. W. Burgess' og G. L. Beer's grundlæggende arbejder om kolonitiden var det den midtvestlige skoles opdyrkning af baglandets historie, der gav studiet af denne tid videre perspektiv. Modsætningen mellem østens og vestens interesser og det pres, som en passiv handelsbalance fremkalder på en debitorstats økonomi, hører til de vigtigste problemer. O. G. Libby brød 1894 med den gængse opfattelse af forfatningen og så denne mere som et produkt af særlige historiske forudsætninger end af ræsonneren, og afgørende betydning for forståelsen fik C. A. Beard med sit værk «An Economic Interpretation of the Constitution of the United States» (1913), et af de mest diskuterede skrifter i amerikansk historieforskning. Beard kunne vise, at den amerikanske forfatning ikke var et demokratisk instrument i den forstand, at den ville indføre majoritetens afgørende indflydelse, men at den var kreditorklassens sejr over debitorklassen.

Prof. Bellot's fjerde kapitel, der omhandler kolonisationen af Mississippidalen, er vel det afsnit, hvor man stærkest sporer forf.s fortrolighed med stoffet. Det er Turners fortjeneste at have givet den første betydende fremstilling af denne proces i «The Rise of the New West, 1819—29» (1906). Transportmidlernes udvikling og jordpolitikken er nøglen til forståelse af veststaternes sociale og politiske forhold, og disse er atter afgørende for for-

klaringen af sektionsdannelserne i USA. Interessantest blandt de enkelte statshistorier er J. Schafer's forsøg på at skabe en nøjagtig oversigt over jordfordelingen i Wisconsin, men kun 1. bd. af »Wisconsin Domesday Book«, omfattende 23 af statens 2000 townships, så lyset (1924).

Af de indre konflikters periode 1847—77 er større forståelse vundet gennem studierne af ekspansionen mod vest, der har vidt forskellige virkninger i syd og nord, og af forfatningen, der placerer tidsafsnittet mere sikkert som led i en lang udvikling. Bedst er perioden klarlagt i sydstaterne, hvor problemstillingen er mere enkel end i nord. Efter Bellot's mening er den dybereliggende årsag til borgerkrigen ikke slaveriet, men spørgsmålet om unionens enhed, altså af forfatningsmæssig karakter, men slavespørgsmålet giver modsætningen mere glød. Sydens løsrivelse er nu også grundigt behandlet af en sydstats-historikerskole med rødder i Johns Hopkins og den midtvestlige skole. 1947 påbegyndtes en kooperativ »History of the South« i 10 bd.

Tiden 1877—1939 behandles i to afsluttende kapitler »Integration and Reform« og »New Complexities«. Perioden har givet emner for en kolossal litteratur, mest dog enkeltundersøgelser, mens den almindelige struktur er ufuldkomment klarlagt. Iøjnefaldende træk er lukningen af kolonisationsgrænsen, ændringen af USA's økonomiske forhold til omverdenen, sammensmeltningen til en nation og ændringen i opfattelsen af staten og dens opgaver, der danner baggrunden for opgivelsen af den republikanske selvtilstrækkelighedspolitik med New Deal. (R. Hofstadter: »Social Darwinism in American Thought, 1860—1915«, 1944). De sidste nybyggeres svære problemer er rigt behandlet, bl. a. af W. P. Webb i »The Great Plains« (1931). Den nationale samling trues dog af nye sektionsdannelser, især trusten og fagforeningen, i nogen grad også partimaskinen, som bliver stater i staten uden hensyntagen til andre end egne medlemmer. I forretningslivet går man videre og erstatter hensynet til aktionærerne med hensynet til »the enterprise«, hvorved der skabes små krese af aktive forretningsfolk, som har afgørende indflydelse. Patriotismen har lukket øjnene for denne nye opdeling, og den er derfor utilstrækkeligt behandlet. Udenrigspolitikken har ikke affødt lignende problemer, og e. 1900, især e. 1914, er megen litteratur fremkommet, bedst for forholdet til Latinamerika og Østen, mere sporadisk for forholdet til Europa.

Det har i det ovenstående kun været muligt at give spredte glimt og optrække visse hovedlinier i prof. Bellot's stoffyldte arbejde, hvis fortjeneste ikke alene er at give en fyldig introduk-

tion til amerikansk historisk litteratur, men også at pege på de opgaver, som endnu står uløste. En mangel er det, ikke mindst da bogen er beregnet for europæiske læsere, at USA ofte behandles som isoleret fra omverdenen, hvilket navnlig virker uheldigt ved omtalen af de økonomiske kriser. Også mod det udvalg på ca. 1300 værker, som forf. fremlægger for sine læsere, er der visse invendinger at gøre. Eksempelvis er Jeffersonlitteraturen yderst sparsomt repræsenteret, og også ved omtalen af slaverispørgsmålet og monopolerne savnes vigtige værker. Mærkeligt forekommer det endvidere, at forf., der selv fremhæver socialhistoriens afgørende betydning i USA, udelader så fremtrædende ting som R. S. og H. M. Lynd's bøger om »Middletown« og J. Dollard's interessante socialpsykologiske »Caste and Class in a Southern Town« (1937), ligesom det vel havde været på sin plads at nævne de mest fremtrædende oversigtsværker som Morison og Commager's »The Growth of the Republic«, ægteparret Beards' »The Rise of American Civilization«, H. U. Faulkner's »American Economic History« og Ch. W. Wright's »Economic History of the United States.« Af ialt 85 erfaringsmæssigt værdifulde bøger for studiet af De forenede Staters historie fandt anm. kun godt halvdelen optaget i prof. Bellot's bibliografi.

Uanset de rejste indvendinger må prof. Bellot's bog dog anerkendes som den bedste foreliggende introduktion til amerikansk historieforskning for enhver, der har et beskedent forhåndskendskab til staternes historie. Som allerførste orientering heri vil den næppe være at anbefale, dertil vil den formodentlig vise sig for krævende.

Svend Ellehøj.

Blandt de mange betydelige Arbejder over Oldtidens Historie, som er blevet skrevet i Tyskland under Krigen, men først fremkommet efter Sammenbruddet af det 3. Rige, bringer to en universalhistorisk Skildring af det Aartusind, som adskiller Alexandertoget fra Araberstormen: Ernst Kornemann's efterladte Værk *Weltgeschichte des Mittelmeer-Raumes von Philip II von Makedonien bis Muhammed I—II* (München 1947—48) og Franz Alheim's *Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter I—II* (Halle a. S. 1947—48); vidt forskellige i Anlæg og Udførelse udfylder disse to Værker gensidigt hinanden paa en bemærkelsesværdig Maade og giver tilsammen et fyldig og afrundet Skildring af dette i Oldtidens Historie saa betydningsfulde Tidehverv.

Kornemann har som Motto for sit Værk sat Versene fra

Aischylos' »Perserne«, der taler om Hellas og Iran som »de tvende Søstre af samme Blod« (Pers. V, 181—87). Kornemann sætter sig som Opgave at klarlægge, hvad den hellenske og den persiske (iranske) Kultur har betydet som virkende Faktorer i Oldtidens Historie, og bryder herved med Historieforskningens fast forankrede Dogme om den hellenske Kulturs Prioritet. De senere Aartiers Undersøgelser over det gamle Irans Historie, saavel i Akhemenidetidens som i Parthernes og Sassanidernes Tidehvert, har ført til en helt ny Vurdering af Iran som Kulturcentrum, og fremfor alt klarlagt den Betydning, som den iranske Kultur har haft for den græske og den romerske Verden, og navnlig i Senantikens paa éngang opløsende og nyskabende Tid. Med Udgangspunkt i disse Forskninger opstiller Kornemann »Hellenismen«, »Romanismen« og »Iranismen« som polære Modsætninger gennem de tusind Aars Verdenshistorie omkring Middelhavet fra Alexander-toget til Muhammed. Som Historiker har Kornemann gennem et langt Forskerliv beskæftiget sig med Antikens Historie, fortrinsvis med romersk Historie; det er derfor forstaaeligt, at han betragter sit Emne ud fra et fast Stade i den antike Historie og bygger Skildringen op med Udgangspunkt i de Verdensriger, der i den senere Oldtid opstod i Middelhavs-Rummets Nordlande. Efter det Grundsyn, som Kornemann har anlagt, at betragte de behandlede Tidsrums Historie som et Spil af tre Faktorer stadigt skiftende i parvis Opgør, leddes Værket naturligt i tre Bøger, svarende til de tre i Tidsfølge hinanden afløsende Modsætningsforhold: Hellenisme-Iranisme (Makedonernes Verdensherredømme og Hellenismens store Indgreb paa Asiens Jord ved Alexander-toget og Oprettelsen af hellenistiske Riger og Lydlande i Asien), Hellenisme-Romantisme (det romerske Verdensvælde og Romerrigets Hegemoni i Vesten til 305 e. Kr., da den diokletianske Statsform brød sammen) og Romanisme-Iranisme (Mødet mellem Ny-Rom og Ny-Persien i Oldtidens sidste Aarhundreder). Med et overlegent og aldrig svigtende Herredømme over det omfattende Stof, hvorpaa Værket bygger, fortæller Kornemann fængslende uden nogensinde at fortabe sig i Enkeltheder, eller maaske rigtigere sagt, han véd at fremstille Enkelthederne saaledes, at de faar den rette Plads i det brogede Billede af en idelig skiftende Handling, der oprulles for Læseren.

Altheim har ikke lagt saa vid en Ramme om sit Værk, som Kornemann har gjort det; han begrænser sig til at behandle Asiens Historie i Tiden c. 300 f. Kr. til c. 600 e. Kr., men Værket gaar dybere end Kornemann's og bliver derfor ogsaa tungere i Læsningen. I Modsætningen til Kornemann's brede sammen-

fattende Fremstilling giver Alheim en Række Undersøgelser, som han dog med megen Snille véd mosaikagtigt at sammenstille til en sluttet Helhed. Alheim opbygger sin Fremstilling om de to store udløsende Begivenheder i Aartusindets Historie: (1) Make-donerstormen, som rev det gamle persiske Rige over Ende og paa dets Ruiner opbyggede en Række hellenistiske Riger som Forposter for græsk Kultur helt frem til Økumenens Grænser mod Asiens kontinentale Ocean, og (2) Nomadestormen, der fra Midt-Asiens Vidder hvirvlede mod Vest og gjorde Parthernes Høvdinge til Storkongernes Arvtagere i et genrejst Perserige, der nogle Aarhundreder senere endog formaaede at byde det romerske Verdensrige Trods. Skolet i den »romerske Historie« strenge Tugt, som en Arv fra Mommsen's Dage, har Alheim med skrap Sporsans omhyggeligt samlet, og med en ligesaa dybtgaaende som omfattende Lærdom sigtet og ordnet det næsten uoverskuelige Kildestof, der spænder fra græske Historieskrivere til kinesiske Aarbøger; og ikke mindst har Forfatteren evnet at forme, hvad disse Kilder har at berette om Vest-Asiens Historie i det Aartusind, som skiller Alexander den store fra Muhammed, i en Skildring, som staar med faste og klare Linjer. Allerede i sine tidligere Arbejder — »Epochen der römischen Geschichte«, »Römische Religionsgeschichte« — har Alheim vist en stærk Trang til at vandre sine egne Veje og tage nyt Land under Dyrkning; det er den samme Trang til at være Nybygger, som bærer denne Bog, et dristigt og djærvt Fremstød, der kaster nyt Lys, ikke blot over den Tidsalder, som den skildrer, men ogsaa ind over den antike Verdens Historie i Oldtidens sene Aarhundreder, i den europæiske Middelalder og i Midt-Asiens historiske Ethnografi.

Otto Koefoed-Petersen.

INDHOLD

	Side
Olav Tryggvesons fald og Venderne. Af mag. art Svend Ellehøj	1
Zusammenfassung	52

Småstykker.

Hvem var Martinus de Dacia? Af professor dr. phil. Louis L. Hamme- rich	56
Zusammenfassung	68
Har Valdemar 4. Atterdag i 1342 benyttet titlen greve af Holsten og Stormarn. Af mag. art. C. A. Christensen	69
Zusammenfassung	75
Christian Colbjørnsen som Højesteretsadvokat. Af fhv. Højesterets- præsident, dr. jur. Troels G. Jørgensen	76
Zusammenfassung	89

Anmeldelser.

Knud Fabricius: Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige. 3. Del (1676—1679). Af Astrid Friis	91
Axel Linvald: Kong Christian VIII. Norges Statholder 1813—1814. Af Povl Engelstoft	95
Harald Jørgensen: C. N. David. Af Erik Møller	97
Richard Willerslev: Studier i dansk Industrihistorie 1850—1880. Af Povl Bagge	105
Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie. II (1660—1920). Af Hugo Matthiessen	123
P. Larsen: Sagen mod Præsten i Vejlbj og de Sager, der fulgte, frem- stillet efter akterne. Af Stig Juul	125

Nyt fra historisk Videnskab.

Nekrolog over Louis Bobé af Albert Fabritius. — Martin Gerhardt og Walther Hubatsch: Deutschland und Skandinavien (Holger Hjelholt). — Kjeld Winding: Treschow. Advokat, Godsejer, Politiker (Povl Engelstoft). — Fridlev Skrubbeltang: Den danske husmand (C. Rise Hansen). — Nicolai Stetonis Epistolae et epi- stolae ad eum datae udg. af Knud Larsen og Gustav Scherz (Bjørn Kornerup). — Jørgen Paulsen: Billeder fra Trearskrigen 1848, 1849, 1850 (Hans H. Fussing). — Anders Nilssen: Biskop Eyler Hagerup (Bjørn Kornerup). — Codices medii aevi Finlan- diae (Bjørn Kornerup). — H. Ritter von Srbik: Geist und Ge- schichte vom Deutschen Humanismus bis zur Gegenwart (Holger Hjelholt). — Historische Zeitschrift. (Festskrift til Fr. Meinecke) (Holger Hjelholt) — Violet Barbour: Capitalism in Amsterdam in the 17 th Century (Sune Dalgård). — H. Hale Bellot: American History and American Historians (Svend Ellehøj). — Ernst Korne- mann: Weltgeschichte des Mittelformeer-Raumes von Phillip II von Makedonien bis Muhammed og Franz Altheim: Weltge- schichte Asiens im griechischen Zeitalter (Otto Koefoed-Petersen)	134
---	-----